

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18. században” Doktori Program

Ruszkai Zsófia

A változás lenyomatai.

**Magyar katolikus püspökök információszerzési lehetőségei az ágensi jelentések
tükrében (1763-1799)**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Habil. Forgó András PhD
egyetemi docens

Pécs, 2023.

Tartalomjegyzék

I. Bevezető	1
1. Köszönetnyilvánítás	1
2. A kutatás célja és határvonalai	1
3. A dolgozat felépítése	5
II. Szakirodalmi áttekintés	7
1. A felvilágosodás nemzetközi szakirodalma.....	8
a) A <i>Tridentinum</i> mint kezdet.....	13
b) Az egyházi felvilágosodás.....	17
i. Az egyházi felvilágosodás – a külföldi szakirodalom tükrében.....	17
ii. Az egyházi felvilágosodás – a magyar szakirodalom tükrében.....	23
2. A felvilágosult katolicizmus kapcsolatai – értelmezési lehetőségek	27
3. A Habsburg felvilágosult abszolutizmus és a magyar katolikus egyház.....	30
a) A magyar katolikus püspökök Róma és Bécs között félúton	41
III. Kutatásmódszertan, a disszertáció főbb kérdései	47
1. Haladás vagy visszaesés? - A válságelmélet lehetőségei.....	48
2. Honnan jöttek, kik ők, mit csináltak? - Amelyekre az életutak elemzése rávilágít..	57
3. Információáramlás.....	61
IV. Három püspök, három életút, egy szellemiség	65
1. Meghatározó impulzusok	66
V. A római ágensek levelei	72
1. Az ágensi szerepkör és a római ágensi levelek	72
2. Hivatalos csatorna csekély információval - Giuseppe Garampi levelei	75
3. Eseménytörténeti áttekintés	78
a) Az egri egyházmegye és a munkácsi görögkatolikus püspökség viszonya	78
b) A jezsuita rend feloszlata	80
c) A francia egyház válsága	83
d) A francia forradalom és Napóleon itáliai hadjárata	84
4. Klimó György és Paolo Bernardo Giordani	86
5. Eszterházy Károly római agentúrája	97
a) Giorgio Merenda	98
i. Merenda információi a jezsuita szerzetesrend feloszlatajáról	98
b) A legalkalmasabb személy: Domenico Sala	101
6. Szily János római agentúrája	104
7. Az ágensi jelentések főbb témacsoportjai.....	112
a) A <i>Tridentinum</i> és a katolikus felvilágosodás	115

i.	Egyházmegyei ügyek.....	115
ii.	Könyvgyűjtési tevékenység.....	118
iii.	Papképzés	127
b)	A magyar katolikus egyház és a Habsburg felvilágosult abszolutizmus	132
i.	Az 1764-1765. évi országgyűlés.....	132
ii.	Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ügye	134
iii.	Eger és a munkácsi görögkatolikus püspökség ügye	141
iv.	A Habsburg-magyar viszonyrendszer az 1780-as években.....	146
v.	Az 1790-91. évi országgyűlés – egy új viszonyrendszer születése a magyar katolikus egyházfők és a Habsburg állam között	149
VI.	Összegzés.....	154
1.	A válság folyamatának ábrázolásai az ágensi levelekben	156
VII.	Függelék.....	162
1.	Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár	162
2.	Egri Főegyházmegyei Levéltár	170
3.	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár.....	188
4.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Italica.....	193
5.	Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Garampi és Archivio della Nunziatura in Vienna.....	194
VIII.	Bibliográfia.....	195
1.	Rövidítésjegyzék	195
2.	Levéltári és kézirattári források	195
3.	Irodalomjegyzék	196

I. Bevezető

1. Köszönetnyilvánítás

Hálás köszönettel tartozom témavezetőmnek, Forgó Andrásnak, aki hosszú évek óta egyaránt szakmailag és emberileg is lelkesített, továbbá támogatott a jelen kutatás és munka elkészültében.

Köszönetet szeretnék mondani a műhelyvita résztvevőinek, Gózsy Zoltánnak, Kalmár Jánosnak, Soós Istvánnak, Tóth Tamásnak és Tusor Péternek, hogy megosztva javaslataikat és szakmai iránymutatásaikat hozzásegítettek a jelen munka bővítéséhez.

Köszönettel fordulok továbbá azokhoz a levéltáros kollégákhoz, akik segítettek eligazodni az olykor nem egyszerű levéltári források között ezzel támogatva a több éves kutatásomat: Dr. Horváth Istvánnak, az egri Főegyházmegyei Levéltár vezetőjének, Urbán Mártának, az egri Főegyházmegyei Levéltár egykori munkatársának, Mészáros Ádámnak, a Heves Megyei Levéltár levéltárosának, Damásdi Zoltánnak, a Pécsi Egyházmegyei Levéltár levéltárosának, Dezső Krisztinának, a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjteményének osztályvezetőjének és Rétfalvi Balázsnak, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár gyűjteményvezetőjének.

2. A kutatás célja és határvonalai

A változás az élet legalapvetőbb és legösszetettebb folyamata, amely akciókból és reakciókból felépülve mozdítja el a pillanatnyilag stagnálónak tűnő dolgokat. Az ezt megélő személyek identitására, döntéseire, cselekedeteire, és az életutuk során gyakorolt további hatások, továbbá információk kijelölik az elmozdulás irányát. A folyamat sosem egyféleképp értelmezhető, hiszen míg az egyik számára fejlődést eredményez, addig a másik számára válságot teremt.

Dolgozatomban a 18. század második felében működő három magyar katolikus püspök – Klimó György pécsi (1751-1777), Eszterházy Károly egri (1761-1799) és Szily János szombathelyi (1777-1799) – római ágenseinek leveleit mutatom be, megvilágítva a korszakokban végbemenő kihívásokat, amelyek döntő hatást gyakoroltak egyetemes és országos szinten is a katolikus egyházra. A kutatás középpontjába a felvilágosodást mint szellemi áramlatot, korszakot, és így egy változási folyamatot helyeztem, amelyet az ágensi levelek különböző szemszögekből rögzítettek. Meghatározó részük az egyházi felvilágosodás magyar katolikus adaptációjának és megvalósulásának lenyomata: egyházmegyei, kulturális és művelődési szempontból egyaránt, melyeknek specifikumait megfelelően reprezentálják.

Kisebbik szeletük az Európában zajló egyházpolitikai változások, s ezek mozgatórugóinak megörökítői, illetve referátorai. Egyaránt az egyház és a világi hatalmak is kölcsönöztek gondolatokat a felvilágosodás eszköztárából. Erre utalnak a katolikus hitet bensőségebbé tévő egyházmegyei reformok, mint például a kevesebb szent tisztelete, az anyanyelven történő misézés előnyben részesítése, a papok megfelelő felkészítése a népi babonákkal és az egyszerű, érthető prédikálással kapcsolatban. A század második felének történeti eseményei – a jelen dolgozatban is relevánsak: a munkácsi görögkatolikus püspökség ügye, a jezsuita szerzetesrend feloszlásának folyamata, a francia forradalom és Bonaparte Napóleon itáliai hadjárata (1796-1797) – pedig az állam a felvilágosult gondolatokra adott reakcióinak, vagyis azoknak a gyakorlatban történő alkalmazásának lenyomatait tükrözik. Ezek a történések a katolikus egyház(ak) hatalmi státuszának csökkenéséről, az uralkodók, az államok hatalmának szélesítéséről tanúskodnak. Az ágensi levelek ezt az új hatalmi berendezkedést és az ehhez vezető utat örökítették meg ügyfeleik előtt. A kiválasztott három püspök szolgálati éveire a nemzeti és globális szinten is változó, és válságos időszakra (1751-1799) estek.

A felvilágosodás igényt teremtett a világi és az egyházi hatalom oldaláról az élet lehető legtöbb területének racionalizálására. Előbbiek hatalmi és gazdasági megfontolásból igyekeztek visszaszorítani a katolikus egyház befolyását, míg az utóbbiak igyekeztek felzárkózni a század tudományos és kulturális kihívásaihoz, s ebből kifolyólag biztosítani meglévő hatalmi – rendi, kulturális és felekezeti – státuszukat. A kutatásban szereplő három magyar püspök kiválasztásában több szempont is közrejátszott. Egyrésztől mindhárman az egyházi felvilágosodás hazai katolikus képviselőivé váltak első sorban kiemelkedő kulturális és mecénási tevékenységükkel. Könyvgyűjtési és egyetemalapítási akcióikkal továbbá hozzájárultak az egyházmegyéjükben szolgáló papok modern oktatásához, amivel a katolikus alattvalók bensőségebb és mélyebb vallásosságát segíthették elő. Másrésztől egyházi tevékenységük abba a korszakba esett, amikor a Habsburg uralkodók – Mária Terézia, II. József és II. Lipót – a katolikus egyház meghatározó, vallási és hatalmi vezető szerepének csökkentésén kezdtek el dolgozni. A kiválasztott püspökök ennek az egyházpolitikai változásnak a különböző fokozatait, megnyilvánulásait tapasztalhatták meg.

A hazai klérus külföldi – meghatározóan itáliai – kapcsolataira támaszkodva informálódhatott a katolikus egyházat érintő, működésére hatást gyakorló eseményekről. Az egyháziak tájékoztatása a kijelölt korszakban több fronton is zajlott, a kulturális jellegűtől egészen az egyházpolitikai történésekig. A kijelölt püspökök esetében kétféle információ szolgáltatási lehetőség állapítható meg az eddigi hazai kutatások tekintetében. Elsőként Giuseppe Garampi bécsi nuncius alakja emelhető ki, aki számos korabeli magyar katolikus

pappal és egyházfővel is személyes és levelező kapcsolatban állt. Másodsorra az ágensek, a katolikus felsőpapság körében is elterjedt fizetett ügyvivői kör hangsúlyozható ki.

Giuseppe Garampi központi alakja volt a magyar katolikus papság befolyásolásának az állami hatalommal szemben. Az itáliai diplomata 1776-1785 között foglalta el a bécsi nunciatúra székét, ahonnan az említett három püspökkel is kapcsolatot tartott fenn. A hazai történészek a magyar egyháziakkal váltott leveleinek kutatását a 2000-es évek elején kezdték meg. Soós István a Vatikáni Titkos Levéltárban folytatott kutatásainak köszönhetően nyilvánosságot kaptak Garampi levelezései – elsősorban – Eszterházy Károllyal és Koller Józseffel. Fejérdy Andrással 2011-ben megjelent közös tanulmányukban a Garampi-féle levelezések kapcsán Klimó György alakját is szerepeltetni tudták már. Soós István első ilyen témájú tanulmányát (2006) megelőzve egy évvel jelent meg Joachim Bahlcke német történész átfogó kötete (németül 2005-ben, magyarul 2013-ban), amelyben már utal a bécsi nunciussal kapcsolataira az említett egyháziakkal.

A Garampi-féle levelezések felkutatásának és feldolgozásának előre haladtával, köszönhetően Soós István és Fejérdy András kutatásainak,¹ valamint az ágensi levelek egyre részletesebb vizsgálatával, a kutatásom középpontjába egyre inkább ezutóbbiak kerültek. A kiválasztott három püspök római ágenseinek levelei a korszak információáramlásának és a tájékoztatás egy másik változatát mutatják be többféle módon. Ennek megfelelően a század második felében tapasztalt egyházpolitikai változások interpretálásának, s az így szerzett információk minőségének többfélesége mutatható ki rajtuk keresztül. Ugyanakkor a bécsi nunciussal és az említett püspökök közötti levélváltások izgalmas kontrasztot alkotnak az ágensi levelekkel szemben. A Garampi-féle levelek egy részét – a munkácsi görögkatolikus püspökség ügyét tárgyaló üzeneteket is – bevontam a kutatás folyamatába.

A római ágensek leveleit ebből az aspektusból rendszereztem a kutatás során, s középpontba azokat helyeztem, amelyek a korszak változásainak felismerését és az azokra adott reakciókat rögzítik. Az ágensi levelek ügyiratoknak minősülnek, ugyanis a legtöbb esetben jogi vagy egyéb ügyeket készítettek elő. Mindhárom egyházmegye esetében önálló állagot képeznek, azonban a rendszerezésükben eltérnek egymástól. A Klimó Györgyhez érkezett római ágensi levelek a Pécsi Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltárának Egyházkormányzati iratanyagain belül az Iktatókönyvek sorozatban találhatóak. A rómaiak

¹ A kutatás 2012. és 2016. között zajlott az OTKA K 100446 sz. pályázat kereteiben, amely a Magyarországi tudóslevelezések, 16-19. század címet kapta. Az említett két történész Giuseppe Garampi bécsi nunciussal több ezer, magyarországiakhoz írt levelének másolatát gyűjtötte be, amelyek feldolgozása – tudomásom szerint – folyamatosan zajlik.

között a bécsi ágensek levelei, más külföldi – meghatározóan itáliai – levelezőpartnertől származó közlések, továbbá nyomtatványok is megtalálhatók. Eszterházy Károly római ágensi levelei az Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus iratanyagának, a római számmal jegyzet VIII-as osztályán belül a 2266-os iratszámmon, Agentis Romani Correspondentia elnevezéssel lelhetők meg. A bécsi ágenseitől származó tájékoztatásokat külön iratszámmal és elnevezéssel (2267 Agentis Viennensis Correspondentia) csoportosították. A Heves Megyei Levéltár Egyházi szervezetek, intézmények szekciójának gazdasági iratok fondján (XII.3.) belül, a vegyes iratok állaga is őriz ágensi leveleket. Az iratanyag meghatározó része Pruszkay Antal bécsi ágensztől származik; Giorgio Merendától 45 levél található benne. A levelek döntő többsége pedig éves elszámolásról szól. Szily János római ágensi leveleit szintén az egyházmegye levéltárában, a Püspöki Levéltár Püspöki Hivatal Iratai fondján belül, az Acta Cancellariae állaga őrzi, Római ágensi levelezések elnevezéssel. A püspökök esetleges válaszfogalmazványait az első kettő esetében az egyházmegyei jegyzőkönyvek megfelelő évi kötetében érdemes keresni. Azonban a szombathelyi püspök válaszlevelei ugyanúgy a Római ágensi levelezéseken belül találhatóak. A levelekhez több esetben mellékletek tartoznak, amelyek az ügyvivők által képviselt ügyek és a beszerzett könyvek költségeit tartalmazzák. Azonban erősen töredezetek, ugyanis több alkalommal van példa arra, hogy bár az ágens hivatkozik a levelével megküldött csatolmányra, azok nem találhatóak meg az állományban.

A bécsi nunciustól fennmaradt csekélyszámú levél a három egyházmegyei levéltárban, a Koller Józsefhez címzettek pedig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában kutathatók. A három püspöktől származó, szintén kevés levelet a Vatikáni Apostoli Levéltár őrzi, egy részük a bécsi nunciatura (Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna), másik részük a Fondo Garampi iratai között található. Ezen források egy részét szintén felhasználtam egyfajta kontrollcsoportként a kutatás során.²

Az ágensek kivétel nélkül latin nyelven írták leveleiket, csatolmányaik között található olasz nyelvű levélmásolatok. A bécsi nunciustól Kollerhez írt levelek olasz, míg a püspökökhöz és az azoktól származó írások latin nyelvűek. A leveleket betűhív átírás szerint idézem, a személy-, földrajz-, valamint intézmény neveket nagy kezdőbetűvel hagytam meg, a rövidítéseket - a latin főnevek és prepozíciók esetében - szögletes zárójel - [] - használatával oldottam fel.

² Külön köszönettel tartozom Soós István tanár úrnak, aki a Vatikáni Apostoli Levéltárban található forrásanyag ezen részét használatomra bocsátotta.

3. A dolgozat felépítése

A kutatás során a következő kérdésekre kerestem válaszokat: a római ágenseknek milyen kapcsolataik, lehetőségeik voltak információszerzésre, s ezek feltárhatók-e a leveleik alapján; hogyan interpretálták a híreket; ezeken keresztül milyen kép rajzolódott ki az európai eseményekről az említett három püspök előtt; az információk tényszerű megírásán túl tetten érhető-e a levelekben mélyebb, személyesebb gondolat az ágensek részéről.

A felvilágosodás mint egyfajta katalizátor, s összekötőkapocs jelenik meg a vizsgált korszak, a személyek és a változások metszéspontjainál. Az ágensi levelekben fellelhető információk a szellemi áramlat, annak egyházi, s azon belül is a katolikus vonulatának izgalmas és színes lenyomatai. A dolgozatom szakirodalmi áttekintésében a korszak sokszínűségét járom körbe, bemutatva a felvilágosodást, annak különböző formációit, a Habsburg felvilágosult abszolutizmust és a magyar katolikus klérussal való viszonyát.

Ezt követően a források feldolgozását és értelmezését segítő kutatási megközelítések lehetőségeit tárgyalom. A levelek feldolgozása során egyre erőteljesebben körvonalazódtak a korszak válságmegélésére és -kezelésére utaló jelek. A téma elméleti megközelítésének megismerése továbbirányított a krízisre hatást gyakorló tényezők további módszertani szemléleteinek feltárásához. A három püspök életútjának áttekintése az egyházi felvilágosodás katolikus vonulatával kapcsolatos közös, illetve eltérő pontokra mutat rá. Az információ mint adat minőségének, megszerzésének és áramlásának vizsgálatával pedig az ágensek tevékenysége kerül középpontba.

A módszertani megközelítések áttekintését a három püspök életének rövid bemutatásával folytatom, amelyet az ágensi levelezések követnek. A dolgozat főfejezetében foglalkozom az ágensi levelekkel, bemutatva először az ágensi szerepkört, annak kialakulását és a levelek tematikai felépítését. A római ügyvivők mellett a korszak információátadásában hivatalos és még fontos szerepet elfoglaló bécsi nuncius, Giuseppe Garampi szerepére térek ki. Ezt az ágensi levelek által interpretált európai események - jezsuita rend feloszlási hulláma, francia forradalom és Napóleon itáliai hadjárata - bemutatása követi a nemzetközi és a hazai szakirodalom alapján. Az ágensi levelek további három alfejezetben kerülnek bemutatásra, a három püspök mint címzettek szerint; kronológiai sorrendben olvashatók, ahogyan azok tartalma is az aktuális történeti eseményekkel kapcsolatban. A jezsuita szerzetesrend feloszlási folyamatáról szóló leveleket az 1764-es évvel kezdtem meg, ugyanis ez a legkorábbi év, amelyből fennmaradtak értesítések az ágensektől a témával kapcsolatban. A Klimó Györgyhez érkezett levelek meghatározó része – egészen 1776 nyaráig – ezzel a

történeti eseménnyel foglalkozik. Eszterházy Károly római ágensei töredékesen számoltak be a jezsuita renddel kapcsolatos eseményekről és a francia forradalom hatásairól. A változást az 1796-os év hozta el, amikor új római ügyvivőt szerződtetett le, aki részletesen mutatta be már a francia csapatok jelenlétének hatásait az itáliai félszigeten, továbbá a világi hatalom és a katolikus egyház konfliktusát. Szily János római ágensi leveleinek esetében az 1782-es évvel indítottam, VI. Piusz pápa bécsi látogatásával kapcsolatos beszámolókkal. 1786-tól leginkább a Szentszék hatalmi harcairól, a francia forradalom és Napóleon itáliai jelenlétének hatásairól kapott értesítéseket a püspök. Az ágensek személyét – egy kivételével – csak vázlatosan tárgyaltam az alfejezetek elején a velük kapcsolatos forráshiány miatt.

A külföldi híreket követően térek át a magyar katolikus klérus viszonyára a katolikus felvilágosodással és a Habsburg felvilágosult abszolutizmussal. Az alfejezet első felében a különféle egyházmegyei ügyekkel, könyvgyűjtéssel és tudományos munkával, valamint papképzéssel foglalkozó levelek kerülnek középpontba. A második részben olyan speciális ügyekkel – Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ügye, Eger és a munkácsi görögkatolikus püspökség, jelentések az 1790-1791. évi diétáról - kapcsolatos leveleket mutatok be, amelyek a korszak hangulatára, továbbá a Habsburg felvilágosult abszolutizmus és a magyar katolikus klérus viszonyára utalnak.

II. Szakirodalmi áttekintés

„Életemben nem láttam [ilyen] dolgot, amely ennyire csodálatba ejtett. Más időkben mágiának, vagy az ördöggel való szövetkezésnek kiáltották volna ki.”

Lodovico Antonio Muratori levele

Ismeretlen címzett

Modena, 1746. november 18.³

Lodovico Antonio Muratori (1672-1750), az itáliai katolikus felvilágosodás emblematikus gondolkodója 1746 őszén tanúja volt az az utcán az áramvezetés mint fizikai jelenség bemutatásának. A beszámolójából kiragadott két mondat egyszerre érzékelteti az újdonsággal kapcsolatos érdeklődést és az ismerentlenti való félelmet. Hasonlóan ambivalens érzéseket váltott ki közel kétszáz évig a modenai pap századát meghatározó szellemi áramlat, a felvilágosodás is. A szellemi áramlatot a katolikus egyház a II. vatikáni zsinat 1965. december 7-én kiadott *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciójában tisztázta és oldotta fel a két évszázados megbélyegzés alól.

A történészek évtizedekig a szellemi áramlat francia gyökerét és negatív aspektusait emelték ki, ezzel tulajdonképpen leegyszerűsítve annak jelentőségét, összetettségét és a későbbi korokra tett hatásait. A felvilágosodás e szűk értelmezését az 1960-as években kezdték tágítani egyrészt köszönhetően az említett zsinati végzésnek, másrészt a marxista történetírásból való szabadulás igényének. A korszakot kutató filozófusok, történészek, politológusok, irodalom- és művészettörténészek előtt egyre tisztábbá vált, hogy a felvilágosodás mint szellemi mozgalom jelzői nem redukálhatók egyszerűen csak az említettekre, hanem azokon túlmutatnak és egy jóval szélesebb, valamint színesebb spektrumú világ kereteit mutatják. A földrajzi, időbeli és a tudományterületek kiterjesztésével a kérdések köre is szélesedett megkérdőjelezve a felvilágosodás kizárólagosan világi, vallásellenes és radikális jelzőkkel illetett megnyilvánulási formáit. Okkal tehető fel a mai napig a kérdés, hogy akkor mi is volt a felvilágosodás? Mi értendő ez alatt, mit foglalt magába és mit nem? Milyen megjelenési formái különböztethetők meg? Hogyan zajlottak le a különféle adaptációs

³ „In mia vita non ho veduto cosa che piú mi sorprenda. In altri tempi si sarebbe gridato alla magia e a qualche patto tacito.” In: Opere di Lodovico Antonio Muratori. szerk. Falco, Giorgio, Forti, Fiorenzo. La letteratura italiana. Storia e testi. Raffaele Mattioli, Pietro Pancrazi, Alfredo Schiaffini. Vol. 44./I-II Milánó – Nápoly, 1964. 1993.

folyamatok? Hogyan rekonstruálhatóak ennek a kommunikációs csatornáit? Melyek a közös pontok és az egyedi jellemzők? Kik voltak a (fő)szereplői?

Az elmúlt évtizedek során indult újfajta kutatások ezekre a kérdésekre keresve a válaszokat bővítik a felvilágosodással kapcsolatos ismereteinket, ezzel egyidejűleg konkretizálják, valamint koherensebbé is teszik azokat. A felvilágosodás nemzetközi és magyar szakirodalmának áttekintése közben az előbb feltett kérdésekre többféle válasz is található, amelyek értelmezése során vizsgálható a kereszténység és a felvilágosodás viszonya, szűkebben pedig a magyar katolikus felvilágosodás gyökerei.

1. A felvilágosodás nemzetközi szakirodalma

Paul Hazard megállapítása, miszerint a felvilágosodás bölcsőjének inkább tekinthetőek a németalföldi területek, mint Franciaország, mondhatni az első áttörést hozta a korszak kutatásában.⁴ Azonban az a tendencia, amely megvilágította a szellemi áramlat többféleségét, csak az 1980-as években vált jellemzővé: a szakirodalmi zsargon egyre konzekvensebben kezdett többszámban, vagyis „felvilágosodásokról” beszélni.

Peter Gay az 1960-as évek második felében szinte elsőként állapította meg a szellemi áramlat többféleségét, és a nemzeti jellegű megjelenési formákból következően beszélt a „felvilágosodások családjáról”, ugyanakkor még a klasszikus, francia-központú képet erősítette.⁵ Művében a kereszténységet a felvilágosodás meghatározó alkotóelemeként emelte ki abban az értelemben, hogy a korszak gondolkodói között mint közös jegy értelmezhető. Ugyanis a keresztény és egyben felvilágosult gondolkodók megpróbálták bebizonyítani a vallás észszerűségét, ez a törekvés pedig utat adott a racionalizmusnak.⁶ A szekularizáció fogalmával is foglalkozott mint folyamattal, amellyel a 18. századi egyház küzdött. Kiemelte, hogy a felvilágosodás kora hasonlóan az elmúlt századokhoz vallásos maradt, elég arra gondolni, hogy az oktatásban maradandóan meghatározó szerepet foglalt el az egyház, első sorban a jezsuita rend. Gay olvasatában a szekularizáció az érdeklődés megváltozását jelenti: az egyházi intézmények és tanítások az élet középpontjából a perifériára szorultak.⁷ A század

⁴ Hazard a németalföldi területekben az eszmeáramlatok olvasztótégelyét látta meg a 17. század közepétől a 18. század utolsó harmadáig. A politikai és vallásos üldözöttek egyvelege fedezhető fel ekkor a területen, akiknek megfelelő szellemi platform, közeg állt rendelkezésére, hogy szabad útra bocsáthassák vallási, politikai, kulturális és szociális gondolataikat egyaránt. Hazard, Paul: *La Crise de la conscience européenne*. Paris, 1935.

⁵ Gay, Peter: *The Enlightenment: An Interpretation*. New York, 1966-1969.

⁶ A felvilágosult gondolkodók is általában a korszaknak megfelelően keresztény környezetben keresztényként nevelkedtek, ami magától értetődően kulturális és szellemi tőkének számított. Példaként mutatja be Immanuel Kant és Christian Wolf kereszténységgel kapcsolatos gondolatait. Gay 1966. (Vol. 1.) 328-329.

⁷ Uo. 338.

másik döntően meghatározó folyamata a tudományok fejlődése. A világi és egyházi gondolkodók az ehhez vezető utat egyrészt az „írók köztársaságán”, másrészt a századbeli utazásokon, peregrinációkon keresztül érhették el. Gay maga is foglalkozott mindkét lehetőséggel. A „köztársaságot” az írók és az olvasók közti felületként mutatta be, ahol a tudósoknak lehetőségük adódott, hogy nemzeti nyelven okítsák a társadalom egy igazán szűk rétegét, mindezt levelezések és művek útján. A „köztársaság” világi jellegét hangsúlyozta ki, érezhetővé téve a felvilágosodás vallásellenes formáját magyarázatával, miszerint a vallásos és vallással kapcsolatos művek töretlen népszerűsége felettébb zavarta a tudós társaságok tagjait. Az irodalmi alkotások mellett előkelő helyet foglaltak el a szentbeszéddek.⁸ A „köztársaság” jó lehetőséget biztosított a korszak íróinak, tudósainak arra, hogy megoszthassák gondolataikat, hallassák szavukat. Ez az újszerű publicisztika, ami a 17. században kezdett feltörni, a latin nyelv hanyatlását kezdte maga után vonni, ugyanakkor megnyitotta az utat a nemzeti nyelvek használatához és fejlesztéséhez, hogy még több olvasót tudjanak elérni. Ez a platform, amelynek szerkezetét levelezések és művek alkották, az egyházi gondolkodók elsődleges érintkezési felületének tekinthető, ahol a tudományok fejlődését nyomon követhették és meríthettek belőlük. Gay a szellemi áramlat klasszikus képviselőit sorakoztatta fel művében, akik keresztény gyökerekkel rendelkező, de világi életet élő írók voltak. Az ő tevékenységükön keresztül mutatta be a korszak emberének életét érintő szociális, gazdasági, vallási és politikai kihívásokat, amelyek megválaszolásába kapcsolódtak be ezek a gondolkodók.⁹ Első helyen említhető az a folyamat, amely a tolerancia hirdetésével a mindennemű egyenjogúság felé vezető utat jelölte ki, amelyhez az észszerűség és a hasznosság elvei társultak. Ezen halmazok metszéspontjai hívták életre azokat a reformgondolatokat, amelyek Európa-szerte foglalkoztatták a gondolkodókat, s igyekeztek értelmezni, átvenni azokat és alakítani rajtuk saját területük problémáinak megfelelően.

A század kihívásai között található a korabeli oktatás kérdése is, amely szorosan összekapcsolódott az egyházzal és a tudományos fejlettséggel. Gay az oktatás ügyét csupán világi megközelítésből vizsgálta, a szabadsághoz vezető út eszközeként értelmezte. Ugyanakkor a jezsuita rendet a korszak oktatásának élén járóként ismerte el, kihangsúlyozva fontos szerepét a felvilágosult gondolkodók nevelésében.¹⁰

⁸ Gay az Egyesült Királyság, a Német-római Császárság és a Habsburg Birodalom egyes területeinek, továbbá Franciaország 18. századi írói-kiadói-olvasói világát mutatja be a korszak irodalmát meghatározó szereplőkön keresztül. Gay 1966. (Vol. 1.) 56-64.

⁹ A felvilágosodást meghatározó angol, francia és német területeken alkotó világi írókat - Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau, David Hume, Adam Smith, Christian Wolff, Joseph von Sonnenfels – vette sorba négy fejezeten keresztül. Gay 1969. (Vol. 2.) 319-555.

¹⁰ Uo. 497-529.

Roland Mortier a „világosság”, „fény” szavak 18. századi Európában használatos változatait kutatta, amelynek során egyértelművé vált a szellemi áramlat pluralitása és diverzivitása.¹¹ A belga történész az említett kifejezések korabeli terminológiai és fogalmi változatainak jelenlétére hívta fel a figyelmet, így állapítva meg azt, hogy a felvilágosodás alapvető reformgondolatai nem ugyanúgy és nem egy időben terjedtek el Európában. Ebből kiindulva két kérdés tehető fel: milyen fajtái különböztethetők meg és honnan táplálkoztak?

A felvilágosodás tehát többféleképp kategorizálható. Pierre Chaunu francia történész a reformeszmékre történő nyitást a 17. század második felére datálta, az ekkor végbement politikai és területi változásokkal magyarázva, s terjesztette ki az 1780-as évekig.¹² Figyelmét a földrajzi távolságokból adódó variánsokra is fordította, bár inkább magyarázatot keresve a karakterjegyek helyett. Mortier már konkrét időkeretekben gondolkodott, amelyek alapján három szakaszt különített el egymástól: egy kezdetit, egy tetőzőt és egy ereszkedőt. Ulrich Im Hof még finomabban és körültekintőbben jelölte ki a határokat a világi vagy egyházi hatalom vizsgálatától függően.¹³ Chaunu-hoz hasonlóan megállapította, hogy a felvilágosult gondolatok már a 17. század második felének küszöbén érzékelhetővé váltak.

Szintén Chaunu-hoz hasonlóan Franco Venturi is a felvilágosodás földrajzi távolságaival, megjelenési formáival foglalkozott kiemelve a periférián lévő területeket. Franciaországtól, a Német-római Birodalom területeitől és Itáliától keletre helyezkedő területek nevezhetők perifériának, ahol a reformgondolatok késve érkezése általában gazdasági, politikai, szociális és/vagy kulturális berendezkedésben érzékelhető történelmi különbségekkel, esetleges elmaradottságokkal magyarázható.¹⁴

A felvilágosodás általános szakirodalmának áttekintését Kosáry Domokos két munkája is segíti, aki Mortierhez hasonló következtetésekre jutott a „világosságok” szétszóródása kapcsán.¹⁵ Az *epicentrumok* és a *peremzónák* egymással való viszonyára mutatott rá, melyben az előbbieket a fejlődés gócpontjainak tüntette fel és Európa északnyugati – Anglia és Franciaország - felére tájolta, de kiemelte az országokon belüli fejlődés folyamatát is.¹⁶

¹¹ Mortier, Roland: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest, 1983.

¹² Chaunu, Pierre: *Felvilágosodás. Európa kultúrtörténete*. Budapest, 1998.

¹³ Im Hof Mortierhez képest már nagyobb hangsúlyt fektetett a kereszténység szerepének kidomborítására a felvilágosodás korszakában és világította meg a katolikus reformeszméket, feltételeit és szereplőit, kiemelve XIV. Benedek pápa személyét, valamint a papság szellemi életben történő tevékenységét. Im Hof, Ulrich: *A felvilágosodás Európája*. Budapest, 1995. Ld. még: Uő.: *The Enlightenment: an historical introduction*. Oxford, 1997.

¹⁴ A felvilágosodás korszakát kiemelve az olasz változatot, ötkötetes művében dolgozta fel. Venturi, Franco: *Settecento riformatore*. Torino, 1969-1991.

¹⁵ Kosáry Domokos: *A felvilágosodás Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987. Uő.: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, (1980) 1996.

¹⁶ Kosáry 1987. 6-8.

Művelődéstörténeti művében a szellemi áramlat négy különböző megjelenési típusát különböztette meg a Magyar Királyság területén. Elsőként a felvilágosult abszolutizmust mint politikai struktúrát említette meg. Ezt követően a társadalmi megnyilvánulására is utalt - *felvilágosult rendiség* -, amelyet a nemesség képviselt és céljának a rendi előjogok biztosítását tekintette. A harmadik megjelenési formaként már arra a társadalmi és politikai tendenciára utalt, amely során megjelent a felvilágosodás polgári ideológiája és ennek megfelelően a rendi kiváltságok felszámolására törekedtek. Az utolsó változatként a század végére már erősebbé váló nemzeti politikai mozgalmak felerősödését emelte ki. A történész felhívta a figyelmet arra a folyamatra is, amelyben a felvilágosodásellenes gondolatok hasonlóan jelen voltak, továbbá nyomatékosította az ezek közötti átjárhatóság lehetőségét is mint tendenciát.¹⁷

Egy olyan szellemi áramlatot fedezett fel a felvilágosodásban, amely a társadalom felsőbb, műveltebb köreiben vert gyökeret. A felvilágosodás Európa keleti felében történő megjelenésében kiemelte az olasz és német közvetítő szerepeket. A *peregrinusok* külföldi tanulmányaik során találkozhattak először főleg az angol és a francia felvilágosodás képviselőinek művein keresztül az újfajta gondolatokkal. Kiemelte a Bécsben és a Rómában – a Pázmáneumban és elsősorban a Collegium Germanicum-Hungaricumban – folyó papi képzés kulcsfontosságú szerepét a korabeli gondolatok megismerésében és az egyházi értelmiség hazai kiművelésében.¹⁸ A felvilágosodás eszméinek felbukkanását épp ezzel magyarázta, mivel a század második felére érte el a magyar oktatás a színvonalasabb és korszerűbb tudásanyagot, majd a jezsuita térnyerést ebben a modernebb szellemben oktató piarista rend kezdte meg visszaszorítani.¹⁹

Jonathan Israel a „radikális” jelzővel illetett felvilágosodás kapcsán hívta fel a figyelmet annak szélsőséges megítélésére, amely az 1960-as évektől kezdett fordulatot venni. Habár vallásellenességét elismeri, pozitív hozadékaként tekint arra a folyamatra, amelyben megfogalmazódott például a vallási tolerancia gondolata. Ennek az ellentmondásosságnak a feloldásaként állapítja meg, hogy az 1660-as évtől a 19. század elejéig három ideológiai csoportja különböztethető meg ennek a felvilágosodásnak: „radikális” (Diderot, D'Holbach), „konzervatív” (Locke, Voltaire, Montesquieu) és az „ellenfelvilágosodás”.²⁰ Israel a felvilágosodás mint szellemi áramlat határait keresi, a korszakon végigsöprő reformgondolatok

¹⁷ Kosáry 1996. 267-268.

¹⁸ Kosáry 1996. 263.

¹⁹ Kosáry 1987. 13.

²⁰ Israel a „radikális” felvilágosodás fogalmával először 2001-ben foglalkozott. Israel, Jonathan: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*. Oxford, 2001. Uő: Enlightenment! Which Enlightenment? In: *Journal of the History of Ideas*. University Pennsylvania Press. 67. (2006) 542. <https://www.jstor.org/stable/30141040> (utolsó megnyitás: 2021-04-29)

egyfajta tisztázására törekszik, amely során megállapíthatóvá válhat, melyek képviselték valóban a társadalmi, politikai, egyházi és kulturális szabadságot.²¹ Az eszmetörténeti megközelítésben bekövetkezett fejlődéssel magyarázza azt, hogy az 1970-80-as években tett posztmodernista megállapításokon, mint például a nemzeti karakterjegyek kihangsúlyozásán, vagy a társadalmi, szellemi megközelítéseken keresztül igyekeztek megfejteni a felvilágosodást. A valódi problémát a szellemi és ideológiai harcok érthetőbbé tételében látja, amelyek minden egyes nemzeti felvilágosodáson belül lejátszódtak, a kérdés már csak az, hogy mennyire tekinthetők ezek nemzetinek.²²

William J. Bulman a hatvanas években uralkodott és több évtizedig érzékelhetővé vált egyoldalú megítélésből eredezteti a szellemi áramlat erősen világias, a vallást – a keresztény értékektől a hagyományokon keresztül a létjogosultságáig - elítélő modern mozgalom képét, amelyben az állam és az egyház intézményi különbségét, továbbá a polgári társadalom felbukkanását, annak érvényesülését látták.²³

A szellemi áramlat további változataiként említi meg Dale K. Van Kley amerikai történész a polgári humanizmust és a politikai gazdaságtant mint egyfajta „gazdasági” felvilágosodást.²⁴ Az előbbi a közjó érdekét kívánta szolgálni az önérdekekkel szemben, amit alkotmányos szabadságjogokon alapuló politikai berendezkedéssel tudott elképzelni, ellenezve egyaránt a világi és egyházi despotizmust. A „gazdasági” felvilágosodás célkitűzése a nemzeti vagyon növelése volt az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság által, tehát a gazdasági hasznosságot hangsúlyozta. Mindkét vonulat egybeesett és átívelt a keresztény felvilágosodás két fő irányzatán, a protestáns és a katolikuson is. Van Kley továbbá megállapítja, hogy az utóbbi esetében az egyházi előjogok és tulajdon nagymértékű kiterjedése katalizátorként hatott a katolikus gondolkodók elképzeléseire, akik ezek csökkentését vették célba.²⁵

Az időhatárok évre vagy napra pontos kijelölése mai napig problematikus, azonban a történészek döntő többségében egyetértenek abban, hogy a szellemi áramlat intenzív korszaka a 18. század második felére tehető és az akkori élet minden területére hatást gyakorolt. Ennek megfelelően nemcsak szellemi, de kulturális mozgalomnak tekinthető, amely a tudományokra,

²¹ Pombal márki példáján keresztül mutatja be röviden, hogy a korszakban nem minden törekvés bizonyítható felvilágosultnak. Az 1750-1777 között Portugáliában uralkodó Pombal ugyanis az egyéni szabadság kárára építette ki önkényuralmát: a szembenállás mindenfajtaját igyekezett elnyomni a cenzúra intézményével; támogatta a gyarmatok gazdasági kizsákmányolását, megerősítve az egyéni hatalomgyakorlást és profittermelést. Uo. 526.

²² Uo. 528.

²³ Bulman, William J.: Introduction: Enlightenment for the Culture Wars. In: *God in the Enlightenment*. Edited by Bulman, William J. – Ingram, Robert G. Oxford University Press, New York, 2016. 5.

²⁴ Van Kley, Dale K.: Conclusion: The Varieties of Enlightened Experience. In: *God in the Enlightenment*. Edited by Bulman, William J. – Ingram, Robert G. Oxford University Press, New York, 2016. 278-317.

²⁵ Van Kley 2016. 289-297.

a társadalomra, a vallásokra és még a korabeli hatalmi – az egyház és az állam – viszonyokra is befolyással bírt.

a) *A Tridentinum* mint kezdet

A vallás, különösen a katolikus egyház és a felvilágosodás 18. századi viszonyának bemutatása előtt fontos kitérni egy olyan jelenségre, amelyre mint a katolikus egyház belső működését megreformáló alapzatra lehet tekinteni. Ez a trienti zsinat (1545-1563) és annak határozatai voltak.

A katolikus hit, valamint a katolikus egyház belső – intézményi – megújítására már a 16. században megszületett az igény. A katolikus reformgondolatok a trienti zsinaton fogalmazódtak meg és szolgáltak alapjainul a 18. századi törekvéseknek. A zsinat összehívásában döntő szerepet játszott a protestantizmus megjelenése, aminek következtében a katolicizmus befolyása csökkent, a hívők egyre inkább eltávolodtak a hittől, továbbá az intézményen belüli korrupció is nőtt. Amiben egyetértettek a püspökök, az a reformok szükségessége volt, egy olyan rendszer kidolgozása, amellyel visszanyerhették egyaránt híveik bizalmát és hitelességüket. Hubert Jedin német egyháztörténész a Trientben összehívott egyetemes zsinat elsődleges céljaként fogalmazta meg a nyugati kereszténység egységének megerősítését a protestantizmus megjelenésének kezdeteikor.²⁶ Gárdonyi Máté ezt egészítette ki azzal a megállapításával, miszerint az Egyház belső megújulásának igénye annak önkritikájából is adódott.²⁷

A német egyháztörténész *A zsinatok története* című művében részletesen bemutatta a trienti zsinat eseményeit. Az első (1545-1547) és második (1551-1552) szakaszokban leginkább dogmatikai kérdésekkel foglalkoztak (szentségek száma, megigazulás, eleve elrendelés tana, bérmálás, Eucharisztia); az Egyház intézményi reformjavaslata a harmadik szakaszban (1562-1563) már nagyobb hangsúlyt kapott. Ekkor került középpontba a pápai hatalom viszonya a püspöki karral, valamint a papság magasszínvonalú és rendszeres képzését szolgáló intézmények – szemináriumok – létesítése.²⁸ IV. Pius pápa tanácsadója, Morone bíboros fogalmazta meg végül azt a reformjavaslat-csomagot, amely meghatározta a katolikus püspökök egyházmegyeszervezői tevékenységét még a 18. században is. 1563 végén fogadta el a zsinat a bíboros 42 cikkelyt tartalmazó reformjavaslatát, amelyben lefektette a már említett

²⁶ Jedin, Hubert: *A zsinatok története*. Budapest, 1998. 92-96.

²⁷ Gárdonyi Máté: A Trentói zsinat teológiai jelentősége. In: *Vigilia* 5. (1999). 338.

²⁸ Jedin 1998. 100-115.

szemináriumok felállításának, az egyházmegyei zsinatok évenkénti és a tartományi zsinatok háromévenkénti tartásának, az egyházmegyék püspöki vizitációjának, a székesegyházi káptalanok tevékenységének, a plébániák betöltésének és a plébánosok igehirdetési kötelezettségének szabályozásait. A pápa a zsinat dekrétumait 1564. január 26-án erősítette meg, ez által kijelölve az Egyház belső megújulásának irányát.²⁹ Gárdonyi Máté 2009-ben megjelent tanulmányában összegezte a *Tridentinum* szellemiségét, s annak legfontosabb pontjait.³⁰ A zsinat a papképzés fejlesztésének fontos állomásává vált, mivel egy új típusú intézményt állított fel, amely így *egységes szellemi, lelki és fegyelmi felkészültséget biztosított* az egyházmegyei papok számára. Megfogalmazódott benne a papi ideál is, amelynek legfontosabb követelményei között található a helyben lakás és a hívekkel kialakított személyes kapcsolat fenntartása. Az egyháztörténész felhívja a figyelmet írásában, hogy a *Tridentinum* már egy meglévő folyamatba csatlakozott be, céljaul pedig a megvalósítást tűzte ki. Tanulmányában felhívja arra is a figyelmet, hogy a zsinaton megfogalmazott reformok bevezetése Európán belül eltérő ütemben következett be.

Vanyó Tihamér 1933-ban megjelentett tanulmányában vizsgálta a zsinati eszmék későbbi megvalósulásának lehetséges magyarázatait a Magyar Királyság területén.³¹ Ugyan voltak próbálkozások a határozatok kihirdetésére, mégis erre 1579-ben került sor és csak a győri egyházmegyében. Ezt Draskovich György még győri püspökként (1578-1582) tette meg a szombathelyi egyházmegyei zsinaton.³² A bencés szerzetes és egyháztörténész a katolikus megújulás hazai késedelmének magyarázatát egyrészt a nem megfelelő politikai és felekezeti körülményekben (a török terjeszkedés és a protestáns térhódítás még a 17. század elején is tartott), másrészt, és ugyanakkor ezekből következő a magyar katolikus egyház egyfajta kiégettségében találta meg.³³

Gárdonyi Máté már az abszolutista államegyházi törekvéseket nevezte meg az időben későn megjelenő *Tridentinum* okául: hiába került sor a dekrétumok kihirdetésére a Magyar Királyság területén 1579-ben, a reformok tényleges megvalósítása Pázmány Péter esztergomi érseksége (1616-1637) alatt vált lehetővé, a véglegesítésük pedig a 18. század első felében kezdődhetett meg *a kedvező politikai feltételek kialakulása után* – a történész megfogalmazása

²⁹ Jedin 1998. 115-119.

³⁰ Gárdonyi Máté: A katolikus egyház tridenti reformja. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon*. Szerk.: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2009. 29-52.

³¹ Vanyó Tihamér Aladár: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. 1600-1850. Pannonhalma 1933.

³² Vanyó 1933. 8.

³³ Vanyó 1933. 27. 44.

szerint.³⁴ Ahogyan az újításokra, úgy a hazai felekezetszerveződésre is a legalkalmasabb idő tehát a török visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc után mutatkozott.³⁵

Thomas Wallnig 2019-ben megjelent művében a trienti zsinat egy fontos következményét járta körbe, bemutatva ezáltal az osztrák és délnémet bencés apátságok fejlődését a XVII. század utolsó negyedétől a XVIII. század első feléig. Az osztrák történész a trienti zsinat határozataiban fedezte fel a kongregációk tudományos munkásságának és az oktatásban betöltött szerepének fejlődési lehetőségeit. A Tridentinum a meglévő szerzetesközösségek újjászervezését, a képzés színvonalának javítását, valamint az adott szerzetesrendek szabályaihoz és életmódjához való ragaszkodást írta elő.³⁶ Ennek köszönhetően kaptak új erőre, ahogyan a jezsuiták is, akik meghatározó szereplőivé váltak a korabeli oktatásnak és a tudományoknak. Az idővel kialakult monopol helyzet megváltozásához a rend 1773-as felszámolása nagy mértékben hozzájárult és előtérbe kerültek olyan szerzetesrendek, mint a bencések és a piaristák.³⁷

Wallnig könyvében a történelmiség fogalmát mutatja be mint az előző századokból örökölt világi keretrendszert, amelynek vitatott értelmezései alkalmas kiindulópontot nyújtanak a szerzetesi felvilágosodás elemzéséhez a közép-európai katolikus kultúrában. Az 1680 és 1740 közötti időszak jelentős különbségekkel bírt minden országban, sőt, minden egyes tudományágban is. A "barokk", "késői humanizmus" és "konfesszionalizáció" fogalmai bonyolult és ellentmondásos narratívákat hoztak létre a művészetekben, katolikus tudományban és intellektuális történetírásban. Mindezeket tovább formálták a 18. századi Habsburg Monarchia problémái, a hagyománytól való eltávolodás, amelyek előrevetítették a felvilágosodás eszméinek megjelenését. Az osztrák történész a bencés szerzetesek intellektuális életének változásán keresztül mutatott rá azokra a tényezőkre, amelyek alakították, befolyásolták azt: a reformfolyamatok, a szerzetesi történetírás és a tudományos folyóiratok növekedése. Megállapította, hogy a bencés közösségek intellektuális eredményei és irányultsága az adott ország külső és belső struktúrájától függött. Ilyen folyamatként mutatta be a katolikus megújulást. Kiemelte tovább a szerzetesrendek szerepét az egyházi történetírásban is, továbbá azt a tényt is, hogy tudományos tevékenységüket meghatározta a szervezeti felépítésük és a forráskezelésük.³⁸ A szerzetesek tevékenységében különböző

³⁴ Gárdonyi 2009. 52.

³⁵ Tusor Péter: A katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon. Egyetemi jegyzet. PPKE 2008. 120-130. Vö. Kármán Gábor: Egy teológushallgató találkozása a felekezeti sokszínűséggel: Conrad Jacob Hildebrandt Erdélyben, 1656–1658. *Korall* (2014) 15. évf. 27-49.

³⁶ Wallnig, Thomas: *Critical Monks. The German Benedictines, 1680-1740*. Leiden, 2019. 6-7.

³⁷ Wallnig 2019. 28.

³⁸ Wallnig 2019. 38-76.

tudományágak és paradigmák összpontosultak. Egymással és világiakkal is tudományos levelezésben álltak. Az írók köztársasága – *respublica litteraria* – egy rendkívüli érintkezési felületet biztosított az egyháziak számára is, amelyen keresztül a felvilágosodás világával is megismerkedhettek. A szerzetesi felvilágosodás többoldalú reformkísérlet volt, amely magában foglalta az új közösségi élet és kommunikációs struktúrák megteremtését, valamint a modern értékek és gyakorlatok bevezetését.³⁹ A szerzetesi felvilágosodásnak saját történelmi kontextusa van, és a szerzetesek tevékenysége szorosan kapcsolódik a történelmi és politikai kontextusokhoz. A felvilágosodás fogalmának használatakor figyelembe kell venni tehát a történetírás és a változó értelmezés történelmi kontextusát is.

Az elmúlt években már több magyar történész foglalkozott a konfesszionizációval mint a katolikus megújulás egy alternatív fogalmával.⁴⁰ Ezzel a definícióval jellemezhető tulajdonképpen az a folyamat, amely a Magyar Királyság területén zajlott le a 18. század folyamán: az egyes felekezet által adott válaszok a kor kihívásaira, továbbá a felekezeti kérdés összefonódása a politikai és a társadalmi problémákkal.⁴¹

Forgó András 2022-be megjelent tanulmányában a kései konfesszionizáció fogalmával jellemezte a 18. századot is, hiszen a felekezeti különbségek még ekkor – sőt, a század végén⁴² – is tapinthatóak voltak.⁴³ A felvilágosodás és a vallás összefüggéseit vizsgálva újszerű kontextusba helyezi az ezzel járó problematikus kérdéskört. Ugyanis a 18. század egyszerre szólt a felvilágosodás megjelenéséről, hatásairól és a felekezetszerveződés kitolódásáról – *kései konfesszionizációról* - a Magyar Királyság területén. Ennek a sajátságos helyzetnek a feltételeit olyan történelmi események – a török visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc – alakították ki, amelyek nem tették lehetővé az ország belpolitikai, társadalmi és gazdasági stabilitását a 17-18. század fordulóján. A történész írásában arra keresi a választ, hogy a 18. századi reformtörekvéseknek milyen mértékben volt a mozgatórugója a felvilágosodás és mennyire tekinthetők a trienti zsinat indította újítási hullám csúcspontjaként.⁴⁴

Ezek a megállapítások és gondolatmenetek az egyházi fejlődés és megújulás kontinuitását támasztják alá, amelyre az igény már megfogalmazódott a trienti zsinat előtt. A

³⁹ Wallnig 2019. 88-121.

⁴⁰ Tusor Péter: A barokk pápaság. Budapest, 2004. 11-12. Tusor 2008. Forgó András: A kései konfesszionizáció magyarországi jellegzetességeiről. In: *Korall* (2014) 15. évf. 92-110.

⁴¹ Forgó 2014. 93.

⁴² Gondoljunk II. József *tolerancia* rendeletére, vagy az 1790-1791. évi országgyűlésre, ahol még napirendi pont volt a vallásügy.

⁴³ Forgó András: Katolikus felvilágosodás? A katolikus egyházi értelmiség válaszkeresése a felvilágosodás korának kihívásaira. In: *Vigilia* (2022) 9. 761-767.

⁴⁴ Forgó 2022. 764.

dekrétumokban rögzített reformok megvalósítása pedig egy időben lassan, de felfelé ívelő görbének alakját mutatja, amelyet a felvilágosodás szellemisége is tovább formált.

b) Az egyházi felvilágosodás

Az *egyházi felvilágosodás* fogalma az elmúlt negyven évben vált elfogadottá és értelmezhetővé a külföldi szakirodalomban. Ez a fajta megközelítés a felvilágosodás és a kereszténység viszonyának jóval színesebb és összetettebb vizsgálatát teszi lehetővé.

Az előzetes kutatások többsége kifejezetten Franciaországra, mégpedig a forradalmi idősakra fókuszált, amelynek következtében a felvilágosodás egy elég negatív, egyedüli változata körvonalazódott ki, amelyet igyekeztek egész Európára egyetemessé tenni. Ez a tendencia, mint láttuk, akkor kezdett el megváltozni, amikor a kutatók többeszámban kezdtek el beszélni a szellemi áramlatról, jelezve annak komplexitását, amelynek esszenciája függött a nemzeti és a felekezeti interpretációtól is. Chaunu, Mortier és Im Hof már ezen a vonalon indultak el, és kezdték árnyaltabbá tenni a korszak megítélését. Az egyházi felvilágosodás témakörének szerteágazását a legmeghatározóbb külföldi és magyar szakirodalmak bemutatása megfelelően érzékelteti.

i. *Az egyházi felvilágosodás – a külföldi szakirodalom tükrében*

A felvilágosodásnak és a korszaknak az egyoldalú, klasszikus megítélését a kilencvenes években John G. A. Pocock, angol történész kezdte feloldani azzal a megállapításával, hogy a felvilágosodásról mint szellemi áramlatról többé nem lehet egységesen és egyetemesen írni.⁴⁵ Nem tekinthető egyszerűen homogénnek vagy vallásellenesnek, inkább érthető kulturális és társadalmi különbség egy folyamatának, amely egy „világpolgári és nemzeti, vallásos és szkeptikus, művelt és tudatlan” ellentéppárokkal jellemezhető törekvésként definiálható.⁴⁶ Az évek során többen megállapították, hogy a felvilágosodás nem volt kimondottan csak világi, ugyanis elérte a keresztény felekezeteket, így differenciálva magát még inkább: a szakirodalom megkülönbözteti a katolikus és a protestáns vonulatait egymástól. David Sorokin megközelítésében a felvilágosodás vallásos irányzata magába foglalta a tolerancia elvétől a

⁴⁵ Pocock, John G. A.: *Barbarism and Religion. Vol. I.* Cambridge 1999. 13.

⁴⁶ *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe.* Edited by Lehner, Ulrich L. – Printy, Michael. Leiden, Boston, 2010. 10.

közkerkölcs gondozásán át a többfelekezeti állam fenntartásához szükséges politikai kötelezettségeket.⁴⁷

A kereszténység az új intellektuális korszak beköszöntével egyrészt szellemi és spirituális, másrészt intézményi szinten is valóban kihívás elé került. A természettudományok, a tudóstársaságok, az akadémia- és egyetemalapítások már a 17. században szellemi megújulásra sarkallták többek között a katolikus egyházat, amely emellett hasonló odafigyeléssel igyekezett reformok útján szabályozni a barokkos külsőségekkel és népi hiedelmekkel elnehezített hitéletet. Ezek, továbbá a szellemi, kulturális, egyházpolitikai, valamint a felekezeti kihívások a 18. századra eszkalálódtak a katolikus egyház számára, amelyek mindegyike egyöntetűen mutatott rá a változtatások szükségességére. Ulrich L. Lehner megállapításából kiindulva – miszerint az az egyház, amelyik nem tudja a templom falain kívül megszólítani és elérni az embereket, halálra van ítélve⁴⁸ – tehetőek fel a következő kérdések: hogyan változott meg az egyház szerepe az emberek és az állam életében; milyen mértékben ismerte fel a katolikus egyház az újítások szükségességét; a spirituális, szellemi és intézményi élet mely részeire terjedtek ki a reformtörekvések és hogyan zajlódott le ez a folyamat?

Az „ész kora” a hitéletet érintő kérdések elé állította az egyházat, emellett annak autonómiáját, a katolikus felekezet esetében dominanciáját is megkérdőjelezte, továbbá új alapokra kívánta helyezni a világi hatalommal fennálló viszonyát. A katolikus klérus mint társadalmi rend jogaival, továbbá az egyház mint intézmény autoritásával (idesorolva a pápai hatalmat) már a korábbi századok egyházi és világi gondolkodói is foglalkoztak. A legmarkánsabban jelenlévő áramlatoknak számítottak a 18. században a janzenista és febronianista tanok. A szakirodalom többek között ezek miatt kiáltotta ki egyöntetűen „radikálisnak” és „vallásellenesnek” a felvilágosodást. Az ma már elfogadott nézet, hogy ezek a szellemi áramlatok a felvilágosodás égisze alatt teljesedtek ki, nem lehet külön kezelni őket és ahogy különbségek, úgy azonosságok is felfedezhetők közöttük és a többi keresztény adaptáció között. A felvilágosodás jellegzetességét adja ez a széles spektrumú kiterjedése, amelyben egyszerre találhatóak meg a vallásos élet észszerűsítését, az egyházi hierarchiarendszer átláthatóságát pártoló, ugyanakkor megkérdőjelező, akár elítélő gondolatok.

⁴⁷ A felvilágosodás további vallásokkal kapcsolatos viszonyáról bővebben: Sorokin, David: *The Religious Enlightenment. Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*. Princeton University Press, New Jersey, 2008.

⁴⁸ Lehner, Ulrich L.: *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*. Oxford University Press, New York, 2016. 2.

Az Egyház a francia forradalmat követően tudatosan elszigetelte magát minden változtatástól, újítástól, és ezekre eltévelyedésként tekintett egészen a 20. század utolsó harmadáig. Ennek a helyzetnek a feloldásában sokat segített a már említett II. vatikáni zsinat határozata, amellyel az Egyház elismerte egykori kapcsolatát a felvilágosodással. Az egymáshoz való viszonyuk megítélésében bekövetkezett változás arra mutatott rá, hogy az ész és a hit végső soron összeegyeztethetőek. A szellemi áramlat újabb megnyilvánulásaként definiálták az *egyházi*, s ezen belül is a *katolikus felvilágosodást*, annak kulturális, oktatási, valamint az egyházpolitikát is érintő törekvéseivel.

Lehner a trienti zsinat kiemelt céljaként a katolicizmus és a protestantizmus közötti különbségtétel megfogalmazását látja, amelynek a kérdésköre az emberi szabadsággal mint a teológia egyik esszenciális jellemzőjével foglalkozott.⁴⁹ A korszak egyházi és világi gondolkodói ebből kiindulva kezdtek el foglalkozni többek között az eleve elrendelés kérdéseivel; a művek többsége az egyéni szabadsággal és az emberi lény természetével foglalkozó gondolatok felvilágosodás kori alapjait szolgáltatta. A trienti reform a teológiai kérdéseken túl a papság megfelelő oktatását, az egyházmegyék időszakos vizitációját és a Biblia általánosan elfogadott fordításának meghatározását jelölte meg fő feladatául. A megvalósítás azonban egészen a 18. századig elhúzódott, amikor is a felvilágosodás bölcsőjében kiforrott gondolatok egyaránt szellemi és lelki kihívás elé állították az Egyházat. A katolikus felvilágosodást képviselő egyházi gondolkodók felismerték intézményük elmaradottságát a filozófiában és a tudományokban, amelyek újszerűségében azokat az eszközöket látták, amelyekkel vallásuk dogmatikai alapjait védhetik meg. A hangsúly az *újításon* volt, amelynek segítségével felkészülhettek a modern világ kihívásaira és egy újfajta kommunikáció alkalmazására, amellyel egyrészt híveiket szólíthatták meg, továbbá lehetőséget adott számukra a világi hatalommal történő újfajta párbeszédre is. A 18. század vallásos életét a barokk korszakból maradt „külsőségek” és „észszerűtlenségek” terhelték, amelynek következtében az egyház elveszítette hitelességét és a hívők eltávolodtak tőle. A hit bensőségesebb megélésére összpontosítottak a felvilágosodás eszköztárából merítve. Ezt szolgálta a nemzeti nyelv megjelenése egyes istentiszteleti formákban és a Biblia lefordítása ugyanezen nyelvekre, hogy a hívők valóban értelmezni tudják a katolikus dogmákat, így azok szerint élve mindennapjaikat. A korszak vallásos világát döntően meghatározta a népi hiedelemvilág, ami a katolikus szentkultusszal elegyedett. A túlzott tisztelet az egyházi

⁴⁹ Ennek az újfajta tanításnak a lényege az elfogadás volt, miszerint hit vagy isteni segítség nélkül is cselekedhető jó dolog és szabadon elutasítható az isteni kegyelem. Lehner 2016. 4.

ünnepek számának mértéktelen növekedésével járt, amely egyrészt a hit bensőséges megélését, másrészt a társadalom alacsonyabb szintjén lévők-megélhetését veszélyeztette. A „túlkapások” és „észszerűtlenségek” nemcsak a vallásos életet érintették, hasonló módon váltak érzékelhetővé az egyházi hierarchia és hatalomgyakorlás szintjein is. A felvilágosodás radikális gondolatait tápláló eszméáramlatok a pápai tévedhetetlenség megkérdőjelezésén túl a püspökök, valamint a zsinatok kezébe nagyobb ellenőrzői hatalmat kívántak helyezni, továbbá a pápaság mint intézmény hatalmi státuszának tisztázására törekedtek, amelynek célja az egyházfőknek a század egyházpolitikai és világi kérdéseibe történő beleszólásának redukálása volt, hogy kizárólag spirituális teendőikkel foglalkozzanak.

Két szellemi áramlat, a janzenizmus és a febronianizmus a felvilágosodással keresztezték 18. századi útjukat, s az ezekkel kapcsolatos kérdésekre szolgáltatott alternatívákat. A Cornelius Jansen (1585–1638) németalföldi teológus nevével fémjelzett janzenizmus a 18. században is komoly dogmatikai, erkölcsstani és egyházpolitikai vitákat okozott. A protestantizmus kálvini irányzatának tanításához közelített kegyelemtanával, kétségbe vonta a pápai tévedhetetlenséget és a püspöki kart a római főpap fölé helyezendőnek kívánta. Több mint száz év elteltével Johann Nicholas von Hontheim (1701-1790), trieri püspök Justinus Febronius álnéven 1763-ban adta ki azt a művét, amelyben a janzenizmus politikai gondolataihoz hasonló elveket fektetett le: a pápa primátusát tiszteletbelinek tekintette, személye felé helyezte az egyetemes zsinatot, a püspökök korlátlan hatalmát propagálta saját egyházmegyéjükben, továbbá kijelentette, hogy a pápai hatalomnak semmi beleszólási joga nincs a világi dolgokba.

A felvilágosult eszméket követő, valamint terjesztő egyházi gondolkodók ebben a szellemileg és kulturálisan színes világban igyekeztek egyensúlyt teremteni az egyházi és világi hatalom között saját felekezeti – ez esetben katolikus– dominanciájuk, továbbá autonómiájuk megőrzését szolgálva ezzel. A folyamattal foglalkozó történészek a miértekre és a hogyanokra keresve a válaszokat egyre inkább fókuszpontba helyezik az egyéni életutakat, amelyek vizsgálata közben a felvilágosodás és a katolicizmus kapcsolódási pontjai, az adaptációs folyamatokban résztvevő szereplők és a katolikus felvilágosodás helyi megnyilvánulási formáinak sajátosságai fedezhetőek fel. Ulrich L. Lehner és Jeffrey D. Burson amerikai történésszel közösen szerkesztett tanulmánykötetben mutatta be az európai egyházi felvilágosodás képviselőit, gondolkodóit.⁵⁰ A huszonegy történész tanulmányát felsorakoztató

⁵⁰ *Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History.* Edited by Burson, Jeffrey D. – Lehner, Ulrich L. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana. 2014.

műben megelevenítik a korszakban végbemenő szellemi és kulturális változásokat, a felvilágosodás változatait és fejlődését.⁵¹ Ebbe a folyamatba a szellemi áramlat helyi gondolkodói életútjának és munkásságának bemutatásán keresztül kapunk betekintést az Ibériai-félszigettől Írországon, az Egyesült Királyságon, a Habsburg területeken, Lengyelországon és az itáliai államokon keresztül egészen a Német-római Birodalom területéig. Lehner a felvilágosodást országokon és nemzeteken át ívelő folyamatként ábrázolja, amelyre egyaránt hatottak világi és egyházi motivációk. A tanulmányok szerzői a szellemi áramlat komplexitását a területenként megmutatkozó különböző formációk kevésbé ismert alakjainak életútján és munkásságán keresztül szemléltetik. A kötet és a tanulmányok felépítésének középpontjában az életutak állnak. Burson a katolikus felvilágosodás, valamint az 'ellen-felvilágosodás' fogalmainak értelmezéséhez vezető utat a 18. századi egyházi és világi értelmiségiek egyes műveinek megismerésén keresztül látja. Ugyanis véleménye szerint ezek az értekezések mutathatják meg a katolikus írók, gondolkodók tapasztalatait, továbbá politikai, filozófiai és a vallással kapcsolatos gondolatait, ahogyan megélték a korszakban végbemenő változásokat. Ezeket a legmegfelelőbbben az egyéni életutak mutatják be, amelyekben túl műveiket, levelezéseiket és a kapcsolathálózatukat is vizsgálják.⁵² Thomas Wallnig osztrák történész Franz Stephan Rautenstrauch (1734-1785), II. József udvari tanácsosát mutatta be tanulmányában. A cseh területről származó klerikus Muratori művein kulturálódott, a prágai egyetem teológia fakultásának igazgatója volt, majd az 1770-es évek második felétől egyre közeledett a Habsburg udvarhoz. II. József udvari tanácsosává nevezte ki és a Habsburg területek teljes papságát átfogó oktatási reform kigondolásával, illetve véghezvitelével bízta meg. Fennmaradt két naplója egy olyan egyházi ember életét és gondolkodását örökítette meg, aki számára az állam és az egyház összeegyeztethetőek voltak, ugyanis a felvilágosodásban meglátta a vallásának fejlődését szolgáló eszközt.⁵³ Példája így megfelelően mutatja meg a korszak kivételeit, s így a szellemi áramlat finom árnyalatait is.

A katolikus felvilágosodás kutatásában azon túl, hogy az ilyenfajta megközelítés rámutathat a szellemi és kulturális áramlat specifikumaira, lehetőséggel szolgál arra, hogy a korszakból fennmaradt források alapján megismerhetővé váljanak a kulcsszereplők

⁵¹ A kötetben található tanulmányok szerzői: Jeffrey D. Burson, Mario Rosa, Dries Vanysacker, Caroline Chopelin-Blanc, Carolina Armenteros, Ulrich L. Lehner, Thomas Wallnig, Ritchie Robertson, Paola Vismara, Niccolò Guasti, Massimo Mazzotti, Francisco Sánchez-Blanco, Andrea J. Smidt, Jonathan A. Wright, Thomas O'Connor, Gabriel Glickman, Mark Goldie, Jerzy Lukowski, Anna Łysiak-Łątkowska.

⁵² Burson, Jeffrey D.: Introduction: Catholicism and Enlightenment, Past, Present, and Future. In: Burson – Lehner 2014. 1-41.

⁵³ Wallnig, Thomas: Franz Stephan Rautenstrauch (1734-1785). Church Reform of the Sake of the State. In: Burson – Lehner 2014. 209-227.

tapasztalatai is. Az életutak rekonstruálásában a tudományos művek mellett a tudóslevelezések is meghatározó forrásbázist alkotnak, amelyek feltárása során a katolikus írók, valamint tudós papok politikai, filozófiai és vallással kapcsolatos gondolatai bukkannak felszínre. A sorok között olykor jelentéktelennek tűnő, nehezen kifejthető és sokszor félmondatos elképzelések, vélemények bújnak meg, amelyeken keresztül felfedezhetők a században végbemenő változásokról alkotott elképzeléseik.

Lehner 2016-ban megjelent művében a katolikus felvilágosodás globalitásával foglalkozik, bemutatva annak komplexitását.⁵⁴ Központi kérdéssé teszi és így kiemeli a szellemi áramlat értékeit, amelyek új helyzetet teremtettek a vallás, a társadalom, a kultúra és a politika színterein. A századot érintő és meghatározó fordulatokra adott egyházi reakciók sokfélesége egyszerre mutat rá a katolikus felvilágosodást képviselők közös céljára és az ehhez vezető utak változataira. A felvilágosult katolikus gondolkodók az egyház megreformálásának folyamatában olyan elemi kérdésekkel találták magukat szemben, minthogy az egyház a társadalmi és időbeli jólétre összpontosítson vagy a hit természetfeletti jellegére; az egyház mint intézmény az állam hatalma alá kerüljön vagy tartsa meg önállóságát? Lehner, ahogyan az előző évtizedekben több történész is, a felvilágosodás sokszínűségére hívja fel a figyelmet, megvilágítva annak pozitív és negatív oldalait egyaránt. Földrajzilag még inkább tágít az eszmeáramlat katolikus körképén: figyelmét az Európán kívüli világra fordítja. Kínában és a gyarmatosított területeken az egyházi gondolkodók újfajta szituációkban találták magukat, amelyek megértésében és megoldásában az európai hagyományokat alkalmazták a helyiekkel ötvözve.⁵⁵ Lehner kutatása nemcsak emiatt számít újdonságnak, ugyanis olyan témákat, kérdésköröket érint, amelyeket egyáltalán nem, vagy csak alig érintettek a katolikus felvilágosodást kutató történészek közül. Ilyen például a nők 18. századi helyzetének és jogainak bemutatása, vagy a rabszolgaság intézményének vizsgálata katolikus aspektusból.⁵⁶ A korszakra jellemző türelmi rendelet és tolerancia fogalmait, megjelenési formáit is vizsgálja, amelyeket nem értékeli egyértelműen pozitívnak, nem meglepő módon. A vallási kisebbségek toleranciája ugyanis nem vonta maga után a teljes egyenlőséget függetlenül attól, hogy amellet egy katolikus uralkodó, teológusok, vagy akár a társadalom egy bizonyos rétege is kiállhatott.

⁵⁴ Lehner 2016.

⁵⁵ A katolikus misszionáriusok és a helyi közösségek kapcsolatát mutatja be az amerikai és indiai gyarmatokon, valamint Kínában. Uo. 104-125.

⁵⁶ A felvilágosodás női szereplőinek megszólaltatásán keresztül a feminizmus 18. századi története ismerhető meg. A Bursonnal közösen szerkesztett kötet egyik fejezetében is bemutatásra került a katolikus felvilágosodás egy női képviselője. Bővebben: Mazzotti, Massimo: Maria Gaetana Agnesi (1718–1799): Science and Mysticism. In: Burson – Lehner 2014. 291-311.

A római kúria akarata erősebben érvényesült ezen a téren.⁵⁷ Az egyházi reformok középpontjában a katolikus szentek és kultuszuknak, továbbá a népi babonáknak a problémája állt. Lehner a kötelező egyházi ünnepek számának csökkentése mögött meghúzó okokat tárja fel. Az ész és a hiedelmek csatáját eleveníti meg érintve a boszorkányságot, az ördögűzést, szellemeket és vámpírokat. Az ünnepek számának csökkentését érdekes szemszögből mutatja be. A szentek tiszteletéhez társított ünnepek megülései sok esetben alkohalmámoros szórakozásba torkolltak, amelynek következtében veszélybe kerültek az alattvalók erkölcsi. Ezt sem az egyház, sem az uralkodó nem engedhette meg, arról nem is beszélve, hogy olykor a munka rovására ment a körmeneteken, zarándoklatokon és ünnepeken történő részvétel. Azonban voltak olyan katolikus gondolkodók, akik a megtartásuk mellett álltak ki felfedezve bennük a társadalmi összetartó erőt azáltal, hogy az akkori szociális élet egyetlen szabadidős tevékenysége koncentrált az összejövetelekben.⁵⁸

ii. *Az egyházi felvilágosodás – a magyar szakirodalom tükrében*

A katolikus felvilágosodás magyar adaptációjának középpontjában található a már említett Lodovico Antonio Muratori, akit a nemzetközi és a hazai szakirodalom egyaránt az itáliai típus meghatározó kulcsszereplőjeként tart számon.⁵⁹

Ezért a katolikus felvilágosodás hazai kutatása szorosan összekapcsolódik a modenai tudós pap magyar recepciótörténetével, amellyel először irodalomtörténészek foglalkoztak a magyar-olasz irodalmi és szellemi kapcsolatok feltárása során. Az 1950-es és 1990-es évek között publikált tanulmányok döntő többsége a modenai pap két, esetleg három főművének hatásával foglalkoztak, amelyeket a 18. századi katolikus hitélet és gyakorlat iránymutató írásaiként tartanak számon jelenleg is. A hazai irodalomtörténészek elsősorban a felebaráti szeretettel és a keresztény áhítattal kapcsolatos műveinek eszmevilágát elemezték, amelyek latin és magyar nyelvű fordításai már a 18. század második felében megtalálhatóak voltak az egyes magyar katolikus püspökök könyvgyűjteményeiben.⁶⁰ Egy kevésbé ismert műve, amelyet az ékesszólásról és annak hasznáról írt élete utolsó értekezéseként, sem ismeretlen a

⁵⁷ A vizsgált területek Franciaországon túl döntő többségben a Habsburg területekre és Kelet-Európára koncentrálnak megemlítve a pápai állam viszonyát a tolerancia kérdésében. Lehner 2016. 47-74.

⁵⁸ Clarentius Pschaidler salzburgi ferences és Victor de Mirabeu az egyházi ünnepek számának csökkentése ellen ragadtak tollat. Uo. 156-157.

⁵⁹ Muratori az osztrák katolikus felvilágosodásra gyakorolt hatásáról bővebben: Eleonore Zlabinger: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*. Innsbruck, 1970.

⁶⁰ *Della carità cristiana* (Modena, 1723) c. művének magyar fordítása, *A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja*, 1776-ban került nyomtatásba Bécsben. *Della regolata devozione dei cristiani* (Velence, 1747) c. értekezését pedig *A keresztény embernek valóságos áhítatossága* címen 1763-ban Egerben publikálták.

magyar szakirodalom előtt, amellyel szintén egy hazai irodalomtörténész, Szelestei Nagy László foglalkozott a 2000-es évek elején.⁶¹ A magyar katolikus felvilágosodás kutatásában ekkorra tehető egy szemléletbeli változás, amelynek során a hazai történészek Muratori személyének és műveinek előtérbe helyezésén keresztül elkezdtek vizsgálni a magyar katolikus püspökök kulturális tevékenységét. Az ez irányú kutatások következtében a vizsgált püspökök könyvgyűjtési akciói, kapcsolathálózatai, egyetemalapításai tervei és nem utolsósorban a Habsburg egyházpolitikával kapcsolatos állásfoglalásai kerültek középpontba. A történészek nemcsak a kutatásban kiemelt egyházi vezetők ilyenfajta tevékenységére fókuszálnak, hanem életútjukra is egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek. Az előbb felsorolt folyamatok kezdőpontjai az ilyenfajta kutatásokkal állapíthatók meg, következésképp magának a magyar katolikus felvilágosodásnak a gyökerei, továbbá az adaptációs folyamatok is.

A felvilágosodás több évtizedig tartó negatív megítéléséhez idomult Tóth Lászlónak a szellemi áramlat magyarországi megjelenéséről alkotott képe, amelyet a 18. század második felében tevékenykedő magyar püspökök kulturális, művelődésszervező, az egyházi és hitéletet érintő törekvésein keresztül mutatott be.⁶² Közel hatvan év elteltével hasonló megítélést fogalmazott meg a szellemi áramlatról Katus László tanulmányában, amelyben azt leginkább a jozefinizmussal társította, s így érthető módon az egyházellenes motívumai domborodtak ki.⁶³ A Tóth László-féle negatív képet követő több mint 30 év hallgatást törte meg Szauder József, aki a magyar felvilágosodáskutatás problémáit és feladatait 1969-ben megjelent tanulmányában fogalmazta meg.⁶⁴ Az irodalomtörténész saját tudományterületén vonta le a következtetéseket, amelyek ugyanakkor történész szemmel is relevánsnak voltak tekinthetőek: a felvilágosodás eszmei, kulturális gyökereinek keresése és a magyarországi felvilágosodáskutatásának helyzete a nyugat-európaihoz képest. Ezek alapján emelte ki azt a megállapítást, amelyet Pocock is hangoztatott, hogy az irodalomtudományban sem lehet beszélni teljesen egységes stílusirányzatról. Előtérbe helyezendő a pszichikai és szociológiai rétegek elemzése, amelyek során az egyedi és egyetemes összefüggések fedezhetőek fel,

⁶¹ L. A. Muratori: *Dei pregi dell'eloquenza*. Venezia, 1750. A magyar nyelvű változatról bővebben: Szelestei N. László: Lodovico Antonio Muratori Magyarországon a 18. század második felében. In: *Magyar Könyvszemle* (2000) 116/1. 27-42. Másik tanulmányában pedig részletes elemzésnek vetette alá: Uő.: A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből. In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*. Szerk. Rozsondai Marianne. Budapest, 2002. 263-281.

⁶² Tóth László: XVIII. századi olasz és magyar theologusok harca a felvilágosodás ellen. In: *Katholikus Szemle* 46. (1932) 180-195.

⁶³ Katus László: A magyar katolicizmus a XVIII. És XIX. században (jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: *A katolikus egyház Magyarországon*. Szerk.: Somorjai Ádám - Zombori István. Budapest, 1991. 59-75.

⁶⁴ Szauder József: A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73. évf. (1969) 2-3. sz. 131-156.

amelyek adott történelmi-társadalmi-kulturális feltételek között értelmezhetőek. A magyar felvilágosodáskutatás hasonlóan a nemzetközihez, ekkor szembesült lemaradottságával és az interdiszciplinaritás szükségszerűségével.

A Muratorival kapcsolatos kutatások több évtizeden keresztül hasonló megállapításokat hangoztattak, és nem mentek túl a két, magyar nyelven is nyomtatásba került művének bemutatásán.⁶⁵ Ugyanakkor köszönhetően az alapos elemzéseknek, a későbbi irodalomtörténészek és történészek elkezdhatték a kutatás bővítését. Bitskey Istvánhoz hasonlóan Hölvényi György figyelme is a modenai pap műveinek terjesztésében résztvevő szereplők felé irányult, középpontban Barkóczy Ferenc egri püspökkel.⁶⁶ A modenai pap hatását kutatva egyre több személy bukkant fel, aki a felvilágosodás magyar képviselőjévé vált. A történészek elsősorban munkásságukat vizsgálták, hogy arra milyen befolyást gyakorolt Muratori. Kókay György Révai Miklósról és Bessenyei Györgyre gyakorolt hatását mutatta be, mindeközben kritikaként fogalmazta meg, hogy a szakirodalom elhanyagolta a modenai pap munkásságának egyháztörténeti jellegű vizsgálatát.⁶⁷ További észrevételként említette meg, hogy a magyar szakirodalom bár behatóbban foglalkozott a modenai pap két művével, azonban a korszak magyar szellemi életére gyakorolt hatásának részleteibe nem ment bele.⁶⁸ Kókay a kutatásban felmutatott új forráscsoporttal, amelyen keresztül a Muratori gondolatai terjedtek a Magyar Királyság területén, az addig megszokott következtetésektől eltérő irányra vetette tekintetét. A 18-19. századi magyar könyvgyűjteményekben található Muratori művek kapcsán három könyvtárat emelt ki: Ráday Gedeon költőjét, Széchényi Ferenc hungarika gyűjteményét

⁶⁵ Várady, Emerico: *Gli Ungheresi nell'Arcadia romana*. Roma, 1932. Uő: *Il Muratori e gli „Ungheri”*. Torino, 1951. Tarnai Andor: Az udvari és nemesi rokokó kultúra. In: *A magyar irodalom története*. II. Szerk.: Klaniczay Tibor. Budapest, 1964. 505-514. Szauder József: L. A. Muratori két erkölcsstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban. In: *ItK* 1973. 77. évf. 171-179. Bitskey István: Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk.: Szauder József - Tarnai Andor. Budapest, 1974. 333-367. Holl Béla: Lo sviluppo del pensiero teologico il luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo. In: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese*. Szerk.: Köpeczi Béla – Sárközy Péter. Budapest, 1982. 211-224.

⁶⁶ Hölvényi György: Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon. In: *A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianismo*. Szerk.: Jankovics József - Monok István - Nyerges Judit. Budapest-Szeged, 1998. 882-892.

⁶⁷ Észrevételeit a következő tanulmányában osztotta meg: Kókay György: Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században. In: *Magyar Könyvszemle* 114. 3. sz. 1998a. 193-206. Muratori Révaira gyakorolt hatását a következőben tárgyalja: Kókay György: Muratori és Révai Miklós. In: *Vigilia*. 1992. 583-586. A Bessenyeivel kapcsolatos pedig itt olvasható: Kókay György: Bessenyei és Muratori. In: *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*. Szerk.: Csorba Sándor - Margócsy Klára. Nyíregyháza, 1998b 36-43.

⁶⁸ Kókay 1998a 194.

és Teleki Sámuel könyvtárát, amelyek mind nyilvánosan látogathatóak voltak. Azonban – egy kivételével – a könyvek beszerzésének módjáról nem adott tájékoztatást.⁶⁹

Szelestei N. László kutatásai során arra kereste a válaszokat, hogyan és hol ismerkedhetett meg a magyar katolikus klérus Muratori műveivel. A már többször említett két műnek a magyar és latin nyelvű fordításainak keletkezését körbejárva állapította meg, hogy a közvetítés egyik központi helyszíne Bécs volt. Természetesen Róma és az ottani Collegium Germanicum et Hungaricum kulcsszerepét is kiemelte, amelyek az elsődleges kapcsolódási helyszíneknek számítottak.⁷⁰ Ez utóbbi intézmény és a magyar katolikus diákok közötti kapcsolatot művelődéstörténeti szempontból Bistkey István kezdte el tanulmányozni, feltárva a kollégium történetét, továbbá évszázadokra lebontva a magyar diákok részvételi számát.⁷¹ Ezekből a megállapításokból kiindulva a történészek egyre nagyobb figyelmet fordítottak – és jelenleg is fordítanak – a két európai város közvetítői funkciójára, kijelölve ezzel a magyar katolikus felvilágosodás földrajzi gyökereit.

A Német-római Birodalom, a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság területén élő katolikus papnövendékek számára tanulmányaik és előremenetelük szempontjából meghatározó időszakot jelentett a római Collegium Germanicum et Hungaricum intézményében eltöltött néhány év.⁷² A magyar szakirodalom részletesen kitér a művelődéstörténeti szempontból fontos kollégium működésére és érintőlegesen a római miliőre, amely szintén a korabeli egyházi művelődésük kereteinek tágítását segítette. Az Örök Város a 18. században is a kultúra, a művészetek és a tudományok olvasztótégelyének számított, ahol többféle tudományos társaság közül választhattak a tudásra szomjázó hallgatók. Ilyen csoportosulásnak számított az Árkádia Akadémia, ahol a növendékek a népies költészet művelésében merülhettek el, elhatárolódva a barokk túlzó formáitól és a nyelv érthetőségére, helyességére fordítva figyelmüket. Az ezzel kapcsolatos hazai kutatások középpontjaiban olyan személyek munkássága állt, akik életében meghatározó szerepet töltött be az Akadémia

⁶⁹ Az új forráscsoport a liber gradualisok voltak, amelyek egyházi körökben terjedtek általában ajándék formájában, egy műből és a témában releváns előadás téziszfüzeteiből álltak. Az 1750-es évek közepétől az 1770-es évek közötti időszakra volt jellemző. Kókay 1998a 200-202. A *Rerum italicarum scriptores* c. 25 kötetből álló sorozatot Nagy Sámuel szerezte meg Rádaynak egy könyvaukción. Uo. 203.

⁷⁰ Szelestei 2000. 28.

⁷¹ Bitskey István: *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, 1996.

⁷² A magyar papnövendékek átlagosan három tanévet töltöttek itt, és ezalatt általában teológiából és jogtudományból szereztek doktorátusi címet. Visszatérve szülőföldjükre, az uralkodó többüket is püspökké nevezett ki. Az 1686–1780 között beiratkozott magyar növendékek átlagos száma négy fő volt. 1783-ig zajlott Rómában papképzés, eleinte a jezsuiták, majd a domonkosok felügyelete alatt. Ezt követően II. József rendelkezésére a papi szeminárium átkerült Paviába, s így kikerült az egyház felügyelete alól, ennek következtében egy már világiasabb oktatást képviselve az uralkodói hatalom céljainak megfelelően. Bitskey 1996. 88.

képviselte mentalitás.⁷³ Ezeket az elveket maga Muratori is hangoztatta, s nem meglepő módon maga is tagja volt a társaságnak. A már említett ékesszólással kapcsolatos művéről maradt fenn egy kéziratos értekezés Benyák Bernát piarista szerzetes tollából. Ez a változat nem teljes fordítás, hanem Gregorius Trautwein ulmi ágostonos szerzetes latin nyelvű fordításának előszava, amelyet Benyák írt át magyar nyelvre.⁷⁴

A Muratorival kapcsolatos hazai kutatások középpontjába egyre inkább az a kérdéskör került, hogy kik lehettek azok a személyek, akik a modenai pap gondolatvilágát, tágabban pedig az olasz katolikus felvilágosodás eszméit közvetítették a magyar klérus felé. Ennek eredményeként a vizsgálódások kezdtek kimozdulni és túllépni a Muratori-féle eredeztetés köréből, és az itáliai típusú eszmeáramlat gondolatainak átültetésében aktívan részt vevő alakokra lettek kíváncsiak.

A katolikus felvilágosodás nemzetközi és magyar szakirodalmában feltűnő újabb megközelítések igazolják, hogy az egyház és a szellemi áramlat olykor viharos, érdekes kapcsolatának feltérképezése, valamint megfejtése újra és újra megmozgatja a történészek fantáziáját. A kutatások figyelme pedig egyre inkább a sajátos jellemvonásokra és megjelenési formákra, adaptációkra szegeződik.

2. A felvilágosult katolicizmus kapcsolatai – értelmezési lehetőségek

A 2000-es években megjelent tanulmányok meghatározó részének középpontjában a 18. század második felében püspöki kinevezést nyert magyar egyháziak tevékenysége áll. A történészek Barkóczy Ferenc mellett Klimó György pécsi, Eszterházy Károly egri és Szily János szombathelyi püspökök munkásságával kezdtek el foglalkozni, elsősorban könyvgyűjtési, mecénási akciójukkal, így kiemelve egyházmegyénk korabeli kulturális életére gyakorolt hatásukat.

A felsorolt püspökök a római Collegium növendékei voltak Klimót kivéve, aki a nagyszombati szemináriumban tanult. Így a későbbi főpapok közvetlenül ismerkedhetnek meg a római kultúrával és a század élénk tudományos életével. Visszatérve szülőföldjükre nem csak

⁷³ Az Akadémia 18. századi tagjai között szerepelt három magyar is: Faludi Ferenc, Desereczky Ince és Kempelen János András. Bitskey olasz nyelvű tanulmányában több magyar klerikus nevét – Kollonich Zsigmond váci, majd bécsi püspök végül bécsi érsek, Patachich Ádám kalocsai érsek – is megemlítette, akik tagjai voltak a társaságnak. Bitskey István: *Il Collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla Storia della Cultura Ungherese in Etá Barocca*. Roma, 1996. 187.

⁷⁴ Muratori megfigyelte saját plébániáján az anyanyelv használatának szükségességét a liturgia során, amely korábban is latinul zajlott. Nem csupán az anyanyelvet helyezte előtérbe, de az egyszerűséget is. Ennek értelmében a nyelvnek nem a hívek elkápráztatásának eszközéül kellett szolgálnia, hanem egyfajta hídnak, amely érthető példákkal hozza közelebb a vallást az emberekhez. Muratori 1750. A magyar nyelvű változat: Benyák Bernát: *Az helyke prédikálók ellen, avagy a néphez szabott szolás méltósága*. Nyitra, 1772. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltár, Manuscripta, For. 0-4/24.

az itáliai műveltséget hozták magukkal, hanem kapcsolatrendszerüket is. Mind a négy püspök kulturális és egyházi tevékenységében fontos szerepet töltött be Giuseppe Garampi bécsi nuncius, akivel intenzív levelezői kapcsolatban álltak. A szakirodalom a 2000-es években kezdett el részletesebben foglalkozni a Garampi-féle levelezések kutatásával és feldolgozásával, amelynek során a történészek más itáliai személyek nevére is felfigyeltek, akik az említett püspökök elsősorban könyvszerzési akcióját segítették. Az előzetes kutatások alapján, amelyeket Entz Géza és Bitskey István végeztek, egy fizetett ügyvivői, úgynevezett ágensi kör rajzolódott ki, akik Itáliából és Bécsből küldték a püspökök által megrendelt könyveket.⁷⁵ Soós István a Vatikáni Titkos Levéltár fondjai között tárt fel egy gazdag forráscsoportot, Garampi hivatalos és magánlevelezéseit,⁷⁶ amelyek főként a bécsi nunciusnak két magyar egyházi személlyel – Eszterházy Károllyal és Koller Józseffel – folytatott levelezéseit tartalmazzák. Ezek alapján állapította meg, hogy a Garampi-féle levelezések tartalmuk szerint három tárgykörre oszthatóak, amelyek a 18. századi magyar egyház- és kultúrtörténetről adnak tájékoztatást. Első-a pápai állam egyházpolitikájával, az államegyház kiépítésére irányuló kísérletekkel és a magyar egyház helyzetével kapcsolatos levelezés. Az irományok másik két gazdag témáját a könyvek beszerzése, s végül a Galíciában és Bukovinában zajló katolikus egyház térítő politikája szolgáltatták. Soós István egy másik, Fejérdy Andrással közösen írt tanulmányban foglalkozott a Garampi-Klimo levelezéssel, ismertetve ezen irományok főbb témaköreit.⁷⁷ Azonban Soós Istvánt megelőzve Szelestei N. László irányította a történészek figyelmét a Garampi-Koller levelezésre. A forráscsoportot a *Respublica litteraria*, az írók köztársaságának témakörében mutatta be.⁷⁸ A levelek nem csak Garampitól, hanem más itáliai íróktól és ágensektől is származnak, amelyek leginkább különféle értekezések beszerzéséről szóltak.⁷⁹ Eszterházy ágensi hálózatával kapcsolatban Antal Beatrix folytatott behatóbb kutatásokat, amelyek során megnevezte az ügyvivőket és

⁷⁵ Fontos megjegyezni, hogy nem a királyi (*agente regio*), hanem saját ágensekről van szó. Entz Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. In: *Pannonia*, 1940. április-június sz. 197-221. Bitskey István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*. Eger, 1997.

⁷⁶ Soós István: Giuseppe Garampi érsek, pápai nuncius levelezése magyarországiakkal és erdélyiekkel. In: *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században – Tanulmányok*. Szerk. Szelestei N. László. Budapest. 2006. 75-84.

⁷⁷ Fejérdy András - Soós István: Klimó György és Giuseppe Garampi. In: *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*. Szerk.: Pohánka Éva - Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. 125-142.

⁷⁸ Szelestei N. László: Koller József és a historia litteraria. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta - Vargha Dezső. Tanulmányok Pécs történetéből 13. Pécs, 2003. 77-89.

⁷⁹ A Garampi által Kollernek küldött levelek megtalálhatók: OSzK Kézirattárában: Quart. Ital. 33. További releváns levelek a Quart. Lat. 1507 és 1511/1-2. fondok alatt találhatóak.

tisztázta betöltött szerepkörüket.⁸⁰ Utóbbi témakörrel Tusor Péter is foglalkozott, aki elsődlegesen az intézményhálózat 17. századi történetét domborította ki, ugyanakkor megállapításai a következő század ágensi szerepköreire is igaznak tekinthetők.⁸¹ A levelek tartalmából kiindulva elsődleges feladatukként határozható meg a magyar egyházmegyei ügyek mellett a belpolitikai események interpretálása a Kúria fórumai elé. Az ágensi jelentésekben általában az éppen tárgyalt magyar ügyről - az adott püspök számára releváns információval bírva - a pápai udvarban, valamint a világban történő fontosabb eseményekről adtak tájékoztatást. A 18. századi ágensi levelek kiegészültek a Soós István által megállapított témakörök egyikével: könyvritkaságokkal és beszerzendő művekkel kapcsolatos információkkal.

A felvilágosodás egyfajta tereként szokták értelmezni a fentebb említett „írók köztársaságát”, amely már a 17. században is működött. Rhoda Rappaport ezt a teret kezdte feltárni kutatásai során, s elsőként egy francia író, Denis de Sallo-t említ, aki magát egy nemzetközi csoportosulásnak, az írók köztársaságának tagjaként nevezte meg 1665-ben.⁸² Sallo felismerte kora értelmiségi körének azt a szükségletét, hogy egymással információkat osszanak meg a századot meghatározó művekről, így válva tájékozott gondolkodóvá, íróvá. Muratorit hasonló célok vezérelték, amikor lefektette a *Repubblica letteraria* működésének elveit és céljait.⁸³ A modenai pap elképzelései szerint ez elsősorban egy egyháziakból álló csoportosulás volt Itália területén, amelynek működését európai távlatokban is elismerte. Ennek a térnek nemcsak a könyvek, hanem a levelezések, továbbá a korszakban egyre elterjedtebbé és divatosabbá váló magazinok, folyóiratok is szerves építőelemei voltak. Az általuk alkotott virtuális közegben a tagoknak lehetőségük nyílt arra, hogy kinyilvánítsák véleményüket a művekkel kapcsolatban, középpontba helyezve az azokban megjelenő legfontosabb gondolatokat. A „köztársaság” működésében egyaránt részt vettek világi és egyházi gondolkodók is, a kialakított kapcsolatok több esetben is valós találkozásokban teljesedtek ki például utazás, könyvkereskedelem és tanulmányi utak formájában. A levelezéseknek köszönhetően ez az értelmiségi csoportosulás felekezeten, területi és történelmi határokon átívelve működött. A „köztársaság” részeseivé vált egyháziak előtt egy új platform nyílt, ahol megismerkedhettek a korukat egyaránt meghatározó eszméáramlatok és a

⁸⁰ Ezek alapján Eszterházy tevékenységét és ügyeit a Merenda család férfi tagjai segítették és képviselték Rómában. Antal Beatrix: Eszterházy Károly és Róma. In: *Archivum - A Heves Megyei Levéltár közleményei* 18. Eger, 2007. 21-55.

⁸¹ Tusor Péter: A magyar püspökök első római ágensei. In: *Vigilia* 6. évf. 2002/5 sz. 338–342.

⁸² Rappaport, Rhoda: *When Geologists Were Historians, 1665-1750*. London, 1997. 1.

⁸³ *I primi disegni della Repubblica letteraria d'Italia rubati al segreto, e donati alla curiosità de gli altri eruditi da Lamindo Pritanio*. Napoli, 1703.

katolikus felvilágosodás gondolataival. Az információcserén és a véleménynyilvánításon keresztül egymás gondolkodására is hatást gyakorolhattak, ezzel befolyásolva akár az egyházi, kulturális és politikai szerepvállalásukat. B. W. Young egy 18. századi angol teológus, John Jortin (1698–1770) levelezésén keresztül mutatott rá a „köztársaság” ezen dinamikájára, amelynek hatalmas mozgató erejét kihasználva befolyásolta korának angol egyházpolitikáját.⁸⁴ Jortin polgári és vallásszabadsággal kapcsolatos gondolatainak, műveinek bemutatásán keresztül szemléltette Young azt a folyamatot, amelyben kortársai vagy követőivé, vagy kritikusaivá váltak. A katolikus felvilágosodásnak egy lehetséges értelmezését szolgáltatja az „írók köztársaságának” vizsgálata, amelynek során nemcsak egyféleképp – az adott terület egyházi és politikai kultúrára hatást gyakorló művek elemzése formájában – közelíthető meg a korszak. A levelezésekben leírt vélemények és információk hasonló módon befolyásolhatták az egyházi és világi gondolkodókat. A „köztársaság” működésének olyan elemét alkották, amely a tudományos és kulturális fejlődésen túl magában hordozhatta a politikai döntéshozatalok, valamint az események mögött meghúzódó tényezőket.

Az ágensi-és más kortárs külföldi gondolkodók és az említett magyar püspökök közötti levelezések apró komponensei a magyar katolikus felvilágosodás további tulajdonságaira mutathatnak rá, mint például a főpapoknak a 18. század második felének egyházpolitikai eseményeiben való szerepvállalására. Az ágensek személye a korszak egy olyan aspektusát is megvilágíthatja, amelyen keresztül szemügyre vehetők a században zajló történeti események hatásai, a változások és ezek értelmezési lehetőségeinek, megéléseinek rekonstruálása is.

3. A Habsburg felvilágosult abszolutizmus és a magyar katolikus egyház

A magyar katolikus felvilágosodás témakörének éppúgy szerves részét alkotja a Habsburg egyházpolitika és a hazai felsőpapság viszonyának elemzése, mint a 18. századi magyar rendiség kutatásának.

Az előző alfejezetekben bemutatott szellemi áramlatoknak – Tridentinum, felvilágosodás – és érintkezési lehetőségeknek köszönhetően a magyar püspököknek lehetőségük nyílt arra, hogy a korábban megismert itáliai és bécsi szellemiséget ápolják és továbbfejlesszék. A gondolkodásukat formáló művek és információk nemcsak egyházmegyéjük kulturális szintjének emelésében hatottak rájuk, de alakíthatták viszonyukat is az aktuális

⁸⁴ Young, B. W.: John Jortin, Ecclesiastical History, and the Christian Republic of Letters. In: *The Historical Journal*. Vol 5. 2012. (4. sz.) Cambridge University Press, New York, 961-981 <http://www.jstor.org/stable/23352186> (utolsó megnyitás: 2019-04-15)

egyházpolitikához. Mint rend a felsőpapság kiváltságos privilégiumokkal bírt, amelyeknek egy része a századra egyre kevésbé mutatkozott kompatibilisnek az uralkodói elképzelésekkel. Az egyház falain belülről és kívülről is repedések jelentek meg, amelyek kijavítása a 18. század második felére vált sürgetővé.

A felvilágosodás különböző formációi egymással párhuzamosan és egymásra hatva jelentkeztek, és alkalmazkodtak a történelmi sajátosságokhoz. A dolgozatban kijelölt időkeretben (1763-1799) egymást követve jelentkeztek a századot meghatározó politikai, társadalmi, egyházi, gazdasági és kulturális berendezkedési elképzelések. A felvilágosult abszolutizmus, az egyházi felvilágosodás, a janzenizmus, febronianizmus és a jozefinizmus különféle aspektusokból közelítették meg a század problémáit és kínáltak ezekre megoldásokat.

A magyar történetírás a XVIII. század második felében tapasztalható szellemi, politikai, egyházi és társadalmi szárnybontogatásokat határozottan feketének és fehérnek állította be az 1960-as évek közepéig. A releváns szakirodalom részletesebb ismertetését innen kezdem a jelen dolgozat terjedelmi kereteinek betartásáért. Az ezt megelőzően publikált írásokat mintegy összegző bevezetesként tárgyalom.

Marczali Henrik ugyan több művében is elismerően írt Mária Terézia és II. József reformtörekvéseiről, mégis a kalapos király intencióit – beleértve a vallást, ill. felekezeteket érintő rendeleteit - még az összbirodalmi elképzelésekből eredeztette, kizárva a felvilágosodás szellemiségét.⁸⁵ Több, mint húsz év elteltével Szekfű Gyula a *Magyar történet* V. kötetében már utalt a jozefinizmus felvilágosult abszolutista gyökereire, és egyúttal a kettő összefüggéseire. Azonban II. József egyházpolitikáját negatívan jellemezte, amiért az egyház jogait, továbbá a vallásfelekezeteket feláldozta az állam érdekeinek oltárán. S így ez utóbbi intézményre az elvilágiasodás bélyegét sütötte rá.⁸⁶ Mályusz Elemér néhány év múlva árnyaltabban tüntette fel a két uralkodó, de főképp II. József hozzáállását a felekezeti kérdésekhez. Az uralkodóban felismerte a hithű katolikust, aki állítja, hogy az államnak nem feladata téríteni, hanem a népet kell szolgálnia felekezetekre való tekintet nélkül.⁸⁷

Meszlényi Antal a jozefinizmus gyökereit a gallikanizmusban és a febronianizmusban ismerte fel, amelyek a pápai joghatóság szűkítése felé vezető utat kövezték ki.⁸⁸ Mindezek

⁸⁵ Marczali Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)* Magyar nemzet története 8. kötet, szerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum Kiadó, Budapest, 1898. Marczali Henrik: *Magyarország története* II. Budapest, 1911.

⁸⁶ Szekfű Gyula: *Magyar történet* V. köt. Budapest, 1936. 11.

⁸⁷ Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest, 1939. 97-100.

⁸⁸ Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846)*. Budapest, 1934. 14-15.

mellett a Rómától történő függetlenedést hangoztató janzenizmus is további táptalajt biztosított II. Józsefnek és tanácsadóinak az új államelmélet kialakításához. Középpontjában a kutúrájában, politikájában, társadalmában és vallásában is egységes állam víziója található, amely nem függött semmilyen más hatalomtól, mint például Rómától. Az állam tulajdonképpen mindenre kiterjedő joghatósága Bécsben centralizálódott, redukálva minden hivatalos kapcsolatot a Szentszékkal.⁸⁹ II. József nem állt meg az egyházpolitikai jellegű rendeleteknél, a hitelveket érintő intézkedéseivel egyértelműen jelezte a pápának, hogy annak egyházi jogi hatalma felett is áll.⁹⁰ Meszlényi a jozefinizmust egyértelműen az államegyház kiépítésének folyamatában helyezte el, amelyet teljes mértékben sérelmezett.

A „tízkötetes” magyar történelmi sorozat H. Balázs Éva és Makkai László szerkesztésében megjelent *Magyarország története 1686-1790* című kétkötetes mű második részében foglalkoznak a jelenséggel.⁹¹ A korszak megközelítése érezhetően még marxista szemléletű, amelynek megfelelően erősen a társadalmi osztályok, továbbá a társadalom és a hatalom harcaként jellemezték azt. A Habsburgok által gyakorolt hatalmi berendezkedés kezdeteit II. József édesanyja, Mária Terézia mellett megkezdett társuralkodásától (1765-től) kezdték el számítani. Azonban már ekkor kiemelték a királynőt körbe vevő és a bécsi udvarban munkálkodó hivatalnokok, elsősorban Wenzel Anton von Kaunitz személyét. A felvilágosult abszolutizmus fő céljaként fogalmazható meg az összbirodalmi centralizáció, amelynek lényege a központosítás volt. Ugyanis a sokféle országot magába foglaló birodalom kormányzásához elengedhetetlen volt egy közös rendszer megalkotása és üzemeltetése. Ez a rendszer a kormányzás minden területére kiterjedt: gazdaság, külpolitika, hadügy, oktatás. A centralizáció kiépítése a rendi kiváltságok – a nemesi, de még az egyházi adómentesség – csorbításának lehetőségével szembesítette a magyar rendeket, amelyek ragaszkodtak privilégiumaikhoz. Az első erőteljes szembenállás az 1764-1765. évi diétán következett be.⁹² H. Balázs Éva 1987-ben megjelent művében a felvilágosult abszolutizmus osztrák ismérveit vizsgálta meg közelebbről, ezzel egyúttal jelezte, hogy a kormányzási berendezkedésnek is többféle megnyilvánulása volt a században az adott terület politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális előzményeinek megfelelően.⁹³ Mária Terézia és II. József kapcsolata a valláshoz eltérő volt. A királynő még egy „konzervatív” vonalat képviselt, amelyben a tolerancia

⁸⁹ Meszlényi 1934. 16-18.

⁹⁰ Első ilyen rendelete az *Unigenitus* kezdetű bulla eltörlése volt, amelyet 1781. május 4-én adott ki. Meszlényi 1934. 22.

⁹¹ *Magyarország története 1526-1790. A késői feudalizmus korszaka*. Szerk.: H. Balázs Éva – Makkai László. Budapest, 1972. 498.

⁹² H. Balázs – Makkai 1972. 500-507.

⁹³ H. Balázs Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765-1800*. Budapest, 1987.

gondolata nem merült fel, szemben fiával, aki nyitottabban kezelte ezt a kérdést. A hagyományok és a rendi kiváltságok ápolásának politikáját egészen az 1764-1765. évi diétáig tartotta fent. Ezt követően fordult el a magyar rendektől és kanyarodott mindinkább a felvilágosult abszolutizmus útjára, amelyre leginkább az őt körülvevő államférfiak – Kaunitz mellett Karl von Zinzendorf és Joseph von Sonnenfels – terelték.⁹⁴ Hiszen a felvilágosult gondolatok már ekkor jelen voltak a bécsi udvar falain belül. A már említett Kaunitz államkancellár egyengethette az új politikai rendszer kulturális-gazdasági gyakorlatának kialakítását. II. József türelmi rendeletét alapozta meg, ugyanakkor figyelmeztette a későbbi uralkodót annak politikai következményeire: az uralkodó és az – elsősorban katolikus – alattvalók közötti ellentétre.⁹⁵ A Nyugat-Európát bejárta és a korszak szellemiségét meghatározó angol és francia gondolkodókkal találkozó Zinzendorft bízta meg 1772-ben Mária Terézia a Magyar Királyság gazdasági állapotának felmérésével.⁹⁶ Az uralkodónő pedig Sonnenfelsnek köszönhetően törölte el például a halálbüntetést, számára a legfontosabb az állam érdeke volt, amelynek gazdasági és kulturális felemelkedését az egyének jóléte határozta meg.⁹⁷

Kosáry Domokos 1976-ban megjelent tanulmányában már egy árnyaltabb kép jelenik meg a felvilágosult abszolutizmusról és a jozefinizmusról.⁹⁸ A történész a felvilágosodás kori politikai és társadalmi tendenciákat vizsgálta a gazdaságilag és társadalmilag fejletlenebb perifériákon, főként Kelet-Európában. Az autonóm burzsoázia itt még nem volt jelentős tényező, és több változatát különböztette meg, amelyek mindegyike más társadalmi bázissal bírt. Az első változat a felvilágosult abszolutizmus volt, amely a feudális államot korszerűsítette. Ez Poroszországban és Oroszországban is megjelent, de más országokban is jelen volt különböző változatokban, például Svédországban, Spanyolországban és Olaszországban. A második változat a nemesség felvilágosult csoportjainak rendi tendenciája volt, amely a feudális rendszert kívánta felújítani és korszerűsíteni, de a feudalizmuson belül maradt. Ezt elsősorban Lengyelországban találjuk meg. A harmadik változatot a nemesi és nem nemes értelmiségiek képviselték, akik a felvilágosodás polgári ideológiáját vallották. Ők a feudális rendszer felszámolására törekedtek, és kapcsolódtak a nemesi-nemzeti mozgalomhoz. Az egyes változatok időbeli sorrendben jelentek meg és egymással párhuzamosan fejlődtek. Kosáry a jozefinizmust a felvilágosult abszolutizmus Habsburg-monarchiában megjelenő

⁹⁴ H. Balázs 1987. 54-58.

⁹⁵ H. Balázs 1987. 71-72.

⁹⁶ H. Balázs 1987. 80-81.

⁹⁷ H. Balázs 1987. 87-91.

⁹⁸ Kosáry Domokos: Felvilágosult abszolutizmus – felvilágosult rendiség. *Történelmi Szemle* 19 (4). (1976) 675-720.

változataként értelmezte és egyfajta - társadalmi, politikai, gazdasági - felzárkózást látott benne a nyugat-európai államokhoz.⁹⁹ A történész II. József rendeleteiben tehát egy olyan reformtörekvési hullámot fedezett fel, amely felismerve a keleti államok elmaradottságát, a saját feudális kereteiken belül indította el az újításokat.¹⁰⁰ A magyar viszonyok szemléltetésére az 1764-1765. évi diéta a legalkalmasabb, amelyet Kosáry is említ. Mária Terézia zsákutcába futott a magyar rendekkel, amelyek még távol jártak a francia felvilágosult társadalmi berendezkedésétől. Így érthető, hogy nem lehetett rájuk támaszkodni a reformok kivitelezésében.¹⁰¹

A magyar történészek megállapításához hasonlóan Robert John Weston Evans brit történész is kiemelte a felvilágosult abszolutizmus megjelenési formái között a különbséget Európán belül 2006-ban megjelent könyvében.¹⁰² Hangsúlyozta, hogy bár az uralkodói reformtörekvéseknek – már Mária Terézia uralkodása idején is – az Örökös Tartományok területein is meg kellett küzdenie a rendi hagyományokkal – tulajdonképpen a kiváltságokkal, ez a folyamat a legnehezebben a Magyar Királyság területén zajlott le. A magyar nemesség és főpapság köreiből sok hivatalnok került ki, akik pedig rendkívüli módon ragaszkodtak privilégiumaikhoz – leginkább adómentességükhöz. Mária Teréziának ezt az 1764-1765. évi diétán nem sikerült megoldania a rendek beleegyezésével, így ezt az úrbéri rendelet 1767-ben történő kiadásával eszközölte ki. A történész a kialakult gazdasági és politikai szituáció gyökerét elsődlegesen a *magyarok makacsságából* eredeztette.¹⁰³ Ugyanakkor kiemelte azon hivatalnokok alakját – Esterházy Ferenc főkancellár, Festetics Pál tanácsos és Balassa Ferenc, a királyi helytartótanács tanácsosa –, akik a bécsi udvar és a magyar rendek között egyfajta közvetítői szerepet vállaltak.¹⁰⁴

II. József ebben a szellemileg izgalmas közegben formálhatta és vitathatta meg gondolatait a kormányzásról. Édesanyja halálát követően pedig mindezeket a gyakorlatba ültethette át: mindent és mindenkit az állam érdeke alá rendelt, amelyet nemcsak függetleníteni akart, de magasabb rendűvé is kívánt tenni az egyháznál.

Az uralkodását fémjelző jozefinizmus egyaránt utal II. József politikai, gazdasági, egyházpolitikai és kulturális tevékenységére. Maga a szellemi áramlat már Mária Terézia

⁹⁹ A német területeken megjelenő felvilágosult abszolutizmus egyszerre volt közel a „fejlettebb” és a keleti periféria területeihez. Az utóbbiak esetében olyan problémák orvoslására kellett felkészülniük, amelyek Franciaországban már megtörténtek. A keleti területeken lévő államoknak így egyfajta hídként szolgált, amelyen átkelve rálephettek a nyugati útra. Kosáry 1976. 685.

¹⁰⁰ Kosáry 1976. 690-691.

¹⁰¹ Kosáry 1976. 700.

¹⁰² R. J. W. Evans: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Central Europe c. 1683-1867.* New York, 2006.

¹⁰³ Evans 2006. 19-20.

¹⁰⁴ Evans 2006. 19-22.

uralkodása alatt bontogatta a szárnyait, kiteljesedni II. József uralkodása alatt tudott, de hatása még II. Lipót esetében is megfigyelhető. A „kalapos király” már egészen korai éveiben megismerkedhetett a janzenizmus és a febronianizmus tanaival. Benda Kálmán 1965-ben megjelent tanulmányban vizsgálta meg mélyrehatóan az uralkodó szellemiségének gyökereit.¹⁰⁵ A francia felvilágosodás eszméivel német közvetítésen keresztül ismerkedett meg, ugyanakkor annak elhajlásaival, mint a deizmussal, nem azonosult. Államelméletének alapját a társadalmi szerződés adta, amely az uralkodó és az állam hatalmát a néptől eredeztette. Ezzel a korlátlan hatalommal csak Istennek volt köteles elszámolnia. Karl Anton Martini, a bécsi egyetem természetjogi professzora és Joseph von Sonnenfels jogász együtt fektették le a jozefinizmus alapjait, amelynek középpontjában a hasznosság elve állt. Szükségét érezték, hogy az embereket rávezessék a jóra, a hasznosságra, hogy minél inkább az állam megfelelő működését szolgálják, mindezt olyan aprólékos szabályokkal, amelyek az élet minden aspektusára kiterjedtek. Ez a politika azt a célt szolgálta, amely a Habsburg Birodalom alá tartozó gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan és etnikailag különböző tartományokat egy közös, egységes monarchiába kívánta olvasztani. Ennek a folyamatnak meghatározó aktusát képezte a rendi – beleértve az egyházat is – kiváltságok visszaszorítása.¹⁰⁶ Ennek megfelelően a jozefinizmus a hasznosság zászlaja alá rendelte az állam minden tagját, beleértve a katolikus klérust is, akik az oktatás meghatározó mozgatói voltak. Az állam az uralkodó által kinevezett érsekekre és püspökökre mint állami hivatalnokokra tekintett, s a papképzés átszervezésével ezt a rendszert kívánta fenntartani és kiszolgálni.

Fried István irodalomtörténész megfogalmazásában a jozefinizmus a felvilágosult abszolutizmus *Habsburg-monarchián belüli* megnyilvánulása volt.¹⁰⁷ Tanulmányának első felében tárgyalja a kérdéskört: II. József a felvilágosodás egyes gondolatait (a gazdaság, a társadalom megreformálása, az egyház és az állam különválasztása) alkalmazva igyekezett volna az államot modernizálni. Ugyanakkor ehhez nem volt meg az a társadalmi bázis – polgárság -, amelyre támaszkodhatott volna. Ennek megfelelően abszolutisztikus eszközökkel, rendeletek útján próbálta elérni célját.¹⁰⁸ Az irodalomtörténész arra a folyamatra mutatott rá, amelyben az uralkodó és a nemesség saját céljainak megfelelően értelmezte a felvilágosult

¹⁰⁵ Benda Kálmán: A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. In: *Történelmi Szemle* 1965. (8. évf.) 388–422.

¹⁰⁶ Uo. 391-394.

¹⁰⁷ Fried István: II. József, a jozefinisták és a reformerek (Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. Szerk.: Bata Imre – Ferenczy Endréné – Haraszthy Gyula – Soltész Zoltánné – Windisch Éva. Budapest 1981. 563-591.

¹⁰⁸ Fried 1981. 566-573.

gondolatokat. Az eltérő felfogások pedig eltérő alkalmazási formákat jelentettek, s az uralkodói hatalom saját magát védve kényszerült a *palackból kiengedett szellemet* ártalmatlanítani.¹⁰⁹

Derek Beales brit történész a felvilágosult despotizmus jellegzetességeit kutatta II. József uralkodásának vizsgálatán több művében is, bemutatva azt a folyamatot, ahogyan a katolikus egyházzal való viszonya (át)alakult.¹¹⁰ A jozefinizmus alapjait kereste, továbbá azt, hogy mit értettek és mi érthető még a megnevezés alatt. A 19. században a „jozefinizmus” kifejezést negatív tartalommal ruházták fel, melyet II. József egyházzal kapcsolatos politikájára értettek. Azonban már az előző század végén kapott egy ideológiai tartalmat is, amit viszont utána még közel ötven évig nem használtak.¹¹¹ A történészek végül II. József politikájának, reformjainak mint jelenségnek a megnevezésére kezdték el használni, mely túlmutat az 1780–1790-es időszakon. Meszlényi Antal a jozefinizmus gyökereit a gallikanizmusban és a febronianizmusban ismerte fel, amelyek a pápai joghatóság szűkítése felé vezető utat kövezték ki.¹¹² Mindezek mellett a Rómától történő függetlenedést hangoztató janzenizmus is további táptalajt biztosított II. Józsefnek és tanácsadóinak az új államelmélet kialakításához. Középpontjában a kutúrájában, politikájában, társadalmában és vallásában is egységes állam víziója található, amely nem függött semmilyen más hatalomtól, mint például Rómától. Az állam tulajdonképpen mindenre kiterjedő joghatósága Bécsben centralizálódott, redukálva minden hivatalos kapcsolatot a Szentszékkal.¹¹³ II. József nem állt meg az egyházpolitikai jellegű rendeleteknél, a hitelveket érintő intézkedéseivel egyértelműen jelezte a pápának, hogy annak egyházjogi hatalma felett is áll.¹¹⁴

Beales az édesanya és fia kapcsolatának bemutatásán keresztül ismertette közös munkájuk dinamikáját, hogyan tudtak, vagy nem tudtak együttműködni a kormányzást illetően. 1765-től társuralkodóként édesanyja, Mária Terézia mellett volt jelen a politikában, s szigorúan tekintve, elképzeléseinek hatásai ekkortól kezdtek érvényesülni.¹¹⁵ A brit történész akkorra datálta a változást Mária Terézia politikájában, mikor 1767-ben súlyosan megbetegedett és leváltotta akkori gyóntatóját, akinek helyére a Szent Dorottya kolostor prépostját, Ignaz Müllert

¹⁰⁹ Fried 1981. 583-588.

¹¹⁰ Beales, Derek: *Joseph II.* Vol. I-II. Cambridge (1987) 2009. Uő.: *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe.* London - New York, 2005. Továbbá Uő.: *The Making of Joseph II's Policy towards the Monasteries.* In: *Politics and Culture in the Age of Joseph II.* Szerk.: Szabo, Franz A. J. – Szántay, Antal – Tóth, István György. Budapest, 2005. 49-69.

¹¹¹ Beales 2005a. 289-290.

¹¹² Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846).* Budapest, 1934. 14-15.

¹¹³ Meszlényi 1934. 16-18.

¹¹⁴ Első ilyen rendelete az *Unigenitus* kezdetű bulla eltörlése volt, amelyet 1781. május 4-én adott ki. Meszlényi 1934. 22.

¹¹⁵ Beales 1987. 449-450.

állította. Új gyóntatója sok esetben megkönnyítette Mária Terézia aggályait az egyházi reformok meghozatalával kapcsolatban.¹¹⁶ Az uralkodónő az államhatalmat hatáskörének szélesítésével az egyház feletti őrökösre is kiterjesztette: az egyházi javak tőle függtek, az egyházi bíraskodást a klérus tagjaira korlátozta, a szerzetesi fogadalom letételének életkori határát felemelte, s végül hozzájárult 1773-ban a jezsuita rend feloszlataához.¹¹⁷ Mária Terézia halálával fia elképzelései szabad utat kaptak. II. József politikájában a katolikus felvilágosodás reformgondolatait a janzenista tanításokkal és a febronianizmus alaptéziseivel ötvözte, melyekből így egy olyan világszemléletet és kormányzási formát alkotott, amelyben a pápára az egyházzal együtt az állam érdekeinek kiszolgálójaként tekintett, s akaratát több ezernyi rendeletben foganatosította. II. József uralkodóként kötelességének érezte az egyház reformja feletti őrökösést, továbbá a febronianizmus egyik alapgondolatával egyezve tévedhetetlennek gondolta magát a „vallás oltalmazójaként és törvényhozójaként” a pápával szemben.¹¹⁸ Ezzel szemben Mária Terézia nem kérdőjelezte meg a pápa személyét és tiszteletben tartotta a rendelkezéseit. Beales a felvilágosodás mint szellemi áramlat egyik legsarkalatosabb motívumaként a vallással való kritikus kapcsolatát emelte ki, amelyet a legelső józsefi reformokkal – nevezetesen az 1781-es türelmi rendelet, a nem hasznos tevékenységet végző szerzetesrendek eltörlése és a püspöki kinevezések jogának megtagadása a pápától Lombardia területén – fémjelzett.¹¹⁹ A vallási tolerancia fogalmát körüljárva mutatott rá annak szükségszerűségére az állam megfelelő működtetése céljából. A Habsburg Birodalom többféle nemzetet és felekezetet fogott egybe, egy összbirodalom megteremtéséhez és fenntartásához elengedhetetlen volt egy, az udvarhoz hű értelmiségi réteg kinevelése. II. József ezen elképzelését Beales a gazdasági okok és a katolikus egyház megreformálása mellett, illetve ezekkel együtt magyarázza.¹²⁰ A történeket az Egyház oldaláról is körbejárta, megmutatva VI. Piusz pápa bécsi látogatásának gyökereit. A katolikus egyház hatalmi státuszára fenyegetően hatottak a józsefi reformok, amelyek miatt 1782 márciusában a pápa személyes találkozót kért az uralkodótól. A brit történész a Szentatya döntésének meghozatalában kiemelte Giuseppe Garampi bécsi nuncius személyét, aki a mihamarabbi cselekvést sürgette az

¹¹⁶ Uo. 449.

¹¹⁷ A jezsuita rend felszámolásával kapcsolatban nem tiltakozott, de nem is kardoskodott mellette a spanyol uralkodóval ellentétben. Ugyanakkor a rend vagyonát az államra kívánta átruházni az egyház helyett. Továbbá udvarában többen is - Wenzel Anton von Kaunitz kancellár és Gerard van Swieten, Mária Terézia háziorvosa – a rend feloszlataát hangoztatták. Vö. Fülöp-Miller, René: *The Power and Secret of the Jesuits*. London, 1957. 383. Beales 1987. 451. Beales 2005. 207-227.

¹¹⁸ Beales megemlíti, hogy Nikolaus Johann von Hontheim (Febronius) trieri püspök levelezésben állt II. Józseffel, s így közvetlenül hatott az uralkodó gondolkodására is. Beales 2005a. 293.

¹¹⁹ Beales 2005a. 14-15.

¹²⁰ Beales 2009. 179.

Egyház részéről.¹²¹ VI. Piusz pápa és II. József találkozáját annyiban látta hasznosnak, hogy a katolikus egyház hatalmi státuszának csökkenése egyértelművé vált az egyháziak számára is.

A történész a józsefi reformok közül a szerzetesrendeket érintő rendeletét is körüljárta a műveiben. A bécsi udvar és a szerzetesrendek viszonyát Mária Terézia uralkodásától vizsgálta, rámutatva a felosztatási hullám folyamatára. II. József 1765-ös *Memorandum* című írását kiemelve látható, hogyan hívta fel édesanyja figyelmét is a szerzetesrendek megnövekedett számára, amelyek abban a formációjukban már nem az állam működését szolgálták. Beales rámutatott azokra a II. József által megfogalmazott pontokra – a szerzetesi fogadalmat tévők túl fiatal átlag életkorára, az oktatással foglalkozó rendek megreformálása az állam működésének szempontjából hasznos és hű alattvalók kinevelésére –, amelyek Mária Terézia egyházpolitikai döntéseiben szerepet játszhattak.¹²² II. József 1782 elején rendelkezett a hasznos tevékenységet nem folytató – oktatással és betegápolással nem foglalkozó – szerzetesrendek felosztatásáról, annak eljárás módjáról és a szerzetesek további helyzetéről.¹²³

Joachim Bahlcke, német történész a 2000-es évek közepén kiadott könyvében a magyar katolikus püspökök viszonyát és egyházpolitikai küzdelmeit mutatta be a két Habsburg uralkodóval a 18. század második felében.¹²⁴ Művében a magyar felsőpapságra koncentrált, amelynek jogállását Szent István egyházszervezői tevékenységétől mutatta be. Bahlcke a Habsburg uralkodók és a magyar püspökök közti viszony megromlását a 18. század második felére datálta, I. Lipót uralkodása utánra. Az ezt követő évtizedek eseményeit főleg a világi hatalom szempontjából elemezte, bemutatva azokat az érdekeket, amelyek szerepet játszottak a döntéshozatalban, továbbá olyan érveket, amelyek hivatkozással szolgáltak számukra és a magyar felsőklérus reakcióira. A Habsburg uralkodók – elsősorban Mária Teréziától kezdve – hosszútávú céljaként egy olyan birodalom létrehozását fogalmazta meg, amely összefogja a soknemzetiségű és többféle felekezeti területet. Ennek eléréséhez egy átfogó és összetett egyházi, kulturális, oktatási és gazdaságpolitika kidolgozására, majd véghezvitelére volt szükség. Mária Terézia uralkodása alatt az éppen kiépülő abszolútizmus egyik eszközeként

¹²¹ Uo. 214.

¹²² Beales 2005a 231. A művében olvasható indokok mellett több esetben is hangsúlyozta a szerzetesi élet túlkapásait, mint az erkölcsi lazulást, a felületességet és kegyetlenkedéseket. Beales 2005a 237. Uő. 2005b 56.

¹²³ Beales 2005a 237-239. Velladics Márta 2001-ben megjelent tanulmányában részletezte az eljárás módját, amelyből kiderül, hogy az érintett szerzetesrendek tagjai milyen anyagi segítségben részesültek különböző eshetőségek alapján. Velladics Márta: A szerzetesrendek felosztatása II. József korában. In: *Egyháztörténeti Szemle* (2001). 2. évf. 1. sz. <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/velladics.htm> (utolsó megnyitás: 2021. 09. 10.)

¹²⁴ Bahlcke, Joachim: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*. Stuttgart, 2005. A magyar nyelvű fordítás nyolc évre rá készült el: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686-1790)*. Budapest, 2013. A disszertáció megírásához az utóbbi kiadást használtam.

jelenítette meg a püspöki javadalmak betöltésére irányuló uralkodói igényt, amelynek szellemi és jogi megalapozását Kollár Ádám Ferenc készítette el. Műve nemcsak az 1764–65. évi diéta hangulatát határozta meg, de a konfliktus elmélyülésében is szerepet játszott, amely II. József uralkodása alatt teljesedett ki. A magyar püspöki kar ellenérzései már 1781-ben felerősödtek az abban az évben kiadott rendeletek miatt, amelyek jogilag és már spirituálisan is sértették a katolikus egyházat. A *placetum regium* Magyar Királyságra való kiterjesztésével a Rómából és a Rómába érkező írásos dokumentumok teljes mértékben átvizsgálásra kerültek Bécsben.¹²⁵ Ezt követően megszüntette a hazai kolostorok mindenféle kapcsolatát Rómával és a külföldi rendházakkal, továbbá megtiltotta a magyar szerzetespapoknak, hogy részt vegyenek rendjük központi tanácskozásain. A királyi tetsvényjog kiterjesztése mellett a türelmi rendelet, továbbá az *Unigenitus*, valamint az *In Coena Domini kezdetű* bullák felfüggesztésével még inkább csökkentette a hazai klérus és Róma biztonságérzetét, illetve bizalmát az udvarral szemben. Az 1713-ban kiadott bullában XI. Kelemen pápa a janzenista tanokat ítélte el, s ez dogmatikai kérdésnek számított. Habár VI. Piusz pápa már nem erősítette meg a nagyobb egyházi fenyegetés alá eső bűntényeket összefoglaló *In Coena Domini* bullát, azonban az ez alá tartozó – például házasság alóli – felmentési ügyek római kérvényezésének jogát elvette az uralkodó a püspököktől.¹²⁶ Bahlcke művének ezen részében mutatta be a magyar püspökök tiltakozását a királyi dekrétumokkal szemben, amely egyszerre mutatkozott meg írásos művekben és tettekben. Példaként említette a janzenista művek szabad terjedése elleni írásos felszólalásukat, Ányos Pál pálos szerzetes politikai pamfletjét, amelyben II. Józsefet „kalapos királynak” nevezte, továbbá Nagy Ignác székesfehérvári püspök írását, amelyben ő is szintén megkérdőjelezte a királyi cím jogszerűségét.¹²⁷ A magyar felsőpapság, valamint a Szentszék és a jozefinizmus borús viszonyának egyik emblemikus helyzetére, VI. Piusz pápa bécsi látogatásának bemutatására is kitért, megemlítve Szily János szombathelyi püspök kiutasítását az udvarból és Pozsonyból. A német történész a magyar püspöki kar és a jozefinizmus heves viszonyának bemutatásán keresztül rávilágított a korszak egyik alapvető újdonságának, a politikai publicisztikának dinamikájára is.¹²⁸

Galavics Géza művészettörténész a szombathelyi székesegyház oltárképének tanulmányozása során foglalkozott a magyar katolikus püspökök II. Józsefhez fűződő

¹²⁵ A királyi tetsvényjogot Mária Terézia is alkalmazta 1767. május 21-től, amikor is elrendelte, hogy a pápai dokumentumok kihirdetéséhez uralkodói jóváhagyás szükséges.

¹²⁶ Uo. 376.

¹²⁷ Uo. 376. 384.

¹²⁸ Elsősorban az állam és az egyháziak oldaláról mutatta be a főbb német nyelvű röpiratokat. Uo. 387–395.

kapcsolatával.¹²⁹ A katolikus egyház autoritásának erőszakos csorbítása sürgős válaszra kényszerítette VI. Pius pápát. Ezért 1782. március végén Bécsbe látogatott, hogy II. Józseffel személyesen tárgyalja meg rendeleteit és jobb belátásra bírja az uralkodót. A magyar püspöki karnak lehetősége nyílt, hogy kendőzetlenül a pápa elé tárja sérelmeit. A Szentatya audienciát hirdetett a magyar püspöki kar számára, amelyen az egri püspök is részt vett. Április 20-án Migazzi bécsi érsek elnökletével megfogalmazták propozíciójukat, amelyben az addig kiadott rendeleteket elleneztek. A tárgyalás nem járt sikerrel a pápa részéről, amit megfelelően támaszt alá II. József még ebben az évben hozott újabb rendelete, amelyben a hazai klérus külföldi tanulmányainak helyszínét szabta meg. Megtiltotta a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* látogatását is és mint láttuk, a Páviában felállított, új, a jozefinista szellemnek megfelelő szemináriumot jelölte ki a papok külföldi oktatására.¹³⁰

Bahlcke az állam és az egyház hatalmi harcának egy szakaszát tárta fel, azt a folyamatot, amelyben az államegyház próbált kiteljesedni, de az utóbbi jogállásából adódóan nem született konszenzus. A magyar felsőpapság ugyanakkor hamar észrevette, hogy mint rend és mint felekezet, státuszuk megtartásához elengedhetetlen valamennyi együttműködés. Az említett 1764–65. évi országgyűlésen az adómegajánlás ügye kellemetlenül érintette a felsőpapságot. Az uralkodónó célja az adó mértékének megemlése és kiterjesztése volt a kiváltságos rendekre, tehát a nemességre és a papságra. A világi hatalom erre irányuló jogi megalapozottságát szolgáló dokumentum a klérus ellenszenvét váltotta ki, aminek következtében a nemesi ellenállás oldalára állt át. Szijártó M. István a 18. századi magyar rendiség történetének vizsgálata során részletesebben is foglalkozott Kollár művével, amelyben visszatükröződtek a febronianizmus gondolatai az államegyház jogainak és szabadságának, továbbá a pápai felsőbbtség megkérdőjelezésének kihangsúlyozásával.¹³¹ A Tripartitumra hivatkozva állapította meg, hogy a magyar király jogai egyházi ügyekre, tehát a javadalmak megadóztatására is kiterjedtek; a magyar rendek privilégiumaira pedig túlkapásként tekintett, amelyek a törvényhozást – tehát az adó kivetésének jogi procedúráját – nehezítették.

¹²⁹ Galavics Géza: *Program és műalkotás a XVIII. század végén: egy festmény születése és fogadtatása*. Budapest, 1971.

¹³⁰ Galavics 1971. 58.

¹³¹ Kollár műve a diétát megelőző évben, 1763-ban vált publikussá *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae* címen. Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708-1792*. Keszthely, 2010. 249.

a) A magyar katolikus püspökök Róma és Bécs között félúton

A felvilágosult gondolatok állam és egyház általi adaptációjához izgalmas adalékokkal szolgál Gőzsy Zoltán 2011-es tanulmánya, amelyben a történész Klimó György egyházmegyei és vármegyei tevékenységével foglalkozott.¹³² A pécsi püspök kinevezésének és tevékenységének példáján keresztül rámutatott azokra a kulcsfontosságú szempontokra, amelyekkel az állam és a magyar katolikus egyház is saját hatalmi státusza megszilárdításán munkálkodott. Az előbbi részéről ilyen volt a Magyar Királyság háttérországának gazdasági biztosítása helyi pozícióinak megerősítése érdekében. Ezt olyan személyekkel kívánta meglépni és megoldani, akik megbízhatóak és lojálisak voltak az udvar felé, továbbá jártasak a közigazgatási-, ugyanakkor egyházi ügyekben is. Az újítások megvalósításához pedig szükség volt a helyi, alsó társadalmi szintek bevonására is. Az uralkodónő ebben az egyházmegyes papokra és tanítókra támaszkodott, akiket Klimó mint püspök és főispán személyén keresztül érhetett el. Gőzsy Zoltán tanulmányában rávilágít arra a folyamatra is, ahogyan ezt a püspök kezelte, megfelelően ezzel a katolikus felvilágosodás alapeszméinek. A pécsi püspök példáját tekintve látható, hogyan tudta ezt az állam részéről érkező irányítást felhasználni egyházmegyéje vallásosságának fejlesztésére. A század modern(ebb) tudományosságának megfelelő neveltetésén és oktatásán keresztül olyan klerikusok kerültek kapcsolatba a plébániákon a néppel, akik egyaránt az állam és az egyház szolgálatára válhattak. A történész több tanulmányában is foglalkozik a katolikus klérus tagjainak az uralkodói normakommunikációban betöltött szerepével. 2019-ben megjelent tanulmányában Mária Terézia 1752-ben és 1768-ban kiadott főispáni utasításain keresztül mutatja be az uralkodónő elvárásait a személyükkel és a képességeikkel kapcsolatban.¹³³ Mária Terézia már az 1750-es évek legelején rendelkezett egy püspök-főispán ideállal, mely lojális, megbízhatóan végrehajtotta az uralkodói utasításokat, ugyanakkor önállóan és kompetensen is el tudott járni az ügyekben. Embereinek hatékonyságát leginkább két területen igényelte: az igazgatás, irányítás és a társadalom szervezésében. A vallással kapcsolatos rendeletei által és a katolikus kléruson keresztül pedig tervezett módon tudta ezt szabályozni. A püspök-főispánok mellett így vált az alsópapság is az uralkodónő normakommunikációjának egyik kulcsszereplőjévé. Az 1752. április 28-án kiadott főispáni utasításának tíz pontja ezeket a teendőket foglalta össze, középpontba helyezve a rend és a közjó ügyeinek szolgálatát a hasznosság-elvének

¹³² Gőzsy Zoltán: Szempontok Klimó György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez. In: *Klimó György püspök és kora*. Szerk.: Pohánka Éva – Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. 142–154.

¹³³ Gőzsy Zoltán: A püspök-főispánokkal kapcsolatos elvárások és minták Mária Terézia idején. In: *Századok* 153. évf. 6. sz. (2019)

kihangsúlyozásával. Gőzsy Zoltán bemutatja az uralkodónó gondolkodásának eszmei hátterét is: az ország közös javának szolgálatához az adózó nép megóvása szükséges a különböző jogtalanságoktól – a nem kötelező, helytelen terhektől –, és ezt a megyékben történő megfelelő igazgatással és az ügyek intézésében történő jó renddel szavatolhatják. A tényleges siker elérése a főispán feladata volt, melyet az uralkodói elképzeléseknek megfelelően a saját vármegyéjének hitelének és vallásosságának előmozdításával érhetett el. Ez a gondolat a katolikus klérus szerepének fontosságát húzta alá a normakommunikáció terén. Az 1768-as utasításban már konkrétabb és részletezőbb főispáni feladatkörök szerepelnek, mint a gazdaságfejlesztés.¹³⁴ A két utasítás megfelelően mutatja Mária Terézia felismerését, hogy a közigazgatás hatékonyabbá és racionalizáltabbá tételéhez szüksége volt a katolikus egyházra és tagjaira is, akik a néppel álltak közvetlenül kapcsolatban.

A történész tanulmányában az uralkodói elvárások mellett az egyháziakra is fény derül, melyeket XIV. Benedek pápa fogalmazott meg két enciklikájában. Tulajdonképpen a trienti zsinaton lefektetett irányelvek gyakorlatba történő átültetésének folyamatát mutatja be a tanulmányának ezen felében. A szentatya első ilyen jellegű enciklikáját 1740. december 3-án adta ki – tehát megelőzve Mária Terézia első főispáni utasítását. Az *Ubi primum* kezdetű enciklika egyszerre volt tekinthető utasításnak, figyelmeztetésnek és biztatásnak. A központi gondolata, vezérelve pedig a hasznosság volt, olyan klerikusok kinevelésével, akik munkájukkal szavatoltak lelki hasznot az egyháznak. A rendszer alapköveinek a papi szemináriumok tekinthetők, ahol a növendékek a tridenti elveknek megfelelő tanításban részesülhettek. Ehhez hozzátartozott ugyanúgy a tehetséggondozás, mint a szemináriumi hallgatók teljesítményének folyamatos mérése, melyek természetesen a püspökök feladatai voltak. A papok kompetenciafelmérését pedig az egyházlátogatások szolgálták, ahogyan azt megfogalmazták a tridenti zsinaton. Jól látható, hogy a püspökök szintén kulcsszerepet játszottak ennek a rendszernek a fenntartásában és működtetésében.¹³⁵ XIV. Benedek pápa az 1742. február 7-én kiadott *Etsi minime* kezdetű enciklikával az egyház tanító tevékenységét szabályozta. A tridenti elveket ismételve hívta fel a plébánosok figyelmét fő feladataikra: a prédikálásra és a katekizmusra. A tudós pápa felismerte az egyház erejét és egyúttal lehetőségét is e két tevékenységben: a papokon keresztül kapcsolatban állt és kommunikálhatott a társadalom minden tagjával. Ezek nem számítottak újdonságnak, ugyanakkor – ahogyan azt a

¹³⁴ Gőzsy 2019. 1169-1173.

¹³⁵ Gőzsy 2019. 1174-1177.

történész is kiemeli tanulmányában – XIV. Benedek az enciklikák által aktivizálta a katolikus klérust.

A 2020 elején megjelent tanulmányában kifejezetten a katolikus egyház szempontjából járta körül a témakört.¹³⁶ Klimó püspök érdekes – kettős – helyzete a papi szeminárium felállításának tervezetével XIV. Benedek pápa két enciklikájának bemutatásán, s abban megfogalmazott normákon keresztül válik még inkább érthetőbbé. Az előzőekben említett két enciklikában – *Ubi primum, Etsi minime* - a trienti zsinat két fontos elemét, az igehirdetést és a hitoktatást kiemelve hangsúlyozta a katolikus papok legfontosabb feladatait. Nemcsak az állam, de Róma is tisztában volt vele, hogy a társadalom szinte minden rétegével a plébánosokon keresztül kerülhetett kapcsolatba. Valóban megszólíthatta az embereket, taníthatta őket és üzenetet közvetíthetett feléjük. A papság megfelelő képzését ugyanebben az évben kiadott *Cum illud* kezdetű enciklikájában tárgyalta. Gözsy Zoltán tanulmányában jól szemlélteti, hogy az egyház részéről is megmutatkozott az igény egy irányító, szervező funkcióra. Ennek lényeges elemeivé a megfelelő egyházi oktatásban részesült papok váltak, akik közösségüket jól tudták vezetni igazgatási, társadalmi és gazdasági szempontokból egyaránt. A történész 2022-ben megjelent tanulmányában összegezte az utóbbi két írást, kiemelve XIV. Benedek iránymutatását a papképzéssel kapcsolatban, s azt ahogyan ez a valóságban a pécsi egyházmegyében teljesült Klimó György püspöksége alatt.¹³⁷ A hasznosság elve a püspök szemináriumi életet és képzést igazgató tevékenységében is megjelent. Ügyelt papnövédekének tehetségére, motiválta és felkarolta őket. A tanórákon kívüli szabadidő tartalmas eltöltésére – például olvasásra – bízta, továbbá különféle történelmi írások értelmezésébe is bevonta őket. Ez utóbbival elősegítette a diákok historiográfiai tudását, valamint érdeklődését a történetírás iránt. A történész példaként mutatja be Szalágyi István és Schönvisner István történelmi munkásságát. Kiemelt fontossággal bírtak a külföldi tanulmányok is, kifejezetten Rómában. Koller János 1766-ban megkezdett római tanulmányútja és vatikáni levéltárkutatásai is ezt példázzák.¹³⁸

Forgó András a rendiség, felvilágosodás és a szerzetesség összefüggéseit újszerű megvilágításba helyezte azáltal, hogy ezeket a viszonyrendszereket politikai kultúrtörténelmi megközelítésből vizsgálta.¹³⁹ Megállapításai a magyar kléruson belüli pozícióharcról szólnak,

¹³⁶ Gözsy Zoltán: Egyetemalapítási terv Pécsen Klimó György püspök idején. In: *Gerundium* (2020) XI. 1-2. 66-90.

¹³⁷ Gözsy Zoltán: A katolikus felvilágosodás és a papképzés kapcsolata. In: *Vigilia* (2022) 9. 767-773.

¹³⁸ Gözsy 2022. 69-71.

¹³⁹ Forgó András: *Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*. Budapest, 2017.

amelyből egyértelműen következik, hogy az egyháziak között nem volt megfelelő kohézió, ami az 1764–65. évi diétán elsősorban a szerzetesi előljárók, Szily János győri kanonok, és a felsőtáblán helyet foglalt egyházi előljárók, akiket Eszterházy Károly egri püspök vezetett, között folyt. Az említett diétán eleinte szembehelyezkedtek egymással az adómegajánlással kapcsolatban: Szily felszólalt annak csökkentése ügyében arra hivatkozva, hogy tisztában vannak a nem nemesi rétegek adóterheivel.¹⁴⁰ Forgó András a bemutatott szituációból több következtetést is levont: a katolikus klérus megosztott volt az adómegajánlás ügyében, de idővel az alsótábla is beállt a támogatók sorába; az egyháziak nagy többsége még támogatta az uralkodói döntéseket ebben az időszakban; nem jelenthető ki kategorikusan, hogy sok egyházi a jövőbeli kinevezés reménye miatt állt az udvar oldalán.

A történész 2021-ben megjelent angol nyelvű tanulmányában kifejezetten az 1764-65. évi diéta politikai vitáirait keresztlül a rendek közötti széthúzást mutatta be.¹⁴¹ Kollár Ádám Ferenc már fentebb említett műve egyfajta üzenet volt a magyar rendeknek: a Habsburg állam fel kívánja számolni a rendi kiváltságokat, és ez különféle újításokkal fog együtt járni. Személyében többen, ahogyan Barkóczy Ferenc esztergomi érsek és Gusztinyi János nyitrai püspök is, a rendek privilégiumait megkérdőjelező, továbbá a rendek elleni agitátort fedezték fel. Ugyanakkor voltak olyan egyháziak, akik próbálták kibékíteni a két felet. A történész ilyen mediátori szerepben mutatta be Batthyány József kalocsai érseket. Bátorította Kollárt, hogy tisztázza álláspontját az országgyűlés előtt és próbáljon meg kibékülni a résztvevőkkel azzal, hogy saját védelmére ír levelet. Ezzel a fajta „békeajánlattal” igyekezett kiengesztelni, s így megnyerni a rendeket Mária Terézia szándékainak: a magasabb adó megajánlására és a nemesi felkelésre egyaránt. Azonban nem járt sikerrel Barkóczy és Batthyány Lajos nádor ellenállása miatt, amely még a kortársakat is mehökkentette.¹⁴²

Ezekből adódóan állapítható meg, hogy a magyar katolikus klérust nem lehet egyetlen egy érdekcsoportként vizsgálni. II. József uralkodása alatt kiadott rendeletek már nemcsak a nemtetszést, de a tényleges ellenállást váltották ki a katolikusokból. Forgó András az 1781-es *tűrelmi* rendelet ismertetésén keresztül mutatott rá, hogy az látszólag a katolikus hit dominanciáját vette célba, azonban ezzel a felekezetek közti feszültséget kívánta csökkenteni, hogy minden alattvaló az állam hasznára válhasson.¹⁴³ Ebben az esetben is rámutatott a

¹⁴⁰ A helyzet érdekességét az adta, hogy egy hónap leforgása alatt az ellenzők megváltoztatták álláspontjukat és végül az emelést propagálták. Forgó 2017. 165–166.

¹⁴¹ Forgó András: *Rebellious Priests? The Catholic Clergy and the Diet, 1764-1765*. In: *The Hungarian Historical Review* (2021) 10/1. 73-95. <https://www.jstor.org/stable/27115434> (utolsó megnyitás: 2023. 05. 09.)

¹⁴² Forgó 2021. 79-83.

¹⁴³ Forgó 2017. 186.

katolikus megosztottságra, felsorakoztatva azon személyeket, akik eleinte egyetértettek a józsefi politikával, minden bizonnyal a felvilágosodás hatásának köszönhetően.¹⁴⁴ A kulisszák mögé betekintve láthatóvá válik, hogy a rendeletet sok helyen nem tartotta be a katolikus felsőklérus, nevezetesen az érsekek és püspökök hatalmának következtében. Az utóbbiak közül kiemelte Eszterházy Károly személyét, ismertetve betöltött pozícióit, s ezzel érzékeltette hatalmának jelentőségét egyházmegyéjében és kellő befolyását a magyarországi egyházpolitikában. A történész a katolikus papságon belül érzékelhető széthúzás vizsgálatát állította kutatásainak középpontjába, amelyen keresztül megközelíthető és értelmezhető a rendi csoport szerepe a korabeli politikai kultúra formálásában.¹⁴⁵

Forgó András és Gözsy Zoltán 2018-ban közös tanulmányukban újabb oldaláról vizsgálták meg a magyar katolikus egyház 18. századi viszonyát az államhatalommal.¹⁴⁶ A század utolsó két évtizedét meghatározó jozefinista reformokra adott egyházi reakciókat mint válaszadásokat újfajta kontextusba helyezték. Ennek megfelelően az egyházi cselekvéseket és a világi papság, továbbá a szerzetesek kihívásait egyfajta útkeresési folyamat, valamint önértelmezési válság részeként értelmezték. A vizsgálat két komponensű, hiszen a folyamat egyaránt a katolikus egyház mint intézmény és a katolikus klérus mint személyek részéről ragadható meg. Az államhatalom oldaláról megfogalmazott célok – a hasznosság elve és az udvarhű hivatalnoki rendszer kiépítése – teljesítésében az egyháznak fontos szerep jutott, ugyanakkor az emberek vallásosságának fejlesztése is hasonló energiákat igényelt részükről.¹⁴⁷ Mária Terézia és II. József az állam és az egyház viszonyának új struktúrát kívántak megalkotni, amely egyaránt kiterjedt a társadalmi, a kulturális és a gazdasági életre, az igazság- és jogszolgáltatásra, továbbá az oktatásra is. Az uralkodói elképzeléseknek megfelelően az egyháznak és a papoknak ennek a folyamatnak a nép felé való közvetítőivé, kommunikációs csatornáivá kellett válniuk. A személyi tényezők felkészítését szolgálták azok a józsefi rendeletek, amelyekkel felszámolták a szerzetesrendeket és felállították a generális szemináriumokat. A két történész az uralkodói álláspont mellett a katolikus egyházon belüli nézeteltéréseket is megvilágította. Ezt mutatja a II. József 1781-es Türelmi rendelete által

¹⁴⁴ Példaként elemezte Marx Anton Wittola, felső-sziléziai születésű plébános művét, amelyből kiderül, hogy a toleranciát a felebaráti szeretetre hivatkozva támogatta, továbbá bebizonyította, hogy állami megrendelésre készítette. Forgó 2017. 188-191.

¹⁴⁵ Ennek egyik szegmense a munkácsi görögkatolikusok törekvése országgyűlési részvételükért. Forgó András: Egy politikai küzdelem tanulságai. A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Szerk.: Dobszay Tamás - Forgó András - Ifj. Bertényi Iván - Pálffy Géza - Ráczy György - Szijártó M. István. Budapest, 2013. 218-229.

¹⁴⁶ Forgó András - Gözsy Zoltán: A katolikus egyház viszonya a 18. századi jozefinista reformokhoz. Kihívások és válaszok. In: *Pontes* 1. (2018) 115-132.

¹⁴⁷ Gözsy 2011.

keltett konfliktus, amely az 1790–91. évi diéta egyik meghatározó vitapontjává vált.¹⁴⁸ Huszonöt év után ismét összehívták az országgyűlést, amelyen egyaránt a nemesség és a katolikus papság is a saját privilégiumaik visszaállítására, illetve megerősítésére törekedett. A diétán ilyen szempontból nem történt előrelépés, hiszen a klérus ellenezte a protestánsok szabadabb vallásgyakorlását, az egyház adómentességét pedig fent kívánta tartani.¹⁴⁹

A hazai felvilágosodás-kutatásban eddig megtett út tisztán jelzi, hogy a francia vagy angol típusú szellemi áramlat nem minden európai régióba jutott el és vált értelmezhetővé. Szilágyi Márton megfogalmazásában: nem azért szükséges többszámban beszélni a felvilágosodásról, hogy a regionális megjelenési formák kihangsúlyozásra kerüljenek, hanem pont az előző mondatban szereplő megállapítás miatt.¹⁵⁰ Ennek magyarázata az európai régiók eltérő történelmi múltjában keresendő, amelyet közelebbről tekintve egyre szerteágazóbb képtanulmányok ki a szellemi áramlatról.

A hazai szakirodalom a felvonultatott egyháziaknak a vallásos, kulturális, tudományos élet, továbbá az oktatás színvonalának emelésére irányuló törekvéseiben a katolikus felvilágosodás alapvető jegyeit és szellemiségét több alkalommal is alátámasztotta. A korszak egyházpolitikájában megfigyelhető aktivitásukkal azonban csak az elmúlt években kezdtek el foglalkozni a történészek. A katolikus felvilágosodáskutatás jelenlegi állása – a nemzetközi és a magyar szakirodalom egyaránt – a téma interdiszciplinaritására mutat rá, annak szükségességére, amely érzékelteti ennek a világnak a komplexitását. A fejezetben bemutatott kutatások során többen megfogalmazták már aggályaikat a szétaprózódással kapcsolatban, amely önmagában kérdőjelezi meg ennek az eszmeáramlatnak – a céljait és eszközeit. Ugyanakkor ezek a tulajdonságai adják a már említett összetettségét és jelzik – kis túlzással – végtelenszámú megközelítési lehetőségeit is.

A kutatás középpontjába helyezett három magyar püspök a korszak vallásosságának és (egyház)politikájának meghatározói, alakítói. A század második felében zajló történelmi változások, az azokról közvetített (megszerzett) információk, maguk a közvetítők és véleménynyilvánításaik a korszak egyházi szempontú válságmegéléseinek vizsgálatában kapcsolódnak össze. Egymásra hatásuknak közelebbi szemügyre vételét az interdiszciplinaritás igényével az információszerzés, -átadás, -feldolgozás és a válságmegélések együttes vizsgálata segítheti.

¹⁴⁸ Az említett országgyűlésen megjelenő vitairatokban leírtakból is megtudható, hogy még a katolikus renden belül is széthúzást eredményezett a vallási tolerancia. Az emellett kiálló érvrendszerét a világi katolikusok oldaláról Szirmay Antal (1790), a klérus tagjai közül pedig Koppi Károly piarista szerzetes (1787) írásain keresztül mutatták be. Forgó – Gözsy 2018. 125-128.

¹⁴⁹ Marezali Henrik: Az 1790-91. országgyűlés. I. 1907. 1-15.

¹⁵⁰ Szilágyi Márton: Vallás, felvilágosodás, irodalom. In: *Korunk* 10. (2019) 12-19.

III. Kutatásmódszertan, a disszertáció főbb kérdései

„Tempora mutantur, nos et mutamur in illis.”

A felvilágosodás mint szellemi áramlat vonulatainak az előző fejezetben történő bemutatása is jelzi a különböző formációk közötti átjárhatóságot. Az európai katolikus egyházak a tridenti szellemiséget követve a felvilágosodás eszköztárával éppúgy szembesültek, ahogyan a világi hatalmak is. A klerikusok figyelmének középpontjában általánosságban a vallás bensőségebbé tétele, a mértéktelenségek és az ésszerűtlenségek visszaszorítása, a kultúra, az oktatás és a minőségi papképzés előmozdítása álltak. Az uralkodók hasonló aktivitással munkálkodtak államaik működésének racionalizálásán, elsődlegesen az oktatás és a rendi előjogok átformálásán keresztül. Fontos aláhúzni, hogy az általános jellemvonásokból a földrajzi területek történelmi előzményeihez idomulva sajátos tulajdonságok is kialakultak, s olykor ezek váltak az adott egyházi felvilágosodás ismérvéivé.

A kutatás középpontjába helyezett forrásanyag, a három magyar katolikus püspök - Klimó György, Eszterházy Károly és Szily János - római ágenseitől érkezett levelek a 18. század második felében végbemenő változások felismerését és a válaszadásokat örökítették meg. Egyrészt a püspökök egyházmegyei és kulturális tevékenységének lenyomatai, másik részük pedig a katolikus egyház intézményét, hatalmát és működését érintő eseményeket rögzítik. Ennek megfelelően a beszámolók egyszerre mutatnak rá az egyházi felvilágosodás itáliai típusának hazai katolikus adaptációjára, továbbá egy külső, illetve egy belső válság megélésére. A két folyamat közötti különbséget pedig az a döntési mechanizmus adja, amellyel az akkor fennálló rend változását kezelték: vagy az új rendet legitimálják és ahhoz alkalmazkodnak, vagy elutasítják azt és a korábbi rendet állítják vissza. Míg az előbbi egy pozitív megélést - akár kimenetelt - feltételez, addig az utóbbinál ennek ellentétes formája érvényesül. A levelek vizsgálatakor, kiválasztásuk, illetve bemutatásuk során olyan kérdések foglalkoztattak, amelyekkel elsősorban az utóbbi jellegű változások felismerésére és kezelésére mutatnak válaszokat. Mitől válik krízissé egy helyzet, s hogyan működik, mi(k) vagy ki(k) éltetik? Honnan indult a három klerikus, milyen közös és eltérő pontjaik vannak életútjaikban, amelyek a későbbi püspöki tevékenységüket meghatározhatták? Végül mi a szerepük a levelekben olvasható információknak, hogyan rekonstruálható a római ágensek válságfelismerésének és -megélésének folyamata, s mitől igaz és releváns egy információ? A jelen fejezetben a válság elméletének, az életút vizsgálatának, az információáramlásnak és -minőségnek, valamint ezek összefüggéseinek a bemutatása következik.

1. Haladás vagy visszaesés? - A válságelmélet lehetőségei

A változás - legyen szó társadalmi, politikai, gazdasági vagy pszichológiai - magában rejti egyaránt a pozitív és a negatív kimenetelt. Előbbit a megújulással, utóbbit a válsággal azonosíthatjuk. De a folyamat ugyanaz: egy megszokott, korábbi rend felülvizsgálata és maga a döntés, amikor vagy az „új” rend kerül elfogadásra vagy a „rég” visszaállításra.

Az „új - régi”, „jó - rossz” és „visszaesés - haladás” ellentétpárok egyszerre utalnak a változás folyamatára - az új rend legitimálására vagy elutasítására -, valamint a jelennek a múlthoz és a jövőhöz való viszonyára. Hogyan működik a változás, a válság? Még konkrétabban feltéve a kérdést: mik okozhattak krízist az előző évszázadokban élő emberek számára, s ezeket hogyan ismerték fel, tapasztalták meg? Az időhöz való viszony, a krízis fogalmának és szinonimáinak használata, továbbá a jelentésváltozatok vizsgálata a válság dinamikájának komplex, színes világát rajzolja ki hozzásegítve a múlt eseményeinek, folyamatainak, s összefüggéseiknek részletesebb feltárásához, illetve megértéséhez.

Az idő szemléletének, s magának az *idő* fogalmának, felfogásának változását vizsgálta Reinhart Koselleck a 18. század második fele és a 19. század dereka közötti német esztétörténet forrásaiban.¹⁵¹ A felvilágosodás korszakában végbemenő tudományos fejlődés új távlatokat nyitott a tervezést illetően: megkezdődtek a gazdasági, társadalmi és politikai célokhoz vezető utak, eszközök megállapításai, kalkulációi. A jelen figyelme az előrejelzésekre, a jövőre irányult a múlttól, s ezt a haladással kezdték el azonosítani, ami új távlatokat nyitott az addig előre kiszámítható tapasztalás és idő tere előtt. Koselleck ennek a viszonyoknak az átfordulását a 16. századra tette, amikor a reformáció fontos alakjainak feltűnésével a kereszténység történetét meghatározó végidőkre való várakozás, valamint a világvége eljövételének időbeli kitolódása, mintha belátható távolságba kerültek volna. A kortársak szemével nézve az idő megrövidült. Háromszáz évvel később, a francia forradalom idején ez a várakozás már nem egy apokalipszis felé mutatott, hanem egy virágzó, *aranyló jövő* irányába, amelyet minél hamarabb szerettek volna elérni. Míg az előbbi jövő az egyház időfelfogásaként mutatkozott meg, az utóbbi már világi koncepció, ami időbeli dolgokra irányult. A német történész az idő e két különböző tapasztalásában látta meg azt a döntő pillanatot, amikor elkezdett átalakulni a vallás és a politika viszonya.¹⁵² Az utóbbi számára a *jövő véges lehetőségek terepévé* vált, s amelyet a bekövetkező dolgok, tettek valószínűsége határozott meg. Ennek megfelelően az előrelátás és a felkészülés két alapeszközévé vált az

¹⁵¹ Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, 2003.

¹⁵² Koselleck 2003. 20-29.

uralkodók számára. A német történész ennek a folyamatnak két jellemzőjét állapította meg: az első, a jövő időbeli közeledésének felgyorsulása, a második pedig ennek az *ismeretlen* jellege. A tapasztalati idő lerövidült, az állandóságot felváltották a folyamatosan változó, új, ismeretlen tényezők, amelyek időtartamának megállapítására már nem álltak rendelkezésre előzetes ismeretek.¹⁵³ A felvilágosodást megelőző korszakokban a jövőre vonatkozó várakozásokat a múltbeli tapasztalatokra alapozva állapították meg. Ez a gyakorlat a tapasztalás és az idő kereteinek kitágulásával kezdett el átalakulni: a korábbi tapasztalatok egyre kevésbé bizonyultak használhatónak a jövő várakozásait illetően. A 18. század tudományos és technikai fejlődésének folyamatai hozzájárultak az új tapasztalatok rövidebb idő alatt történő rendszerezéséhez. A haladás fogalmában egyesültek a tapasztalatok és a várakozások, amelyek időbeli változással jártak, ugyanakkor ezek szét is váltak. A jövőbeli várakozások már nem szorultak múltbeli tapasztalásokra.¹⁵⁴ Koselleck megállapításaira megfelelő példaként hozható a jelen vizsgálat egyik központi jelensége: a katolikus egyház egészen az abszolutizmus és a francia forradalom koráig nem került olyan hatalmi és identitási válságba, mint amit akkor élt át. Nem volt precedens, amely biztos megoldási javaslattal, előremutatással szolgálhatott volna a jövőt illetően a Szentszék számára, s ez nagyfokú hezitálást - időhúzást - eredményezett.

Szijártó M. István Koselleck időszemléleti felfogásán keresztül vizsgálta 2014-es tanulmányában a 18. század végi magyar politikai gondolkodást.¹⁵⁵ Az 1790-91. évi diéta vallásügyi vitáival - a protestánsok helyzetének rendezése - kapcsolatban keletkezett forrásokban a korszak és szereplőinek (a rendeknek) a múlthoz történő, s az éppen megváltozó rendhez fűződő viszonyát vette górcső alá. A vitában háromféle érvelési rendszert állapított meg - protestáns, katolikus és világi hatalom -, amelyek mindegyikében támaszkodtak egyaránt a múlt szokásjogaira és a korszak modern politikai, vallási gondolataira. A protestánsok 17. századi törvényekre hivatkoztak, míg a katolikusok egyik része az országgyűlés törvényhozói funkciójára, másik része szintén korábbi törvényekre támaszkodott. Az állam oldaláról hasonlóképp tapasztalható ez a kettősség: voltak a türelmi rendelet mellett kiállók és a modernebb érveléssel fellépők. A történész a felekezeti érvelések bemutatásával megvilágította azt a folyamatot, amelyben a magyar rendek végül a konfesszionális rendiségről az alkotmányos rendiségre tértek át.¹⁵⁶ A folyamat politikailag fejlődésnek tekinthető, ugyanakkor a megosztottság miatt csoportonként, sőt egyénenként is sajátos scénáriója ragadható meg.

¹⁵³ Koselleck 2003. 30-37.

¹⁵⁴ Koselleck 2003. 413-418.

¹⁵⁵ Szijártó M. István: A kosellecki „nyeregidő” a 18. század végi magyar politikában. In: *Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Szerk.: Hermann István. Veszprém, 2014. 7-25.

¹⁵⁶ Uo. 14-22.

Ekképpen a változás megélése sosem objektív: amint a régi rend megtörése bizonytalanságot eredményez a jövővel kapcsolatban, ott kezdődik el a *krízis*. Meghatározása mindig egy meghatározott nézőponttól vagy társadalmi rendtől függ. De hogyan is ragadható meg a fogalomnak a lényege, mit fejeztek ki vele és mit értettek alatta a különböző századokban?

Koselleck a *krízis* fogalmának különböző korokban történő használatát és értelmezéseit szintén vizsgálta.¹⁵⁷ A görög eredetű kifejezést az ókori Hellaszban az élet három területén használták. Eleinte politikai, jogi döntést, fordulópontot jelöltek vele, majd a vallásban az Utolsó Ítéletre várva teológiai jelentéssel ruházták fel, s végül az orvoslás során az állapotfelmérést és a kezelés megállapítását fejezték ki vele.¹⁵⁸ A latin nyelvekben a 14. századtól érhető tetten a fogalom orvosi értelemben használva. Ez a tartalma a 17. században kezdett el politikai értelmezéssel bővülni, amelyet az államra, s annak tagjaira értettek. A század második felében pedig már egyfajta vallásos mellékjelentéssel ruházták fel. Az igazán jelentős tartalmi bővülés a század végén kezdődött, amikor is XIV. Lajos francia király uralkodása alatt fellépő gazdasági problémákra is elkezdték használni. Leibniz pedig már egy konkrét politikai esemény egyetemes történeti hatásait fejezte ki vele. A 18. század elejére a *krízis* kifejezés olyan jelentésekkel gazdagodott, amelyekkel a kül- és belpolitikai, valamint gazdasági változásokat fogalmazták meg.¹⁵⁹ A német fogalomtörténetben az orvosi jelentéstartalom volt a meghatározó még a 19. század első felében is. Ekkor ez a tartalma egyre hétköznapiabbá vált, s már nemcsak egészségügyi helyzetek leírására használtak, hanem a politika döntő pillanataira is elkezdték alkalmazni metaforikusan. A francia példától eltérően a gazdasági változásokra viszonylag későn, a 19. század közepétől kezdték el használni az 1848-as forradalom és az 1857-es gazdasági válság hatásaira.¹⁶⁰ A 18. század derekán egyre több példa mutat rá a fogalom politikai értelmére is. II. Frigyes porosz uralkodó az osztrák örökösödési háború kapcsán saját helyzetét értelmezte *krízisként*. A század végéhez közeledve pedig egyre több eset jelzi, hogy a szót már olyan eseményekkel kapcsolatban használták, amelyek az emberiséget döntő fordulóponthoz vezették a történelemben. Koselleck felfogása szerint ekkor a kortársak a fogalmat mint diagnózist használták politikai és hadi tettek megjelölésére.¹⁶¹ Ugyanakkor e jelentéstartalmak mellett, a francia forradalom és az amerikai függetlenségi háború ideje alatt egy filozofikusabb jelentése is körvonalazódott. Ez a már

¹⁵⁷ Koselleck, Reinhart - Richter, Michaela W.: Crisis. In: *Journal of the History of Ideas*. 2006. (67.) 357-400. <https://www.jstor.org/stable/30141882> (utolsó megnyitás: 2021. 10. 13.)

¹⁵⁸ Koselleck 2006. 358-361.

¹⁵⁹ Koselleck 2006. 361-363.

¹⁶⁰ Koselleck 2006. 365-367.

¹⁶¹ Példaként hozza fel az 1782-es genfi forradalmat és az 1791-es francia alkotmányt, amelyekkel kapcsolatban a német kortársak használták a fogalmat. Koselleck 2006. 368-369.

említett történeti időhöz köthető, a jelen jövőhöz való viszonyának újraértelmezéséhez, amelyben a változást egy szebb, jobb jövőért a forradalom mint egyfajta megváltás szolgálja. A krízis orvosi és vallási jelentéstartalmának metaforikus használatával a fogalom ismét csak bővült.¹⁶² Ennek következtében a kifejezés egyre jobban beleivódott a politika nyelvezetébe, egyszerre jelezve egy sorsdöntő helyzet diagnózisát, megítélését és annak megoldását, amelyek összességében egy választási, döntési folyamat alkotóelemei. Ennek megfelelően a krízis mint szituáció mindig magában hordozza az alternatívákat és az előrejelzéseket egyaránt a jövőt, s egy új korszakot illetően.

A német történész fogalomtörténeti áttekintéséhez idomulva járt utána Kovács Ákos András a *krízis* és a hozzá kapcsolódó fogalmak használatának és értelmezéseinek a 18-19. század fordulóján a magyar nyelvben.¹⁶³ A fentebbi német példához hasonlóan a fogalom - a latin és a magyar alakja egyaránt – elsősorban orvosi kontextusban jelent meg a 19. század elején szintén a betegség kimenetelének - gyógyulás vagy halál - megjelölésére. Ekkor a kifejezés még pozitív jelentést is hordozott, s mint *szerencsés krízist* említették, utalva ezzel az egészségügyi állapot javulására.¹⁶⁴ Ez az értelem terjedt át a politika területére a magyar szóhasználatban is, ugyanakkor az *ítélet*, *bírálat*, *vélemény* és *kritika* értelmezésében is megjelent például a korszak irodalomkritikáiban.¹⁶⁵ Kovács, ahogyan Koselleck is, rámutatott a fogalom különböző jelentéseinek párhuzamos használatára, s ebből adódóan arra az aspektusra is, hogy még nem rendelkezett egyértelmű jelentéssel a magyar nyelvben ekkor. Sőt a 19. század elején már vannak példák arra, hogy a *krízis* fogalmát egy másikkal jelölték.¹⁶⁶ A fogalomhasználat vizsgálatát kiterjesztette a korabeli magyar nyelvű lexikonokra, bemutatva a jelentéstartalom fokozatos bővülését: eleinte a szó orvosi értelmére utaltak, majd megjelentek a *kritika* és a *válság* kifejezések is. Utóbbit a *Pallas nagy lexikona* már gazdasági jelenségként is értelmezte a 20. század elején. Az 1830-as és 1840-es évek bizonyos politikai munkáiban a *krízis* szó a ciklikusság, időbeliség jelentéseivel is bővült.¹⁶⁷

Eredeti értelme tehát a jelentésbővülés következtében gazdasági és politikai fordulópontok, kritikai döntések megjelölésére is kiterjedt. Használatával, hasonlóan az orvosihoz, az a pont jelölhető meg, amikor eldől, hogy *az adott rendszer visszatér eredeti,*

¹⁶² Koselleck 2006. 370-377.

¹⁶³ Kovács Ákos András: Krízistől válságokig. In: *Aetas* 2014. (29.) 5-18.

¹⁶⁴ Kazinczy Ferenc több alkalommal is használta egészségügyi állapotának leírására. Kovács 2014. 6-7.

¹⁶⁵ Kis János Kazinczyhoz intézett egyik levelében a *crisis* szó a kritika szinonimájaként értelmezhető. Kovács 2014. 7.

¹⁶⁶ A fogalomhasználat változásának folyamatát Christoph Wilhelm Hufeland és Christian August Struve munkáinak korabeli magyar fordításain keresztül szemlélteti. Kovács 2014. 9-11.

¹⁶⁷ Széchenyi István és Kossuth Lajos egyes műveiben ilyen értelemben jelenik meg a fogalom. Az előbbi még a *crisis* latin szóalakot, az utóbbi már a *válság* magyar alakját használta. Kovács 2014. 14.

egészségesnek mondható állapotához vagy egy teljesen új, ismeretlen kialakítása következik. Kovács a fogalom bővülésének, újabb szóalakok megjelenésének és használatának folyamatában meghatározó tényezőként mutatott rá az új tapasztalatokra, amelyek tulajdonképpen alakították azokat.

Szalai Júlia szociológus 1987-ben megjelent tanulmánya nemcsak a válság 20. századi értelmezéséhez szolgáltatott további információkat, de a válságkutatás módszertanához is több fontos megállapítást tett. Az 1980-as évek végén tapasztalható gazdasági és társadalmi válság összefüggéseit vizsgálta, s alkotta meg korszakának egyik lehetséges válság-értelmezését. A válságot egy korszak végének tekintette, mert az adott rend, amelyben a társadalom addig működött, a '80-as évek végére elvesztette fejlődőképességét. Kritikus pontként azt az állapotot határozta meg, amelyben az akkori társadalom szerkezete nem változott, hanem megmerevedett és perspektívavesztésen ment keresztül.¹⁶⁸ A jelen disszertáció esetében a kritikus helyzet, a válság tüneteinek ilyen jellegű korabeli felismerésének megragadása a római ágensek leveleiből megfelelően kiszűrődik.

Az előzőekben kidomborított fogalomtörténeti áttekintéssel és példákkal közelebb kerültünk a válság / krízis dinamikájának megértéséhez. Koselleck és Kovács megállapításain keresztül láthatóvá válik, hogy a fogalom politikai értelmének használatába beleértendő a kritika is. Ez alatt az a döntési pillanat érthető, amely már az előzőekben többször is olvasható volt: amikor eldől, hogy a régi rend visszaállítása, vagy egy új kialakítása következik. A német történész, Koselleck a válság esszenciájaként a döntés, a kritikus helyzet bizonytalan kimenetelét állapította meg.¹⁶⁹ Ez a megoldás módjára értendő, ugyanakkor a válság, illetve a fennálló viszonyok megváltozása bizonyos az emberek számára. A folyamat pedig végződhet akár forradalommal, háborúval, de reformmal is. A válság szereplői a maguk szcenárióját felépítve előrejelzéseikben általában a haladást, egy jobb jövő felé vezető utat látják.¹⁷⁰ Azonban ez egyáltalán nem feltételezi a haladásnak az egyetemes jellegét, azt, hogy ami az egyik fél számára a válság végét jelenti, nem biztos, hogy lezárása a másik fél számára. Ennél fogva a válság sosem objektív: függ az adott rendszerben élő csoportok, társadalmi rendek, egyének hierarchikus helyzetétől, továbbá az egymáshoz és a rendszerhez fűződő viszonyuktól. A folyamatok ilyen jellegű vizsgálatán keresztül kirajzolódnak a krízist kiváltó okok (a

¹⁶⁸ Szalai Júlia: Társadalmi válság és reform-alternatívák In: *Fordulat és reform. Három tanulmány*. Készült a Hazafias Népfront Társadalompolitikai tanácsa részére. Budapest, 1987. 49.

¹⁶⁹ Koselleck, Reinhart: *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogeneziséről*. Budapest, 2016.

¹⁷⁰ Koselleck a válság és a forradalom kapcsolatát a francia forradalmon, s az azt prognosztizáló kortárs szerzők írásain keresztül vizsgálta. Koselleck 2016. 135-195.

kiválasztott társadalmi csoport oldaláról), annak felismerésének mozzanatai – beleértve a megélést - és a megoldási javaslatokat.

A magyar történelem egyik kritikus helyzetének lefolyását Forgó András és Gózszy Zoltán az előző fejezetben már említett közös tanulmányukban ábrázolták. A magyar katolikus egyház 18. század végi útkeresésének és önértelmezésének folyamatát mutatták be. A kiváltó okok között Mária Terézia uralkodásának második felében és II. József uralkodása alatt tapasztalható államhatalmi terjeszkedése mellett a felvilágosodás, és leginkább a racionalizáció az élet minden területén való megjelenését is kiemelték. Az események megélésének és kezelésének feltárásában a tübingeni egyetemen futó *Bedrohte Ordnungen* című kutatási projekt módszerét alkalmazták. A program olyan társadalmi, kulturális rendszereket mutat be, amelyek működését egy hatalmi tényező megjelenése zavarta meg, ami veszteségekkel, fenyegetettséggel és negatív következményekkel járt a korábbi rend(szer). A vizsgálatok módszertanát négy fókuszpont, kérdés irányítja: mi veszélyezteti az adott rend(szer)et; hogyan definiálják magukat azok, akiket fenyegetés ér; mire van szükségük a fenyegetés megakadályozásának érdekében; és végül mit kell(ene) tenniük annak leküzdéséért?¹⁷¹

Hasonló megközelítéssel elemezte Charles H. O'Brien amerikai történész az 1960-as évek legvégén a II. József türelmi rendeletéhez vezető utat.¹⁷² A Habsburg egyházpolitika változásának folyamatát az osztrák területeken a 16. századtól, a reformációtól áttekintve mutatta be, egyaránt megvilágítva ezt az államhatalom és a katolikus egyház oldaláról. Ebben a kontextusban az államhatalom célja a protestáns vallásúak szabadabb vallásgyakorlásával nemcsak a katolikus egyház hatalmi pozíciójának megtörése, de egyúttal a protestáns egyházak a Habsburg Birodalomhoz való hűségének biztosítása is volt.¹⁷³ Az állam szempontjából a felekezeti megosztottság az összbirodalom kiépítését, az ehhez szükséges stabil politikai és gazdasági alapokat veszélyeztette.

A két kutatási példa megfelelően alátámasztja a krízis felismerésének, megélésének és az erre adott reakciók folyamatábrázolásában alkalmazható módszertan kérdéseit. Ezek alapján érthetőbbé és azonosíthatóbbá válnak azok a mozzanatok, amelyekben a korábbi rend módosuláson ment keresztül. Ennek megfelelően a válságot kiváltó okok, a változás, átalakulás lefolyása és a reakciók, a *megoldási*, „*kríziskezelési*” *stratégiák* válnak láthatóvá.¹⁷⁴

¹⁷¹ A kutatási projektről és a módszertanról bővebben: <https://threatened-orders.com/> (utolsó megnyitás: 2021. 10. 19.)

¹⁷² O'Brien, Charles H.: Ideas of Religious Toleration at the Time of Joseph II. A Study of the Enlightenment among Catholics in Austria. In: *Transactions of American Philosophical Society*. 1969. (59) 1-80. <https://www.jstor.org/stable/1006062> (utolsó megnyitás: 2021. 10. 13.)

¹⁷³ O'Brien 1969. 13-22.

¹⁷⁴ Forgó - Gózszy 2018. 117.

Egy új szituációhoz, illetve kialakulóban lévő rendhez történő alkalmazkodás folyamatában a kompromisszumok kötése kulcsfontosságúnak mutatkozhat a túlélés érdekében. Ez a változás egy meglévő egyensúlyból egy új kiépítéséhez vezetett. A krízis érzékelése, megélése akkor történik, amikor ennek a folyamatnak az egyik szereplője számára ez az egyensúly, rend bizonytalansággal jár. A változás másik szereplőjének oldaláról ez a folyamat reformként értelmezhető, az abban rejlő - eleinte még csak elméletben működő - fejlődés lehetősége miatt. A krízis természetesen nem mindig békés, hiszen fennállhat a fegyveres összetűzés kockázata, s ez szintén egy fordulóponttá válhat, amely csakugyan - az előző folytatásaként is akár, de önmagában is - válságként determinálható. A fogalom korábbi századokban történő értelmezéseinek és használatának megismerése mellett erre az aspektusára is érdemes figyelmet fordítani. Egyrészt a jelen kutatás fókuszpontjában álló történeti események meghatározóan forradalmi és háborús körülmények között zajlottak, másrészt - s ebből kifolyólag - a krízis működésének és logikájának mélyebb megértését a 20-21. századi értelmezések is segíthetik, amelyek leginkább a háborús konfliktusok nézőpontjából indulnak ki. Ugyanakkor kellő óvatossággal és tudatossággal szükséges ezeket az adalékokat kezelni, felhasználni, hiszen az indíttatások más jellegűek a múltéhoz képest, így kizárólag a módszertani megfigyelések és megközelítések válhatnak relevánssá.

A krízis fogalmának modernkori használatával - háborús értelmezésként - leginkább - eltekintve a pszichológiai iránytól - a nemzetközi kapcsolatok és konfliktusok vizsgálatakor találkozhatunk. A hágai Stratégiai Tanulmányok Központjának három kutatója - Tim Sweijs, a kutatócsoport igazgatója, Artur Usanov, orosz gazdasági és politikai elemző, valamint Rik Rutten, holland újságíró - 2016-ban kiadott közös tanulmányában a krízis kezelésének jellemzőit ismertette a 20. és 21. századok háborús konfliktusain keresztül, egyúttal bemutatva annak dinamikáját és logikáját.¹⁷⁵ Hasonlóan a tübingeni egyetem kutatási projektéhez, fenyegetettségben élő emberek, nemzetek és országok veszélyre adott reakcióit, illetve interakcióit vizsgálják. Azt a fordulópontot helyezik középpontba, amikor a politikai és gazdasági döntéshozók fenyegetés alatt cselekednek, félve egy esetleges fegyveres konfliktus kitörésétől.¹⁷⁶ Ebből a szempontból a krízisre mint a háború előzményére és a vita következményére tekintenek. Az utóbbit az alanyok érdekeinek különbözőségéből eredeztetik.¹⁷⁷ A krízis dinamikájának és logikájának megértéséhez az *eszkaláció* jelenségét,

¹⁷⁵ Sweijs, Tim - Usanov, Artur - Rik, Rutten: *Back to the Brink: Escalation and Interstate Crisis*. Hague Centre for Strategic Studies, 2016. <http://www.jstor.org/stable/resrep12568> (utolsó megnyitás: 2021. 11. 09.)

¹⁷⁶ Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 17.

¹⁷⁷ Táblázat 2.1. Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 23.

fogalmát vezetik be, amellyel két (de akár több) szereplő közötti konfliktus vagy vita intenzitásának növekedése állapítható meg.¹⁷⁸ Interaktív folyamat, ugyanis a szereplők egymás cselekedeteire válaszolnak, s egymás kárából igyekeznek hasznot, előnyt kovácsolni maguk számára. Az eszkaláció ilyenfajta értelmezését használják a játékelméletben is.¹⁷⁹ A krízis egy másik fontos tényezőjeként állapítják meg az úgynevezett *eszkalációs küszöböt*. A fogalommal egy olyan határ átlépését jelölik, amely egyfajta tabunak tekinthető a szereplők között, azonban nem minden esetben egyértelmű. Ennek megsértése az eszkaláció egy újabb szintjét eredményezi, vagyis a krízis elmélyülését.¹⁸⁰

A döntési pontot kiváltó ok általában jól azonosítható vagy rekonstruálható esemény, amely lehet előre elgondolt, nem szándékos - leginkább figyelmetlenségéből adódóan - vagy véletlen. A végpont pedig kétfelé mutat, amelyek az előzőekben már többször is említésre kerültek: vagy béke - reform, egyezmény megkötése -, vagy tényleges fegyveres konfliktus. Az eszkaláció folyamata tulajdonképp az események az előbb említett három jellegén keresztül alakulhat. Az első esetében az elnevezéséből adódóan, egy előre eltervezett, szándékos tetről van szó, amellyel az egyik fél hasznot kíván szerezni, ez általában egy eszkalációs küszöb átlépésével jár. A nem szándékos eszkaláció az egyik fél figyelmetlenségéből, gondatlanságából származik, amiért nem veszi észre, hogy cselekedeteivel az előzőhöz hasonló folyamatot indít el. Ez általában félreértésből, nem egyértelmű kommunikációból következhet be. Az utolsó kategória olyan eseményeket, tetteket jelöl, amelyeket alapvetően egyik fél sem szándékozott megtenni, mégis bekövetkeztek. Ilyen esetnek tekinthető, ha egy olyan szereplő, aki nem tartozik a vezetői gárda közé, önkényesen, semmibe véve feletteseinek a parancsát cselekszik.¹⁸¹ Mindegyik eszkalációs eset különböző kríziskezelési stratégiákat és különböző megközelítéseket igényel. A szándékos cselekedet egyfelől befolyásolja az ellenfél döntési folyamatát, másfelől meg is félemlítheti az ellenfelet, mindkét esetben az *elrettetés* szolgálhat eszközzül.¹⁸² Sikerességének elengedhetetlen feltételeként a megnyugtató aktusa tekinthető, amelyre a legkézenfekvőbb példa a büntetéstől való eltekintés a másikkal való együttműködés esetén. Az elrettetés azonban kizárólag a szándékos eszkaláció esetében működik.¹⁸³ A

¹⁷⁸ Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 35.

¹⁷⁹ „Escalation is a natural tendency of almost any form of human conflict or competition. Politics and sports, which are often ”winner takes all” competitions, provide ample examples of escalation. (...) The ubiquity of escalation is often related to the observation that even if initial stakes in a dispute are low, once conflict starts, *not losing* becomes an important objective in itself.” Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 36.

¹⁸⁰ Legérthetőbb példája ennek a nemzetközileg megállapított határok jogtalan, fegyveres katonai átlépése, amelyre utalnak is. Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 37-38.

¹⁸¹ Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 41-42.

¹⁸² Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 44-45.

¹⁸³ Sweijs - Usanov - Rutten 2016. 46.

folyamatnak mindig van egy domináns szereplője, aki gyakorlatilag irányít, aki nagyobb hatalmi - katonai, politikai, gazdasági - fölényrel bír a másikkal szemben. Akié az eszkalációs fölény, az képes egyaránt megelőzni (elrettetéssel) vagy elindítani, mélyíteni (kényszerítéssel) a krízist.¹⁸⁴

A krízis már többször is említett egyik lehetséges végpontja, az együttműködés, amelynek létrejötte függ a nem a domináns fél engedelmesre való hajalmától. François Denord és Bertrand Réau francia társadalomtörténészek svéd kollégájukkal, Mikael Palme-mal ennek a folyamatnak három tényezőjét állapították meg a 2020-ban megjelent közösen szerkesztett kötetük bevezetőjében.¹⁸⁵ A hatalom ezt az engedelmesre vagy kényszerítéssel vagy fenyegetéssel érheti el, ezáltal *bűnrészessé* teszi az adott társadalmat vagy társadalmi csoportot. A kialakulását pedig három tényezőhöz kötik Max Weber megközelítése alapján: az uralkodó - vagy a hatalmat gyakorló társadalmi elit - törvényességébe vetett hit, a társadalmi elismerés és az anyagi jutalmak. A hatalmi fölény gyakorlásának egyik módja pedig a különféle intézményeken, mint az iskolákon, állami és akár gazdasági szerveken keresztül történő irányítás.¹⁸⁶

A jelen disszertációban bemutatott kutatás során felhasznált forráscsoportnak, az ágensi levelezéseknek újfajta értelmezési lehetőségét adhatja a válságelemzés elmélete, amely a 18. század második felében lejátszódó egyházpolitikai és a katolikus egyházon belüli változásokat is érthetőbbé teszi és újféle látószögbe helyezi.

Az ágensi levelezéseken keresztül rekonstruálható először is a három katolikus püspök és a katolikus felvilágosodás viszonya kulturális, művelődési és egyházmegyeszervezői tevékenységük kapcsán. Egy olyan folyamatábrázolás a cél, amelyben a szellemi áramlat hazai adaptációjának három példája látható, ahogyan erre a szellemi változásra válaszoltak. Másodszer pedig az a külpolitikai milió kerül bemutatásra általuk, amellyel az egyetemes katolikus egyház és a három magyar katolikus püspök egyaránt szembe nézett a 18. század második felében. Az események interpretációja pedig egy még izgalmasabb és érdekesebb világot tárhat elénk: a válságos helyzeteknek a felismerését és a megélését, amelyet az ágensek

¹⁸⁴ Sweijts - Usanov - Rutten 2016. 49.

¹⁸⁵ 28 európai, döntő többségében társadalomtörténész tanulmánya olvasható a kötetben, amely a hatalom és a társadalmi elit viszonyának kérdésével, továbbá az erre hatással lévő tényezők tanulmányozásával foglalkozik. Denord, François - Palme, Mikael - Réau, Bertrand: Introduction. In: *Researching Elites and Power. Theory, Methods, Analyses*. Szerk.: Denord, François - Palme, Mikael - Réau, Bertrand. Cham, 2020. 5-9. <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-45175-2> (utolsó megnyitás: 2021. 11. 24.)

¹⁸⁶ Denord - Palme - Réau 2020. 5-6.

egyrésztől közvetíteni tudtak meglévő információik birtokában, másrésztől megosztottak ezeknek a szituációknak a felismeréséről és az esetleges megéléséről.

2. Honnan jöttek, kik ők, mit csináltak? - Amelyekre az életutak elemzése rávilágít

A krízis és a változás meghatározó tényezői annak szereplői, akik elindítják a változás folyamatát, akik ellenállnak ennek, akik felismerik ezt a pillanatot, s akik döntési, fordulóponthoz kerülnek. Egyaránt fontos megismerni a személyes, a csoportos és akár az intézményi motivációkat, s ezeknek gyökereit - kulturális, társadalmi -, amelyek végig vezetnek, kísérik őket életükön és a válságon keresztül. Az életutak feltárásával láthatóvá válnak a különös esetek, események, a különbözőségek, a hasonlóságok, ezek egymásra hatásai és összefüggéseik. A módszertani megközelítések izgalmas alternatív szemléleteket nyújtanak a vizsgálódáshoz. A következőkben ezek közül a jelenlegi - és akár a jövőbeli - kutatás esetében is alkalmazhatók, illetve relevánsak kerülnek bemutatásra.

A nyolcvanas évek kezdetén James W. Anderson amerikai történész elmélkedett a pszichológia használatáról az életutak feltérképezését illetően.¹⁸⁷ Elengedhetetlennek tartotta az alany személyiségének vizsgálatát egy átfogó életrajz megírásakor. Az elemzést pszichológiai megközelítések bevonásával képzelte el. Ugyanakkor felhívta a figyelmet ezek alkalmazásának veszélyeire is egy korábban élt személy vizsgálata során. Első lépésnek tekintette az életrajzíró alanyához való viszonyának tisztázását, vagyis mennyire szimpatizál, tud együtt érezni a vizsgált egyénnel.¹⁸⁸ Az analízis következő lépése már az egyén és korszaka saját kultúrájának, továbbá mentalitásának a feltérképezése.¹⁸⁹ Az életrajzírásnak, a kontextus kialakításának ezek azon tényezői, amelyek mentén megalkotásra kerül az egyén képe. A vizsgálat egyik lehetséges eszközeként a pszichodinamikai elemzést ismertette, amely az alany viselkedésének fő mozgató rugóira, motivációira, tapasztalataira, mentalitására összpontosít, megmutatva a személyiség összetettségét.¹⁹⁰

Giovanni Levi az 1980-as évek végén fogalmazta meg kritikáját az életrajz megírásakor alkalmazott addigi módszerrel,¹⁹¹ s bár az *Annales* hasábjain olvasható cikke magyarul 2000-

¹⁸⁷ Anderson, James William: The Methodology of Psychological Biography. In: *The Journal of Interdisciplinary History* Vol. 11. No. 3. (1981) 455-475. <https://www.jstor.org/stable/203628> (utolsó megnyitás: 2021. 11. 17.)

¹⁸⁸ Anderson 1981. 463-464.

¹⁸⁹ Anderson 1981. 466.

¹⁹⁰ Anderson 1981. 467-470.

¹⁹¹ Levi, Giovanni: Les usages de la biographie. In: *Annales ESC* 44. année n. 6. nov-dec. 1989. 1325-1337.

ben jelent meg, mai napig megfontolandók megállapításai és tanácsai.¹⁹² Az olasz történész túllátott a forrásanyagok mennyiségi és minőségi problémáján egy életút rekonstrukciójakor. Kérdését, hogy megírható-e egy ember élete, leginkább az elbeszélés, a narratíva módjára értette, s az azt megíró, a történésznek tette fel. A meglévő források az egyént bizonyos nézőpontból örökítik meg, leginkább a korszak emberét jellemző általános viselkedési formákat láttatva. Levi kritikája az ebből adódó torzításokra mutat rá, ahogyan a történelmi szereplők változatlan, teljesen racionális személyként jelennek meg.¹⁹³ A kérdés tehát a töredezett életutak hézagjainak feltérképezésére irányul, mégpedig arra, hogy lehetséges-e ezeket a homályos pontokat (ki)élesíteni, s ha lehet, akkor milyen módon. Ezeknek a szürke zónáknak feleltethetőek meg azok a folyamatok, amelyek a háttérben játszódtak, *a döntések végső eredményei, vagyis a cselekedetek*.¹⁹⁴ Az életrajz kontextusba helyezésével az események történelmi és társadalmi háttérének, továbbá az életpályának a bemutatásán túl a forrásanyagok hiányossága is pótolható, amennyiben a vizsgált személy életével azonosságot mutató alanyok tanulmányozása is napirendre kerül. Levi ennek a módszernek tulajdonítja az egyéni életutak egyediségének kihangsúlyozását, rámutatva az eltérő cselekedetekre. Tulajdonképpen olyan esetek kerülnek a szemünk elé, amelyek addig rejtve maradtak, vagy alig voltak láthatók, például a normák és működésük ellentmondásaira.¹⁹⁵ Az életrajzok párhuzamba állításával az utóbbiak végül sajátos képet festhetnek az adott személyekről, csoportokról, amelyek egyszerre utalnak a szabad cselekvőképességükre és egy általánostól eltérő újabb normák kialakulására.¹⁹⁶

Hedwig Röckelein Andersonhoz hasonlóan szintén bevonta a pszichológiát is az analízis egy eszközeként, amellyel a viselkedés, a cselekedetek mélyebb okai tárhatók fel, figyelembe véve az egész élettörténetet, a fennmaradt forrásanyag töredezettségét, valamint az egyén személyiségét formáló tényezőket.¹⁹⁷ Röckelein ez utóbbiakra nagyobb hangsúlyt fektetett a vizsgálat során, elsősorban társadalmi, kulturális aspektusból és a mentalitás szemszögéből. Az egyén életét és jellemét alakító tényezők felkutatásával, továbbá ezek lehetséges

¹⁹² Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. In: *Korall* (2000. Tél). 81-92.

¹⁹³ Levi 2000. 82.

¹⁹⁴ Levi 2000. 85.

¹⁹⁵ Levi 2000. 86-88.

¹⁹⁶ Levi 2000. 90.

¹⁹⁷ Az eredeti tanulmány 1993-ban jelent meg német nyelven. Röckelein, Hedwig: Der Beitrag der psychohistorischen Methode zur „neuen historischen Biographie“. In: *Biographie als Geschichte*. Hrsg. von Hedwig Röckelein. Edition Diskord, Tübingen, 1993. (= Forum Psychohistorie 1.) 17–38. A jelen fejezetben a magyar fordítás került felhasználásra. Röckelein, Hedwig: A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához“. In: *Aetas* 17. évf. (2002.) 2-3. sz. <https://epa.oszk.hu/00800/00861/00022/2002-2-3-19.html> (utolsó megnyitás: 2021. 11. 17.)

összefüggéseinek értelmezésével rekonstruálhatók mélyrehatóan az életutak.¹⁹⁸ A kutatás szervezését képezheti az egyének politikai és egyházi előmenetelének a bemutatása is.

Szijártó M. István 2019-ben megjelent tanulmányában ebből a szemszögből vizsgálta a 18. században élő és működő magyar személyek politikai előmenetelének folyamatait és szerepvállalásukra hatást gyakorló tényezőket.¹⁹⁹ Ezek megvilágításával a Habsburg uralkodók hozzájuk lojális hivatalnoki réteg kiépítésére tett törekvései és a magyar rendek között kialakult ellenállás gyökerei, motivációi váltak láthatóvá. Mindezt generációtörténeti megközelítésen keresztül vizsgálta. A század „professzionális” hivatalnoki rétegének – olyan világi tisztviselőket sorolt ide, akik a Kancellária, a Helytartótanács, a Kúria vagy a Kamara apparátusában tanácsosi, esetleg előbb titkári, majd tanácsosi beosztásban tevékenykedtek legalább 25 évig – négy generációját különböztette meg. Az első, ún. háborús nemzedékbe az 1660-1680 között születetteket sorolja, akik egyrészt az 1723 után hivatszerűvé váló felsőbíróságokban és a dikasztériumokban, másrészt pusztán főméltóság-viselés miatt, kénytelenségből váltak hivatalnokokká. A nemzedék tagjaira még jellemző, hogy társadalmilag arányosan három csoportra oszlottak: arisztokratákra, a vármegyei hivatalviselők közül kiemelkedő köznemesekre és a pályájukat a központi hatóságokban megkezdő „bürokratákra”.²⁰⁰ Az őket követő, 1680-1700 között született átmeneti nemzedék tagjai elődjeikhez képest nem vettek részt a visszahódító háborúban, a Rákóczi-szabadságharcot gyermekként vagy fiatal felnőttként éltek meg, s a társadalmi felemelkedés lehetőségei kiszélesedtek előttük. A Helytartótanácsban és a Kúrián az átlagos hivatali évek dupláját töltötték már el. A korábbi generációtól eltérően kevesebb volt az arisztokrata származású, a köznemesek körében pedig megugrott a „bürokraták” száma. A társadalmi felemelkedés esélye már jelentősen megnőtt.²⁰¹ A harmadik generációba az 1700-1720 között születetteket sorolta, akik már egyáltalán nem tapasztalták meg a törökellenes visszafoglaló háborúkat, s a Rákóczi-szabadságharcról is legfeljebb gyerekként szereztek tudomást. E történelmi háttérből és tapasztalatokból kifolyólag a konszolidációs nemzedék előtt a hivatalviselés a hatalomgyakorlásnak országos szintjén érvényesülő lehetőségeként állt. Ezt az előző generációkhoz képest megnövekedett számuk támasztja alá, ugyanis többségük ezt a pályát választotta már.²⁰² Az utolsó nemzedék, az 1720-1740 között születettek már Mária Terézia

¹⁹⁸ Röckelein 2002.

¹⁹⁹ Szijártó M. István: A „professzionális” hivatalnokok tereziánus nemzedéke és a „bürokraták” hatalomátvétele. In: *Századok*. 153. évf. 6. sz. (2019) 1189-1207.

²⁰⁰ Szijártó 2019. 1191-1192. 1197.

²⁰¹ Szijártó 2019. 1192-1193. 1197-1198.

²⁰² Szijártó 2019. 1193-1195. 1198.

uralkodása alatt viseltek hivatalt és egy kész, felépített struktúra vette őket körül. A társadalmi megoszlásuk különbségeket mutat az előző három nemzedéktől: az arisztokraták száma bár nem növekedett, az új hivatali főnemesség következő generációja eltűnt, s a köznemesség aránya megnőtt. A társadalmi felemelkedés esélyei korlátozódtak, amelyet Szijártó az állandó és a fizetett központi állami hivatali apparátus kiépülésének folyamata által szolgáltatott *egyszeri lehetőséggel* magyarázott. A köznemességben belül a „bürokraták” kerültek túlsúlyba, s a vármegyei hivatalnokok csoportja mindösszesen két főre zsugorodott. Az előbbiekről pedig megállapította, hogy az uralkodóhoz teljesen hű hivatalnoki réteggé vált, így pedig kialakult a század második felére a Habsburg politika szereplőinek két pólusa.²⁰³

A megközelítés alkalmazásával az egyházi személyek politikai, továbbá egyházi előmenetele és a(z egyház)politikai szerepvállalásuk is újfajta szemszögből vizsgálható. Az elmélet ilyenfajta használatával akár közelebb kerülhetünk olyan kérdések megválaszolásához és összefüggések meglátásához, mint például hogyan befolyásolta a társadalmi rang a katolikus papság politikai szerepvállalását, viselkedését a 18. század második felében. Ebből következően a jelen kutatás középpontjában álló három püspök - Klimó György pécsi, Eszterházy Károly egri és Szily János szombathelyi - a Habsburg hatalomhoz fűződő viszonyának bemutatása során a társadalmi hovatartozásuk mellett az egyházi és az esetleges politikai előmenetelük is kulcsfontosságú tényezőkké válnak.

Egy korábban élt és tevékenykedett személy esetében olyan forrásokra támaszkodhatunk, amelyek személyesek, mint például a naplók, az irodalmi munkák, de akár a levelezések is. Ez utóbbiak a jelen disszertáció primer forráscsoportját alkotják, amelyek kétféle aspektusból kerültek felhasználásra. Először az életutak bemutatásakor a három püspök egyházmegyei és kulturális tevékenységéhez plusz adalékul szolgálnak. Vizsgálatukkal mentalitásuk gyökerei és korabeli identitásuk mellett akár a katolikus felvilágosodással való kapcsolatuk és az erre adott válaszaik válhatnak láthatóvá. Másodszor a levelek feladói, a római ágensek válság felismerésének és megélésének folyamataiba kalauzolnak el. Olyan információs csatornát alkotnak, amelyből a három püspök különféle minőségben tájékozódhatott a katolikus egyház európai helyzetéről.

²⁰³ Szijártó 2019. 1195-1196. 1198-1199.

3. Információáramlás

Az internet és az okoseszközök elterjedésével az információk átadásának ideje szinte másodpercekre csökkent le. Az információk napi szintű mennyisége pedig csaknem megszámlálhatatlanná vált napjainkra. Mindezeket befolyásolják a közvetítő felületek sokféleségei is. Míg a mai világunkat már az információtöbblet jellemzi, addig a korábbi századok ennek hiányával néztek szembe. Erre egyaránt hatást gyakoroltak és gyakorolnak a tájékoztatás átadására irányuló lehetőségek, platformok, a hírek áramlásának ideje, azok mennyisége, sokfélesége, továbbá a közvetítő személyek és kapcsolathálózataik.

A levél mint történeti forrás korszakokon átívelő információhordozó és -továbbító felület. Napjainkat ugyanúgy meghatározza, mint az előttünk lévő századokét, legyen szó rövid vagy terjedelmes üzenetváltásról. A rendszeresen megjelenő sajtóorgánumok elindulása mellett is a tájékoztatás meghatározó platformjaként tekinthetünk rá. Típusai - személyes és hivatalos - mindig bizalmas információkat tartalmaznak és közvetítenek. R. Várkonyi Ágnes 1999-ben megjelent tanulmányának kezdetén ragadja meg az információ lényegét és lehetőségeit. Az információnak mint tájékoztatásnak a megnyilvánulási formái kimeríthetetlenek, hiszen minden cselekedettel jelzéseket, üzenetet küldünk a környezetünk felé. A jelrendszertől függően összeköti az egymástól távol, akár más korban élőket és más nyelvet beszélőket.²⁰⁴ Ennek megfelelően a levél a kommunikációt szolgáló felületnek tekinthető, amely egyfajta hidat képez a levelező felek között. Utóbbiak egymással való kapcsolata határozza meg a levél típusát. Két magánszemély levelezése privát értesítéseket hordoz, amelyek rendkívül szubjektívek lehetnek. A hivatalos levelek egy hivatal vagy szervezet és egy magánszemély között zajló hivatalos ügyről tájékoztatnak. Az ágensi levelek az utóbbi típusba sorolhatók.

Az információ és a cselekvés szoros összefüggésben állnak egymással. Az információ hatással van a cselekvést megelőző döntésre, s ekképpen a cselekvésre – végső soron a válság megélésére és kezelésére - is, ami önmagában információjelentéssel bír.²⁰⁵ Az emberek és a közösségek egymás között áramoltatva a híreket ismertetik meg egymással az őket körülvevő világ eseményeit és véleményeiket is. Z. Karvalics László megállapításából kiindulva, miszerint egy közösség egyfajta *információs vagyonnal* rendelkezik, amelybe a tárgyi

²⁰⁴ R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Studia Agriensia 20. Szerk.: Peteresák Tivadar - Berecz Mátyás. Eger, 1999. 9.

²⁰⁵ Z. Karvalics László 2014-ben, a Világtörténet hasábjain megjelent tanulmányában elmélkedik az információtörténelem megállóiról, fejlődéséről, továbbá az információ hatásairól, és összefüggéseiről a döntéssel, cselekvéssel. Z. Karvalics László: Az információtörténelem mint „Big History”. In: *Világtörténet* (2014a) 1. 5-26.

eszközök, a beszéd, az írás és a gesztusok is beleértendőek, a levél az információt írás útján megőrző és továbbadó eszközként gazdagítja ezt a *vagyont*. Ez egy állandóan mozgásban lévő halmaz, amelybe mindig folynak be új állományok, s ugyanígy ki is, ez tulajdonképpen az információáramlás.²⁰⁶ Erre hatást gyakorolhat a mindenkori hatalom, s ebből adódóan alakulhat ki az *információs aszimmetria*, amikor a közösségen belüli csoportok, egyének nem egyenlően jutnak hozzá ehhez az alaphoz. A hatalom fennmaradását információs előnyével igyekszik biztosítani, ami azt jelenti, hogy az alattvalók életéről és tevékenységéről minél több ismeretet halmoz fel, míg korlátozza azok információhoz való jutását. A folyamat fordítva is működik, ugyanis az alattvalók törekedhetnek arra, hogy a hatalom a lehető legkevesebb információt gyűjtse be róluk. Ennek a következménye a rendkívül tagolt információs közösségek kialakulása.²⁰⁷

A történész szintén 2014-ben megjelent másik tanulmányában az információáramlás folyamatát és működését elemezve irányítja a figyelmet az információ és a cselekvés összefüggéseire.²⁰⁸ Minden emberi érintkezés - kereskedelem, politika, háborúk, levelezések, egyházmegyei vizitációk, peregrinációk stb. - információtranszferrel jár együtt. A hírek továbbításával a beszédetől kezdve a gesztusokon, tárgyakon át az írásig egy korszak, egy esemény, és akár a társadalmak fejlődései, változásai válnak nyomon követhetővé. A transzfer lényeges elemei a közvetítők. A levelezések esetében személyek és intézmények különböztethetők meg, az előzők pedig két szerepkörre bonthatók, mint *korrespondens* és *informátor*. Maria Stuiber Stefano Borgia bíboros (1731-1804) tudós levelezéseinek bemutatása közben határozta ezeket külön funkcióik alapján.²⁰⁹ Az utóbbi szerepkörre általában felkérték az illető(ke)t, vagy önként jelentkeztek rá, hogy bizonyos témakörben információkat szolgáltatassanak a megbízónak. Alapvetően nem kellett, hogy szakmailag jártasak legyenek az adott témában, s az információátadás egyirányú volt: az informátortól az információt kérő, fogadó partner felé irányult.²¹⁰ Karvalics az ő szerepüket is meghatározónak tekinti, azonban elsősorban nem a tudáscserében, hanem a *tudáskompozíciók megalkotásához szükséges elemi információk egyirányú továbbításában*.²¹¹ Ide sorolható a római ágensek azon tevékenysége is, amellyel a három magyar katolikus püspök kultúrszomját szintén kiszolgálták. Ekképpen

²⁰⁶ Z. Karvalics 2014a. 10.

²⁰⁷ Z. Karvalics 2014a 11.

²⁰⁸ Z. Karvalics László: Hírforgalom és információáramlás - új elméleti és történeti narratívák felé. In: *Jel-Kép* (2014b) 3. http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/z_karvalics_laszlo.htm (utolsó megnyitás: 2021. 12. 02.)

²⁰⁹ Stuiber, Maria: Informátorok és korrespondensek Stefano Borgia bíboros tudományos levelezésében. In: *Világtörténet*. 1. (2014) 139-161.

²¹⁰ Stuiber 2014. 145.

²¹¹ Z. Karvalics 2014b

szerepük az itáliai kultúra 18. század második felében történő átadásában is jelentősnek tekinthető.²¹² Ebből a nézőpontból működésük a korszak kulturális transzferjeinek egyikeként is értelmezhető, azonban nem szabad összetéveszteni a *respublica litteraria*-val, hiszen ez utóbbi csoportban írók, gondolkodók és tudósok önként, megbízás és így fizetés ellenében leveleztek egymással. Karvalics is kitért a kommunikáció ezen jellemvonására mint a kultúrák közötti közvetítői és érintkezési formák egyikére.²¹³ A kultúra önmaga válik a kifejezés eszközzé a szimbólumai alapján. A műveltség mindig valahonnan ered és valahova tart; fluktuációja pedig egyet jelent az információk, ismeretek átadásával, valamint cseréjével.²¹⁴

Az információterjedés meghatározó tényezője az az időintervallum, ami alatt az adott hír eljut egyik pontból a másikba, de elsősorban a legutolsóba. Következésképpen az idő mint tényező a világról megszerzett ismeret megerősítése vagy lerombolása szempontjából is fontos. Az időt pedig a térbeli távolság befolyásolja, hiszen amíg a „B” pontban lévő személyhez elér egy hír, addig az „A” pontban már a második, harmadik és sokadik információ. A térbeli távolságok leküzdése és a technológiai fejlődés mind hozzájárulnak a hírek valós idejű terjesztéséhez. További, koránt sem elhanyagolandó szempontokat is felsorakoztat a magyar történész az információáramlás folyamatában, ilyen például a késedelem, az adatvesztés és a multiplikáció is. Ezek az idő és a tér következményei mellett szintén meghatározó hatással bírnak a döntési mechanizmusokra és cselekedetekre. Az első két eset egyértelműen utal az esetleges, véletlenszerű eseményekre, amelyek miatt az információ vagy egyáltalán nem, vagy nem időben ér célba, ezzel tulajdonképpen veszítve - akár teljes mértékben - értékéből. A multiplikáció során a hír másodkézből származik, ennél fogva hitelessége megkérdőjelezhető, s ez pedig befolyásolja a hajlamot annak megosztására és felhasználására.²¹⁵

Az információk áramlását és hitelességét további faktor, a levelezőpartnerek kapcsolati tőkéje szintén befolyásolja.²¹⁶ A hírek megosztásának alapvető mozgatórugói az

²¹² Az ágensi levelezéseket művészettörténeti szempontból vizsgálta Ludányi Gabriella és Jávor Anna is. Ludányi Gabriella: Eszterházy Károly és a líceumi freskók programja. In: *Eszterházy Károly emlékezete*. Szerk. Nagy József. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szerk. Pócs Tamás, V. Raisz Rózsa. Eger, 1993. 67-83. Továbbá Uő.: Az épület freskói. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 2013. 71-109. Jávor Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest, 2004.

²¹³ Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest, 2004.

²¹⁴ Z. Karvalics 2004. 31-34.

²¹⁵ Z. Karvalics 2014b

²¹⁶ Az információáramlás és a kapcsolathálózatok összefüggéseiről bővebben: Z. Karvalics 2004. 200-209. 2021-ben megjelent tanulmányomban külön figyelmet fordítok a kapcsolathálózat-elemzés módszertani ismertetésére és alkalmazhatóságára Klimó György római ágensének, Bernardo Giordani levelein keresztül. Ruzskai Zsófia: Az egyházi információszerzés lehetőségei a 18. század második felében. Bernardo Giordani levelei Klimó Györgyhez. In: *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkorban Európában*. Szerk.: B. Székely Dorottya Piroska - Kovács Dóra - Vida Bence - Virág Csilla. Budapest, 2021. 180-207.

interperszonális, nemzetek és intézmények közötti kapcsolatok. A levélhálózatok feltárása során a kapcsolathálózatok kerülnek középpontba, amelyek elemzésével kulturális, politikai és akár társadalmi változások fejthetők vissza. Amennyiben személyek kapcsolathálózatának feltárására kerül sor, elengedhetetlen a szereplők életútjának, akár prozopográfiai vizsgálata. Részletes elemzés azonban abban az esetben végezhető, amennyiben van elég forrás, információ az adott személyekről. A római ágensek kapcsolathálózatának feltárása és vizsgálata egy különálló kutatást igényel, ugyanis személyükről, életútjukról csekély számú, vagy szinte semmi forrás nem áll rendelkezésünkre - egyelőre. Kapcsolati tőkéjük rekonstruálását segíti a további hazai katolikus püspököknek írt levelek feltérképezése és átolvasása. Azonban a jelen disszertáció középpontjába az általuk szolgáltatott információk kerültek, amelyeken keresztül a folyamatok – adaptáció, válságmegélés, információáramlás, egyházpolitikai változások - sajátos képe tárul elénk.

IV. Három püspök, három életút, egy szellemiség

A felvilágosodás és annak katolikus változatának történeti áttekintése után közelebbről is célszerű megvizsgálni a magyar variáns főbb szereplőit. A korszakban végbemenő változások - kulturális, társadalmi, politikai, hitéleti stb. - egyrészt a Magyar Királyság területén belül, de azon kívül is zajlottak. Ezek mindegyike egyaránt hatással volt egymásra és a korszakban élőkre is. A 18. század második fele információáramlásának és -szerzésének, kapcsolati hálózatainak működésének, valamint válságmegélésének és -kezelésének vizsgálatait segítik az olyan szereplők, mint a kiválasztott három püspök életútjának vizsgálata.

Az életutak áttekintése során olyan meghatározó pontok kiemelése a cél, amelyek egy adott csoport tagjainak életútjára hatást gyakoroltak, így meghatározva az adott személy, vagy csoportok, közösségek viselkedését. A származás, a tanulmányi évek, a személyes, valamint szakmai kapcsolatok, karrier lehetőségek, előremenetek és - jelen esetben - az aktuális egyházpolitikai történések, továbbá az azokra adott válaszok összefüggésben állnak egymással. Az életutak ilyen vizsgálata lehetővé teszi egy vagy akár külön társadalmi rendbe tartozó személyek közös pontjainak és különbségeinek egybevetését is. A három püspök, Klimó György, Eszterházy Károly és Szily János életútjának meghatározó pontjaiként tekinthetünk tanulmányaikra, a külföldön – Róma, Bécs –, illetve a Magyar Királyság területén belül – Nagyszombat – töltött éveikre.²¹⁷ Ezek a helyszínek - elsődlegesen Róma és Bécs - illetve az időszak a katolikus felvilágosodás alap gondolataival való megismerkedésük bázisaként szolgáltak. Egyházmegyeszervezői tevékenységüket az eszmeáramlat és a trienti szellemiség jegyeinek megfelelően végezték, miközben a világi hatalom egyre jobban beférkőzött a katolikus egyház irányítása alá tartozó területekre, mint például az oktatásba. Az államhatalom működésére és elgondolásaira hasonlóképp hatottak a felvilágosult gondolatok, amelyek hatása a katolikus egyházra nézve annak hatalmának erős visszaszorítását eredményezte. A folyamat a 18. század második felétől vált érzékelhetővé, s ez olyan változásokkal járt, amelyek alapjaiban érintették az említett püspökök szervezői tevékenységét. Ezeknek a tényezőknek és hatásaiknak az együttes, párhuzamos áttekintése következik.

²¹⁷ Klimó György Nagyszombatban, Eszterházy Károly és Szily János Rómában végezték el a papi szemináriumot. Klimó később Bécsben is eltöltött néhány évet.

1. Meghatározó impulzusok

A három püspök – és tulajdonképpen a korszak magyar felsőpapsága – közül Klimó alakja származását és tanulmányait illetően is eltérő utat járt be. 1710. április 4-én a Nyitra megyei Lopassón, szegény jobbágy családban született. Eszterházy Károly 15 évvel később, 1725. május 4-én született Pozsonyban, hagyományos katolikus főúri családban. Szily János egy újabb generáció tagjaként, 1735. augusztus 20-án Felsőszoporon született egy kevert felekezeti - apja katolikus, anyja evangélikus - nemesi családban.

Klimó György gyerekkoráról kortársaihoz képest, kevés forrás áll rendelkezésünkre. A jobbágy származású püspök egyházi karrierje előtti életéhez Csajághy Károly, a róla szóló művéből szolgáltat adalékokat.²¹⁸ Klimó tanulmányait illetően - társadalmi helyzetét tekintve - nem jöhetett szóba az Eszterházy és Szily esetében alapvetőnek mondható római *Collegium Germanicum et Hungaricum*. A nagyszombati papnevelő intézetbe 1731-ben megkezdett tanulmányainak éveit így is nyomorban és éhezve töltötte el. A püspök szolgálata alatt megtartotta „patrizáló bögréjét”, amellyel házról házra járt élelmet kérve iskolai éve alatt, így emlékeztetve önmagát arra, milyen utat járt be.

Egyházi és politikai karrierjének felívelésében érdemei, műveltsége és lojalitása egyaránt szerepet játszottak.²¹⁹ 1740 elején kanonokká, majd Esztergomban, Esterházy Imre hercegprímás oldalkanonokjává nevezték ki. Felfelé ívelő, gyors előmenetelű egyházi pályája mellett politikai karrierjében is hasonló utat járt be: négy alkalommal (1744, 1746, 1759 és 1772) a Helytartótanács tanácsosai között is szerepelt, ellátva a magyarországi katolikus ügyek referensi feladatait. Az itt eltöltött évek során ismerkedhetett meg a Hofbibliothek köré csoportosuló itáliaiak - Bernardo Andrea Lama, Giuseppe Riva, Domenico Passionei bíboros és Tommaso Maria Mamachi - körével, akik az itáliai katolikus felvilágosodás bécsi közvetítőivé váltak.²²⁰ Mária Terézia ekkor kezdett el figyelni a *szereny, de szorgalmas egyházfira, és egyik kedvelt* emberévé vált. Pécsi püspöki kinevezését a novii előzte meg 1746 és 1751 között. Az uralkodónő 1751. július 30-án nevezte ki Pécs püspökévé, amellyel együtt járt Tolna és Baranya vármegye főispáni címe is. Klimó nemesi címének megszerzése után két

²¹⁸ Csajághy Károly: *Klimó György pécsi püspök élete*. Buda, 1838.

²¹⁹ Pohánka Éva: Klimó György élete. In: *Klimó György püspök és kora*. Szerk.: Pohánka Éva - Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. 9.

²²⁰ Hernády Ferenc: *Klimó György könyvtárának két felirata*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest, 1959. 302-315. Lásd még: Szelestei N. László: Klimó György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében. In: *Klimó György püspök és kora*. Szerk.: Pohánka Éva - Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. 71.

fiútestvére és egy unokatestvére is nemesi címet kaptak.²²¹ A török hódoltság utáni és három évre megüresedett püspökség nemcsak kulturális, de hitéleti újraindítását tűzte ki célul. A trienti elveknek megfelelően látogatta egyházmegyéjét felmérve a templomokat, felszereltségüket és bevételeiket. Az utóbbiak fontos kiindulópontjai voltak az új plébániák építésénél és a meglévők felújításánál. A több évig elhúzódó vizitáció során papjainak szakmai felkészültségével is megismerkedett, amelynek eredménye az iskolák számának megkétszereződése lett az egyházmegyében.²²²

Az uralkodónő egyik kedvelt főpapjaként több alkalommal is megfordult a bécsi udvarban, egyszer liturgikus szertartást is vezethetett, másodszor pedig tanúja lehetett a Szent Jobb udvari fogadásának 1771. június 29-én.²²³ Karrierútja megfelelően példázza, hogy a században már nemcsak a születési rang határozta meg az egyházi és a politikai előmenetelt. Az uralkodónő és az udvar felé mutatott lojalitása egyaránt hozzájárultak ezekhez a sikereihez, a szakmai és az emberi alkalmassága mellett. Az udvar részéről a megbecsülés ilyen formája jól mutatja, hogy az állam már a hozzá lojális tisztségviselői réteg kinevelésén munkálkodott.

Eszterházy és Szily a már említett híres római intézmény növendékeiként közvetlen érintkezésbe kerülhettek az akkoriban kibontakozó itáliai típusú katolikus felvilágosodással. A későbbi egri püspök az 1740-es évek végén, a későbbi szombathelyi püspök pedig az 1750-es évek második felében fejezte be a hároméves papi képzést az örök városban.

Eszterházy Károly tanulmányait Pozsonyban kezdte és a nagyszombati szemináriumban folytatta papnövendékként. Innen 1745. október 29-én érkezett meg Rómába, az itt eltöltött évei alatt nagy hatást gyakorolt rá XIV. Benedek pápa (1740-1758) megfontoltsága és körültekintése az egyházi ügyek intézésében. Lambertini tudomány- és művészetpártolási tevékenysége példaként állt a későbbi püspök előtt.²²⁴ A tudós pápa felismerte a római nép távolodását a katolikus hittől, s a túlzott, barokkos vallásosságot. A már említett modenai pap, Muratori gondolataival egyetértve törekedett a nép belső vallásosságának fejlesztésére.²²⁵ Eszterházy a három év alatt személyes ismeretséget kötött Justus Wilhelm Graf von Prascham

²²¹ Pohánka 2011. 9-10.

²²² Gózszy Zoltán: Szempontok Klimó György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez. In: *Klimó György püspök és kora*. Szerk.: Pohánka Éva - Szilágyi Mariann. Pécs, 2011. 148-150.

²²³ Kókényesi Zsolt: Szolgálat és reprezentáció. Magyar főpapok IV. Károly és Mária Terézia udvarában. In: *Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11. Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. Forgó András - Gózszy Zoltán. Pécs, 2019. 113-116.

²²⁴ Pálos Frigyes: Gróf Eszterházy Károly élete és váci püspöksége. In: „*Én is a lelkek halásza vagyok*” *Galánthai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történt kinevezésének 250. évfordulója emléke*. Szerk. Pálos Frigyes. Vác, 2011. 83.

²²⁵ Muratori két erkölestani művében - *Della carità cristiana* (1723) és *Della regolata devozione* (1747) - vette fel a harcot a katolikus vallásban mutatkozó népi hiedelmekkel és a barokk túlkapasokkal. Bitskey István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*. Eger, 1997.

(1727-1795), későbbi breslauer püspöki vikáriussal, valamint Johann Heinrich Ferdinand von Franckenberg (1726-1804), későbbi mecheni bíborosérsekkel, akikkel levelezésben is állt. Mindannyian II. József egyházi és tanügyi programjának kritikusaivá váltak.²²⁶

Visszatérve Rómából, 1748. augusztus végén ebben a szellemben kezdte meg lelkipásztori tevékenységét, amelyet teljes odaadással és türelemmel végzett pápai birtokán. A környező falvakat bejárva prédikált, gyóntatott, betegeket látogatott, protestánsokat térített és tanított. 1752 elején esztergomi kanonokká nevezte ki Csáky Miklós, esztergomi érsek.²²⁷ Politikai karrierje 1755-ben kezdett felívelni, amikor Mária Terézia a Helytartótanács tanácsosává és pozsonyi préposttá nevezte ki. Négy év múlva a váci püspökség székébe került, s nagy figyelmet fordított papjainak megfelelő műveltségére és felkészültségére, amelyeket vizitációi során ellenőrzött. A váci szemináriumot kibővítette és megreformálta a papképzést. 1762. június 29-én érkezett meg Egerbe és foglalta el a püspöki széket.²²⁸

Szily Jánost, apját követve, katolikus vallás szerint nevelték. Ennek megfelelően a gimnáziumot a soproni, a szemináriumot a győri jezsuitáknál végezte el. Szintén tehetségének és szorgalmának köszönhetően került a jezsuiták római szemináriumába 1755-ben. A magyar mellett ekkor már folyékonyan beszélt német, latin és francia nyelveken. Itteni éveiről kevesebb ismerettel rendelkezünk Eszterházy példájához képest, ugyanakkor kétségtelen, hogy az egri püspökhöz hasonló impulzusok érték. A XIV. Benedek pápa pontifikátusának és a barokk mint művészeti stílus korszakának végére eső otléte szintén meghatározó élmény volt számára a későbbi egyházszerzői tevékenysége szempontjából. A művészetek iránti szeretetét és ízlését a római években alapozta meg, s mindezt a szombathelyi építkezések során kifejezésre is juttatta.²²⁹

1758-as visszatértét követően Zichy Ferenc győri püspök mellé került először mint udvari káplán, majd püspöki szertartó, titkár. Szily egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé, 1770 elején a püspök örkanonokká nevezte ki, s tisztségének köszönhetően irányíthatta a győri székesegyház felújításának munkálatait. Öt év múlva Mária Terézia tinini püspökké nevezte ki, majd 1777-ben létrehozva a szombathelyi egyházmegyét, annak első püspökévé tette meg.²³⁰ Még ebben az évben kiadott *Instructio Venerabilis Cleri Dioecesis Sabariensis* című művével

²²⁶ Bitskey István: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: *Eszterházy Emlékkönyv*. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1999. 7-23.

²²⁷ Sugár István: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984. 425.

²²⁸ Pálos 2011. 85.

²²⁹ Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története*. I. Szombathely, 1929. 27-29. Brenner Vilmos: Az ifjú Szily János és a barokk kor Rómája. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke. Konferencia a halálának 200. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Dobri Mária. Szombathely, 1999. 73-82.

²³⁰ Nagy Éva: Szily János. In: *Vasi életrajzi bibliográfiák XXIX*. Szombathely, 1992. 9-10.

egyházmegyéje papjainak feladatát jelölte ki, felhívva figyelmüket az eredményes pasztorációhoz elengedhetetlen három belső értékre: szeretet (*charitas*), alázatosság (*humilitas*) és szelídség (*mansuetudo*).²³¹ A szombathelyi egyházmegye következő 150 évében ennek megfelelően működött. Eszterházy példájához hasonlóan nagy körültekintéssel és odafigyeléssel járta be egyházmegyéjét, s a látogatások során ismerkedett meg az aktuális viszonyokkal.²³²

A magyar katolikus püspökök kultúra- és művelődésszervezői tevékenységét és információéhségét ágenseiken kívül az egyházmegyéjük tehetséges papjai is kiszolgálhatták. Ilyen szereplőnek tekinthető Koller József pécsi kanonok, akinek képességeire és érdeklődésére Klimó György is felfigyelt. A pécsi püspök felfedezte a fiatal klerikusban a tudásszomjat és először a bécsi udvari Könyvtárba küldte a pécsi egyházmegyére vonatkozó források felkutatására. Innen ment két év múlva tovább a római Sant'Apollinare szemináriumba és levéltárba, hogy folytathassa munkáját.²³³

A pécsi kanonok 1745 végén született Huszton köznemesi rétegből felemelkedett családba, amelynek tagjai magas társadalmi rangig – gróf és püspök – jutottak el.²³⁴ Iskoláztatásának és előrehaladásának útját családi háttere jelölte ki. Iskoláit Pozsonyban kezdte és Nagyszombatban, a jezsuita egyetemen folytatta, ahol filozófiai és jogi tanulmányait végezte. Ekkor, 1762-ben Klimó György felvette a pécsi egyházmegyei szemináriumba, ahol Kerticza Máté is tanította.²³⁵ Itt ismerkedett meg többek között Kerticza Máté Ferenc kanonokkal, aki erkölcsstanra oktatta a diákokat. Koller 1764-ben tett vizsgája után nem sokkal kezdte meg a pécsi püspök által megbízott külföldi kutatói munkáját Bécsben. Mivel az ifjú tehetség még nem érte el a kánoni életévet ekkor, a pécsi püspök megbízta a pécsi egyházmegye történetének megírásával.²³⁶ Ez nem volt meglepő döntés Klimótól, ugyanis a felvilágosodás szellemisége ebben is ösztönzőleg hatott az egyháziakra: a korszak modernizációs törekvéseivel kéz a kézben járt az országok és az egyházak saját történelmének megismerése.²³⁷

²³¹ Szuly Rita: *Katolikus alsópapság a győri egyházmegye vasvári főesperességében a 18. században*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2021. 67.

²³² Géfin 1929. 35-36. 38-39.

²³³ B. Szepes Zsuzsanna: A „tudós prépost” Koller József születésének 250. évfordulójára. In: A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Szerk.: Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor. Pécs, 2000. 101.

²³⁴ Egyik unokatestvére, Ferenc Xavér, Mária Terézia udvarában szolgált királyi személynökként. Egy másik unokatestvére, Koller Ignác pedig a veszprémi püspökségét székét foglalta el 1762. és 1773. között. Timár 2003. 21.

²³⁵ Timár 2003. 22-23.

²³⁶ Timár 2003. 25.

²³⁷ A magyar vonatkozású külföldön lévő források felkutatásában meghatározó szerepet játszott az írók köztársasága. Erről bővebben: Szelestei 2003. 78-81. Tóth Gergely 2013-ban megjelent tanulmányában Bél Mátyás munkájának ismertetésén keresztül mutatott rá az 1730-as években kezdődő tendenciára: a hitelesebb

A már említett itáliai utazása során ismerkedett meg Giuseppe Garampival, a vatikáni levéltár akkori prefektusával és Tommaso Maria Mamachival. A későbbi bécsi nuncius személyében Koller számára egy szakmailag rendkívül inspiráló és meghatározó alak rajzolódik ki, akinek – az idő múlásával – már nem pusztán az aktuális kutatásáról írt leveleiben. A pécsi kanonok és a bécsi nuncius kapcsolata nem ért véget a római kutatást követően. Egészen Garampi haláláig, 1792-ig rendszeres levelezőpartnerséget ápoltak, amelynek során megosztották egymással az aktuális egyházpolitikával és eseményekkel kapcsolatos észrevételeiket is. Rómában Garampin és Mamachin kívül megismerkedhetett a helyi dominikánus tudósokkal, akik közül többen személyes kapcsolatban is álltak Muratorival. Két éves kutatói munkájának és itáliai tartózkodásának végén a pisai egyetemen nyerte el a doktori címet.²³⁸ Visszatérve Pécsre már betöltötte az előírt kánoni kort, így Klimo 1767-ben először szubdiakonussá, majd két év múlva pappá szentelte. A püspöki udvar nyilvános könyvtárának első prefektusává vált, 1771-től pedig teológiát taníthatott az egyházmegye papnövendékeinek. Kanonoki kinevezését 1775 végén kapta meg és 1803-ban a pécsi káptalan nagyprépostjává vált. 1782 és 1802 között jelent meg a pécsi egyházmegye történetét hét kötetben bemutató műve, amelynek forrásait egyrészt az itáliai útja során gyűjtötte össze, másrészt Garampi és Mamachi is felhívták a figyelmét és továbbítottak oklevélmásolatokat a számára a későbbiekben.²³⁹ Kiterjedt levélhálózata a korabeli tudós levelezéseket gazdagítja, amelynek feltérképezéséből arra is fény derült, hogyan gyűjtötte össze Janus Pannonius külföldön megtalálható műveit.²⁴⁰

Koller József életútjából egy olyan „tudós prépost” alakja rajzolódik ki, aki jól ismerve a múlt kútfőit, kora világára megfelelő nyíltsággal tekintett. Az abban zajló folyamatokra, változásokra adott rezonanciájuk a bécsi nunciuséval pedig megismerhetők levelezésükből.

A külföldi, illetve belföldi tanulmányeikben tapasztaltak meghatározóan hatottak mindhárom püspök és a pécsi kanonok szellemiségére, mindemellet kapcsolati hálójuk is bővült. Visszatérve a Magyar Királyság területére gyorsan ívelt fel egyházi és politikai karrierjük egyaránt, amelyet személyiségi jegyeiknek - lojalitás, kitartás, agilitás - is köszönhettek. Püspöki szolgálatuk során ezekből és szellemi repertoárjukból - kultúra, művészetek és tudományok pártolása - táplálkoztak.

forrásokon alapuló történelem megismerésére és megalkotására. Tóth Gergely: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. In: Történelmi Szemle 55. (2013) 4 sz. 593-617.

²³⁸ PEL. I.a.2./131/1766. november 19. Róma/Paolo Bernardo Giordani

²³⁹ B. Szepes 2000. 101-105.

²⁴⁰ Szelestei N. László: Koller József és a historia litteraria. In: A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai. Tanulmányok Pécs történetéből 13. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 81-82.

A katolikus felvilágosodással történő megismerkedésnek jól láthatóan két esetét példázza a három püspök. Eszterházy és Szily a trienti elvek mellett a szellemi áramlat alap gondolataival is megismerkedtek Rómában. Klimó esetében Bécs és az ott tevékenykedő itáliaiak csoportja volt a kapocs a szellemi áramlattal. Mindhárom püspök a katolikus felvilágosodás alapeszméire támaszkodva kezdte meg egyházmegyéje kulturális és vallásos életének újjászervezését.

Példájuk megfelelően mutatja a katolikus felvilágosodás magyar adaptációjának folyamatát, amely összekapcsolódott a *Tridentinum* szellemiségével. Ez jellemzően a kultúra, a művelődés és az oktatás terén érvényesült, amelyek szoros összefüggésben álltak egymással. A katolikus felvilágosodás alapvető céljaihoz – a hit bensőségebb megélése és a külsőségek visszaszorítása – mérten első lépésnek az egyházmegyei papok megfelelő oktatását jelölték ki. Ezt alapozták meg hatalmas volumenű könyvgyűjtési akcióikkal, majd egyetemalapítási terveikkel. Előbbi tevékenységüket külföldön élő magyarok és külföldiek - meghatározó részben itáliaiak - egyaránt segítették fizetett ügyvivőik, az ágenseik mellett.

V. A római ágensek levelei

1. Az ágensi szerepkör és a római ágensi levelek

A magyar katolikus püspökök 18. századi megfelelő tájékozottságuk kiszolgálásában római ágenseik játszottak kulcsszerepet. Az ágensi, vagy ügyvivői szerepkör jellemvonásainak és funkcióinak valódi megismerése a század második feléből származó forrásanyagokon - levelezéseken - keresztül lehetséges. A jelen fejezetben az ágensi levelekben található információk minőségével foglalkozom azoknak a politikai jellegű témáknak a bemutatásán keresztül, amelyek részletezésével a három püspök tájékozódhatott koruk meghatározó eseményeiről.

A római ágensek világi és egyházi személyek szolgálatában állva képviselték megbízóik belső ügyeit a Szentszék előtt. Idővel ügyvivői szerepkörük kulturális jellegű kutatói és kereskedői munkával bővült. A 18. század második felére pedig már a Rómában és az Európában zajló aktuális eseményekről tájékoztatták megbízóikat. Az ágensi szerepkört tovább formálta a században elkezdődő és végbemenő tudományos, kulturális specializálódás és differenciálódás is. Ez a változás az ügyvivők leveleinek tematikai felépítésében is megfigyelhetővé válik. A században erősödő információéhség kiszolgálásához az ágenseknek egyaránt szükségük volt diplomata, kereskedői érzékre, kapcsolatokra, s nem utolsósorban bennfentes, hiteles és megbízható forrásokra. A megszerzhető információk minőségére ekképpen befolyással bírt származásuk és neveltetésük is.

Az ágensi szerepkör többféle is lehetett a munka jellegétől függően. A klasszikus terminológiájában diplomataként tekinthetünk ezekre a személyekre, akik megbízottjaik ügyeit közvetítették a Szentszék felé, s majd a választ vissza. Az *agens* - amelyre a magyar szakirodalom az ügyvivő szót is alkalmazza - egyaránt szolgálatában állt egyházi és világi személyeknek is. Mindkét esetben a társadalom felsőbb rétegei teheték meg, hogy fizetett ügyvivőket alkalmazzanak, mint a felsőpapság, vagy a nemesség, fejedelmek. Az úgynevezett *residente* kifejezetten kisebb - és egyben a Német-római Birodalom legfontosabb - hercegségeit és annak ügyeit képviselte a pápa előtt. A nagyobb katolikus világi hatalmak - mint királyságok, birodalmak - (nagy)kötetek képviselőjében vették fel a kapcsolatot és folytattak tárgyalásokat Rómával.²⁴¹

²⁴¹ Borchia, Matteo: *Gli agenti delle corti tedesche in Roma nel XVIII secolo*. Dottorato di ricerca in Strumenti e Metodi per la Storia dell'Arte XXIV ciclo. Sapienza, Università di Roma. Roma, 2010-2011. 66-74. https://iris.uniroma1.it/bitstream/11573/918530/1/Tesi_Borchia.pdf (utolsó megnyitás: 2022. 10. 18.)

A klasszikus ágensi, fizetett ügyvivői munkakör a 17. század elején kezdett elterjedni a magyar felsőpapság körében is. Addig meghatározóan Bécsen keresztül, az ottani nuncius által továbbított hírek érkeztek a Magyar Királyság felé. Ezek a levelek a Szentszék álláspontját, döntéseit és jelentéseit tartalmazták a területek politikai és vallási viszonyairól. A nemzeti egyházak mindinkább igényelték az állandó és rendszeres tájékoztatást a helyi eseményekről.²⁴² A magyar katolikus püspökök információéhségét a 18. század második felére jellemzően már ágenseik csillapították Rómából, valamint Bécsből. Ezek három csoportba oszthatók tartalmukat tekintve: az adott egyházmegye ügyeinek ismertetése és képviselete Rómában; különféle könyvek és művészeti alkotások felkutatása, beszerzése és továbbítása; tájékoztatás a Szentszék és az európai katolikus egyházakat érintő - elsősorban - politikai, egyházi és kulturális eseményekről.²⁴³

Az első csoportba tartozó levelekben az ágensek az adott egyházmegye ügyeinek aktuális állását ismertették. A beszámolókból olvasható esetek – házasság, papi szolgálat alóli felmentések, bűnbocsánatok - többsége az Apostoli Penitenciária hatáskörébe tartoztak.²⁴⁴ Előfordult, hogy az ágensek maguk interpretálták az ügyeket, amit a római klérus némely tagja nehezményezett. Giuseppe Garampi bécsi nuncius Koller Józsefnek egyik levelében sérelmezte a magyar püspökök eljárás módját, amelyben nem a nunciaturán, hanem ágenseiken keresztül képviseltették egyházmegyei ügyeiket, akik nem rendelkeztek megfelelő ismeretekkel, így hátráltatva az ügymeneteket.²⁴⁵

A második csoportba azok a levelek sorolhatók, amelyekben az ágensek könyvkülönlegességeket, műalkotásokat ajánlottak, vagy kutatói munkájukról számoltak be. Ez utóbbi esetében ugyanúgy könyvek, műalkotások, művészek, de akár az egyházmegyéjüket, vagy a magyar katolikus egyházat érintő korábbi intézkedések kutatása tartozott. Eszterházy Károly az egri líceumi könyvtár mennyezetfreskóján Mátyás királyt kívánta megörökíteni

²⁴² Ezt az intézményfejlődést vázolja fel röviden Tusor Péter, amelyből megtudható, hogy a század folyamán érzékelhetővé vált a világi hatalmak diplomáciai jelenléte a Szentszéknel. Tusor Péter: A magyar püspökök első ágensei. In: *Vigilia* 2002. 338-343. Lásd még: Tusor Péter: A magyar egyházi elit római hírforrásai a kora újkorban. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly. Bp., 2004. 108-125.

²⁴³ Tusor 2002.; Uő. 2004. Antal 2007. Fejérdy - Soós 2011.

²⁴⁴ Az Eszterházy Károlyhoz és Szily Jánoshoz érkezett és fennmaradt ágensi levelek körülbelül negyede szolgál ilyen jellegű tartalommal, számszerűsítve: Eszterházy Károlynál 92 levélben házasság alóli felmentés és 52 levélben bűnbocsánat ügyében adtak tájékoztatást, míg Szily János esetében saját ágensei 46 levélben házasság alóli felmentéssel és 3 levélben bűnbocsánattal foglalkoztak. Klimó György egy alkalommal kapott ágensétől felmentéssel kapcsolatos levelet.

²⁴⁵ „... che la Santa Sede soffrire dai vescovi di Ungheria una servitù, (...) mediante i loro agenti, o corrispondenti, che sono in Roma, non potesse poi fare altrettanto mediante il suo Nunzio accreditato (...) l'esercizio della giurisdizione contenziosa dei Nunzi, non per questo può intendersi, che in altre cose non possano essera riconosciuti come tali, e come legittimo canal per la reciproca corrispondenza fra il Papa e i vescovi...”^o SZK KT Quart. It. 33. Collectio Garampiana II/1778. március 24. Bécs

jelezve ezzel egyetemalapítási tervén túl a tudományok és a papság megfelelő szellemi oktatásának pártolását. A munkával Johann Lukas Kracker bécsi székhelyű festőművészt kívánta megbízni, de ezt megelőzve római ágensét, Giorgio Merendát alapos kutatásra kérte fel.²⁴⁶ Leghosszabb megbízatásának pedig a munkácsi görögkatolikus püspökséggel kapcsolatos vatikáni források feltárása tekinthető 1763 és 1793 között.

Az utolsó témakörbe azok a beszámolók tartoznak, amelyek minden egyéb vatikáni és római hírrel, ünnepségekkel, valamint a katolikus egyházat globálisan, vagy akár nemzeti szinten érintő külpolitikai eseményekkel foglalkoztak. Az ágensek mindhárom püspök esetében meghatározó részben tudósítottak ilyen történésekről, amelyek tényszerű megállapításokat, saját hozzáfűzéseket és akár mellékletként dokumentumokat, beszámolókat is tartalmaztak. Ezekben a levelekben egyaránt kaptak helyet pletykák és hiteles okfejtések is a század második felének történelmi eseményeivel kapcsolatban. A három magyar katolikus püspök – Klimó György, Eszterházy Károly és Szily János – hivatali ideje alatt több olyan kulcsfontosságú történés zajlott, amelyek iránymutatóak voltak számukra egyházpolitikai szempontból. Meghatározó folyamatnak tekinthetők a munkácsi görögkatolikus püspökség felállításának ügye – ez csak Eszterházy Károlyt mint egri püspököt érintette -, a jezsuita, később pedig más szerzetesrendeket felszámoló uralkodói procedúra, magatartás; továbbá a francia forradalom és Napóleon itáliai hadjárata. Klimó Györgyöt ágense a világi hatalmaknak abba az eljárás módjába kalauzolta, amellyel szisztematikusan oszlatták fel a jezsuita rendet. Eszterházy Károly szintén betekintést nyert ebbe a módszerbe, de meghatározóan több információt kapott a francia haderő itáliai jelenlétéről és következményeiről a Szentszékre tekintve. Szily János két kortársához képest részletgazdagabb beszámolókat kapott ágenseitől, amelyeknek középpontjában az Itáliában jelenlévő francia csapatok és az általuk a Szentszékre gyakorolt nyomás álltak.

Az ágensek ezekben a leveleikben azt a korszakot és folyamatot örökítették meg, amelyben nyilvánvalóvá vált az Apostoli Szentszék befolyásának és mozgásterének csökkenése. A Magyar Királyságon belül zajló egyházpolitikai változások és az egyetemes katolikus egyházat érintő európai események összessége egyszerre mutatnak rá egy belső, valamint egy külső válságra. Az utóbbiak tájékoztatásában pedig nagy szerepet vállaltak a püspökök számára a Rómából küldött levelek. Az ügyvivők komoly információszerzői feladatot láttak el, amelynek minőségét befolyásolta életútjuk, társadalmi státuszuk,

²⁴⁶ Merenda 1777-ben küldött leveleinek központi témája a vatikáni könyvtárban talált két Mátyás király-ábrázolás volt, amelyekről nem sokkal később kiderült, hogy nem a Corvin könyvtár alapítója látható rajtuk. Jávör 2004.

műveltségük és a megrendelőik irányába közvetített attitűdjeik. Ennél fogva a levelezésekből rekonstruálható információáramlás és -szerzés módjai, továbbá a kapcsolatok jellegei más-más példára mutathatnak rá.

2. Hivatalos csatorna csekély információval - Giuseppe Garampi levelei

A magyar klerikusok tájékozódásának másik formáját képviselte a bécsi nunciatura, élén a bécsi nunciussal. A vizsgált korszakban Giuseppe Garampi (1776-1785) töltötte be ezt a hivatalt, aki fontos szereplője volt a Habsburg uralkodók és a magyar katolikus püspökök kapcsolatának. A nuncius több magyar katolikus püspökkel, többek között Klimó Györggyel - de Koller Józseffel -, Eszterházy Károllyal és Szily Jánossal is folytatott levelezést, azonban ezek száma erősen csökkent II. József uralkodása alatt.

Az ágensi szerepkör kialakulásával, valamint a 18. század második, de leginkább utolsó harmadára jellemző, a katolikus egyház szempontjából instabil egyházpolitikai helyzettel a tájékoztatás jellege is megváltozott a nunciaturákon. A magyar püspökök számára egy másfajta kapcsolattartási forma tapasztalható a Garampi-féle levelezéseken keresztül. Ugyan első olvasatra a római ágensi levelek témáihoz hasonló vagy azokkal szinte megegyező tárgykörök fedezhetőek fel bennük, mégis alig találhatóak feljegyzések a korabeli egyházpolitika folyamatairól. A pápai követek 18. század második felében való helyzetéről Vanyó Tihamér több fontos megállapítást is tett.²⁴⁷ Ilyen a korabeli információáramoltatás más szereplőinek - ágensek - előtérbe kerülése vagy a magyar püspöki kar egyre romló viszonya a Habsburg udvarral az 1770-es évek végétől. Az állandó pápai követek alapvetően is nehéz helyzetben voltak, ugyanis az uralkodók leginkább az idegen, a helyi klérus pedig az önállóságukat akadályozó személyt látták bennük.²⁴⁸ Az ágensek előtérbe kerülésének egy további magyarázataként szolgál a nunciaturák egyoldalú kommunikációja. Az uralkodói udvarok eseményeiről számoltak be leveleikben, amelyeket Rómába, valamint a fogadó félhez küldtek. Olyan intenzitású levélváltásokra kevésbé találunk példát már, amely az ágensek és megrendelőik között folyt.²⁴⁹

A Garampi-féle leveleket három, de olykor több témakörre lehet bontani a címzettekől függően. Az egykori bécsi nuncius például ötféle tárgykörben segítette Klimó püspök tevékenységét. Az 1767-69 között írt levelek főbb témája a pécsi egyházmegye történetével -

²⁴⁷ Vanyó Tihamér: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786*. Budapest, 1986. 30-37.

²⁴⁸ Vanyó 1986. 30.

²⁴⁹ Tusor Péter: *A barokk pápaság, 1600-1700*. Budapest, 2004. 185-194.

beleértve a pécsi egyetemet - kapcsolatos vatikáni források voltak. A pécsi püspök számára szintén nagy fontossággal bírt a város szabad királyi rangra emelésének ügye, amelyben Garampi igyekezett Klimó és a bécsi udvar álláspontjainak közvetítésére. A nuncius nem csak a pécsi püspökkel, hanem Koller Józseffel is levelezésben állt az ügy folyamatairól. Ezzel szoros összefüggésben került napirendre az egyházmegye jurisdikciója is mint következő témakör. A negyedik tárgyként egy nagyobb iratanyagot képviselve nevezhető meg a püspökség egyik világi papjának, Lorber Miksának ügye, akit erkölcstelen élete és magaviselete miatt függesztettek fel papi szolgálata alól. Utolsóként említhető meg kulturális tevékenységük, amelynek során egymást informálták könyvekkel, kéziratokkal kapcsolatban, s szerezték be, majd továbbították egymás számára ezeket. Garampi Koller kutatói tevékenységét is aktívan segítette: könyveket és kéziratokat kutatott fel számára a pécsi egyházmegye történetének megírásához, valamint Janus Pannonius műveinek felkereséséhez is hozzájárult.²⁵⁰

Garampi 1776-ban érkezett Bécsbe új pápai követként és II. József uralkodása alatt még inkább elszigetelődött a magyar püspökök körétől. Így erre az időszakra eső leveleinek száma csekély mértékű és az egyházpolitikai okfejtések, véleménynyilvánítások is nehezen azonosíthatók bennük. Ez a hivatalos levelezőcsatorna megfigyelésével magyarázható, amit Garampi csak olykor került meg, kihasználva a személyi postát.²⁵¹ Szily János szombathelyi püspök figyelmét egy 1781 nyarán írt levelében hívta fel erre. A bécsi nuncius óvatossága miatt szabadkozott Szily előtt, amiért visszafogottan írt az egyház ügyeiről eddigi leveleiben, mivel ez az érintkezési csatorna *megbízhatatlanná* vált az egyháziak számára is.²⁵² Június 18-i levelét azonban a római domonkos rend elöljárójával küldte el a szombathelyi püspöknek, s ezzel magyarázta, hogy *kitárt szívvel és szabadabban* írt a problémáikról küldeményében.²⁵³ Azonban Garampi még így is aggódhatott, hogy sorai illetéktelen kezekbe kerülnek, mivel a kísérő levélben külön felhívta a püspök figyelmét mondanivalójának titkosságára és kérte, ha

²⁵⁰ Fejérdy - Soós 2011. 130-138.

²⁵¹ Vanyó 1986. 35.

²⁵² „Non si maravigli, Monsign[ore] Padrone, della mia riserva e circospezione nel parlarle degli affari correnti della Chiesa nelle Lettere, che spedisconsi per la posta: giacché se in ogni tempo un tal canale é stato pericoloso per le corrispondenze de' privati ora però, e rispetto a noi ecclesiastici, é divenuto il piú mal sicuro.” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciatura/1781. június 18. Bécs/Giuseppe Garampi

²⁵³ „Ma giacché al presente mi si presenta l'occasione del P[ad]re Priore de' Domenicani Teologo Casanattense, che viene da Roma, me ne prevalgo per corrispondere all'eccitamento datomene da Lei coll'ultima stim[missim]a sua, e quindi aprirle piú liberamente il mio cuore, e per comunicare fra noi i reciproci nostri gemiti.” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciatura/1781. június 18. Bécs/Giuseppe Garampi

teheti inkább tépje szét vagy égesse el levelét.²⁵⁴ A bécsi nuncius bevallotta Szilynek, hogy mindent megtett a katolikus egyház védelme érdekében, amikor tudomására jutott, hogy a protestánsoknak kedvező törvények meghozatalát fontolja az uralkodó. Garampi számára nyilvánvalóvá vált ekkorra, hogy a katolikus egyház külső és belső joghatóságának visszaszorítása elkezdődött.²⁵⁵ A klérus hatalmi pozíciójának megváltozásáért tulajdonképpen II. József környezetét tette felelőssé, amely – Garampi véleménye szerint – *ostromolta és behálózta* az uralkodót. A bécsi nuncius soraiból egy olyan király személye rajzolódik ki, aki könnyen befolyásolható és megtéveszthető volt, s aki még azzal sem volt tisztában, hogy tulajdonképpen ő maga segítette hatalomra a janzenistákat.²⁵⁶ Garampi megoldást javasló gondolatai gyakorlatilag buzdításként értelmezhetőek, hiszen tudatta a szombathelyi püspökkel, hogy az Egyház és a katolikus klérus nehézségeivel szembesíteni kell az uralkodót. A nuncius megfogalmazásában *a csónak irányítása és az evezés* is rájuk vár, így érzékeltette Szilyvel, hogy ebben egymásra számíthatnak csak.²⁵⁷

A levelek ismertetése előtt a már említett történeti események – a munkácsi görögkatolikus püspökség ügye, a jezsuita rend feloszlásának folyamata, a francia forradalom és Bonaparte Napóleon itáliai hadjárata - rövid áttekintése következik az ágensi tudósítások értelmezésének érdekében.

²⁵⁴ „Ella si serva di tutto questo mio piego per solo suo lume e segreta notizia. (...) La prego anzi a voler di poi lacerare o a bruciare tutte queste carte.” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciátúra/1781. július 14. Bécs/Giuseppe Garampi

²⁵⁵ „Non v'è diligenza, ch'io non abbia usato per prevenire i colpi, che sovrastavano alla Chiesa. Dacché vidi data licenza, e impunità alle stampe, argomentai la corruzione, che andrebbe così a penetrare nel popolo. Dacché sentii mettersi in problema, se convenisce prescindere dalle leggi veglianti contro l'introduzione del culto acattolico (...). Dacché si seppe, andavan[o]si in ogni dicasterio disotterando, riproducendo, e peggiorando vari piani e progetti destruttivi della esterna giurisdizione della chiesa, e restrittivi anche dell'interna piani, che l'Imperatrice Regina aveva avuto un ben giusto ribrezzo di eseguire.” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciátúra/1781. június 18. Bécs/Giuseppe Garampi

²⁵⁶ „Un principe di si rari talenti viene assediato e circondato in modo, che trovarsi, senza avvedersene, strascinato a quelle cose, che ci stesso non vorrebbe, senza neppur sospettare della sua illusione! In fatti egli é stato sempre avverso, come lo é tuttavia, ai giansenisti, e finora non conosce, ch'egli é il solo dei monarchi, o dei governi secolari, che abbia dato loro il maggior trionfo, che nel lasto di 140 anni abbiano mai potuto desiderare!” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciátúra/1781. június 18. Bécs/Giuseppe Garampi

²⁵⁷ „A tale oggetto conviene ora diriggere tutte le nostre solecitudini, e cure per rimostrargli opportunamente le angustie nostre e della Chiesa, e per farlo ricredere dei sconsigliati suggerimenti, che ha avuti finora: giacché ogni piú costretta pazienza, e rispettoso silenzio viengli presentato come in pieno consenso dei vescovi. (...) Frattanto incombe ora a noi piú che prima il regliare e remigare, per sostenere, per quanto si puó, la navicella, acció non solo non si sommerga, ma ne anche si sdruscisca da veruna parte.” SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciátúra/1781. június 18. Bécs/Giuseppe Garampi

3. Eseménytörténeti áttekintés

a) Az egri egyházmegye és a munkácsi görögkatolikus püspökség viszonya

Eszterházy Károlyt a munkácsi görögkatolikus püspökség jogállása erősen foglalkoztatta egri püspöki tevékenységének korai éveiben és elődeinek álláspontját képviselve szembe helyezkedett Mária Terézia törekvéseivel.

Eger és Munkács konfliktusa egészen a 17. század második felére nyúlik vissza, amikor is a görög rítusú katolikusok egyházi életükben, társadalmi szerkezetükben, s a kultúrájukban megmutatkozó eltérések arra ösztönözték a helyi – egyaránt katolikus és református – klerikusokat, hogy megkezdjék integrációjukat. Lippay György már egri püspökként is propagálta a görögkatolikusokkal való uniót, s ezt sikeresen meg is valósította esztergomi érsekként 1646-ban.²⁵⁸ Rajta kívül utódai, Jakusich György és Kisdi Benedek, de még a bécsi udvar is elfogadták a munkácsi püspökség létezését, amely felett teljes joghatósággal bírt a görögkatolikus püspök. A munkácsi püspökök a 17. század közepétől joghatóságuk alá tartozókként tekintettek a munkácsi eparchia területén élő görögkatolikus papságra és lakosságra, továbbá magukat a magyar katolikus főpapságnak az uralkodó által kinevezett és a Szentszék által megerősített tagjainak tekintették, így egyenrangúnak a római katolikus püspökökkel. Utóbbiak viszont nem ismerték el a munkácsi görögkatolikus püspökség létezését annak megalapításának kánonjogi tisztázatlansága miatt. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a munkácsi eparchia az egri egyházmegye területén feküdt, s az egri püspökök nem ismerték el a görögkatolikus püspökök önállóságát és saját rítusvikáriusaikként kezelték őket.²⁵⁹ Továbbá a gyakorlatban 1664 és 1689 között rendkívül nagy fluktuáció volt jellemző a püspökségre a jelöltek, helynökök és adminisztrátorok körében.

Ennek egyik súlyos következményeként tekinthető Kollonich Lipót bíboros gondolatmenete, amelyet 1689-ben tervezetében is megosztott: a munkácsi püspökség még sem érett meg a teljes önállóságra. Ennek megfelelően a munkácsi görögkatolikusok egyházkormányzatilag a területileg illetékes latin főpásztorok joghatósága és gyámsága alá kerültek.²⁶⁰ A gyakorlatban ezt az új munkácsi püspök, De Camilis János József beiktatásakor már foganatosította. A görögkatolikus püspök a pápától apostoli vikáriusi kinevezést kapott,

²⁵⁸ Véghseő 2013. 46.

²⁵⁹ A Szentszék nem rendezte egyértelműen a státuszukat, továbbá egy egyházmegyében csak egy püspöknek lehet joghatósága. Forgó 2017. 267-268.

²⁶⁰ Bár Kollonichot 1684-ben felmentette I. Lipót a magyar udvari kamara vezetése alól, de a magyar ügyek főszakértőjeként négy év múlva megbízást kapott, hogy kidolgozza Magyarország fegyverrel visszahódított új területei berendezésének tervét. Így született meg az „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn” c. műve. Véghseő 2013. 46-47.

így a Szentszék alá tartozott. Ugyanakkor Kollonich kiállítatott egy másik kinevezést Bécsben a kancellárián, mely szerint a kinevezett püspök a területileg illetékes latin főpásztornak tartozott engedelmisséggel.²⁶¹ A munkácsi görögkatolikusok helyzete nem lett egyszerűbb a 18. században sem, s 1713-tól a kinevezés folyamata három lépcsőből állt: az egri püspök helynököt nevezett ki, aki a munkácsi püspöki címet az uralkodótól, az apostoli vikáriusi és *in partibus fidelibus* címzetes püspöki titulust pedig a Szentszéktől kapta meg.²⁶² Tehát az eparchia létjogosultsága megkérdőjelezhető volt annak tisztázatlan kánonjogi alapítása miatt, s mivel az aktuális egri püspök egyházmegyéjében feküdt, így nem ismerte el a munkácsi görögkatolikus püspök joghatóságát és rá, mint saját rítusvikáriusát tekintett.²⁶³ Erdődy Gábor egri püspök tovább szigorított a görögkatolikus püspök joghatóságán, s ezt a Propaganda Fide is elfogadta 1718-ban.²⁶⁴ Barkóczy Ferencet az egyházi vizitációk során tapasztaltak vezették odáig, hogy a görögkatolikus papokat a latin plébánosok helyettesévé fokozta le 1747-ben. A katolikus klérus véleménye egyöntetűen az volt, hogy a görögkatolikusok vallásos élete visszamaradott, nem felel meg a tridenti elképzeléseknek, s az unió védelmének érdekében sem szabad hagyniuk önállóságukat. A fordulópontot Mária Terézia közbelépése jelentette, aki a görögkatolikus papság megfelelő oktatásában látta a megoldást. Az uralkodónő támogatásával elindult a görög rítusú papok képzése Egerben és Nagyszombatban.²⁶⁵ Eszterházy Károly a látszólag rendezett, de korántsem véglegesített helyzetet a maga módján orvosolta azzal, hogy felújította Barkóczy rendeletét. Azonban intézkedése nemhogy oldott volna a problémán, hanem inkább elmélyítette azt, s a görögkatolikusok körében egyre erősebbé vált az unióellenes mozgalom érzete.²⁶⁶

Merenda 1763 és 1793 között összesen 32 levelében foglalkozott a munkácsi görögkatolikusok státuszával, vagy tett említést róla. Eszterházy római ágensét a munkácsi eparchiával kapcsolatos vatikáni források felkutatásával bízta meg, hogy precedenst találva biztosítsa a római katolikus püspökség elsőbbségét.²⁶⁷ Az egri püspök utódai, első sorban Lippay György munkásságára lehetett kíváncsi az ügyben - derül ki több ágensi levél

²⁶¹ Uo. 47. A kinevezés eljárásáról bővebben lásd: Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. In: *Collectanae Athanasiana*. Szerk.: Szabó Péter – Véghseő Tamás. Nyíregyháza, 2011. 140-141.

²⁶² A kinevezés 18. századi folyamatáról és alakulásáról lásd bővebben: Véghseő 2013. 48-49.

²⁶³ Forgó András: Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen. In: *Egyháztörténeti Szemle* 11. (2010). <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/forgoandras-gne.htm> (utolsó megnyitás: 2022. 09. 07.)

²⁶⁴ Ettől kezdve a görögkatolikus püspök nem szentelhetett papokat és nem építhetett templomokat az egri püspök engedélye nélkül. Véghseő 2013. 48.

²⁶⁵ Véghseő 2013. 49-50.

²⁶⁶ Véghseő 2013. 51.

²⁶⁷ Az első ilyen témájú fennmaradt levél: EFL AV VIII/2266/1763. március 5. Róma/Giorgio Merenda

tartalmából.²⁶⁸ Mária Terézia a munkácsi görögkatolikus püspökség megalapítására tett 1766/67-es kísérlete meghiúsult pontosan Eszterházy alapos kutatói munkájának köszönhetően.²⁶⁹ A munkácsi görögkatolikus eparchia helyzetét végül 1771-ben orvosolta XIV. Kelemen pápa, amikor is Mária Terézia kezdeményezésének eleget téve *Eximia regalium* kezdetű bullájával megalapította a püspökséget, ami kikerült az egri püspök joghatósága alól és az esztergomi érseki tartományba került besorolásra.²⁷⁰

b) A jezsuita rend feloszlatása

A Jézus Társaság történetének borús és sötét korszaka kezdődött el a 18. század második felétől, amely egyúttal a katolikus egyház hatalmi autoritásának csökkenését harangozta be.

A jezsuita szerzetesrend az egyháziakat is megosztotta, ahogyan ezt Lodovico Antonio Muratori (1672-1750) modenai pap, az olasz katolikus felvilágosodás emblematikus képviselője is hangoztatta. Az itáliai pap nemcsak a jezsuiták, hanem más szerzetesrendek oktatásának és tananyagának elavultságára hívta fel kortársainak figyelmét kiemelve ennek a katolikus klérus műveltségére gyakorolt hosszú távú negatív hatását.²⁷¹ Az európai udvarok oldaláról ez a megállapítás is ösztönzőleg hatott, azonban meggyőzőbb volt a jezsuiták befolyásának és vagyonának, vagyis hatalmának a felismerése.

A társaságot először I. József portugál király tiltotta ki 1759-ben a birodalom területéről, öt év múlva hasonlóan cselekedett XV. Lajos francia király is. 1767-ben a Spanyol Birodalom, a Pármai Hercegség, a Nápolyi és Szicíliai Királyságok területeiről űzték ki a szerzeteseket. XIV. Kelemen pápa a Magyar Királyság területén 1773. július 21-én kelt *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű bullája – amelyet Mária Terézia is támogatott – oszlatta fel a rendet.²⁷²

²⁶⁸ Merenda több esetben is beszámolt egy Lippay és X. Ince pápa közötti dekrétum felkutatásáról, megtalálásáról és elküldéséről. EFL AV VIII/2266/1765. november 30./1766. február 22./1766. május 3. Róma/Giorgio Merenda

²⁶⁹ Véghseő Tamás: Eszterházy Károly és a görögkatolikusok. In: *A helyi érték - Kulturális örökség tanulmányok. In Agriam adveni*. Szerk.: Monok István. Eger, 2013. 52.

²⁷⁰ Forgó 2010. Véghseő 2013. 53.

²⁷¹ Muratori a republica litteraria megalapításával kapcsolatban foglalta össze gondolatait az egyházi oktatás és a tananyag korszerűsítésével kapcsolatban kora klerikusainak címezve ezt. Azokat a szerzetesrendeket illetve kemény bírálattal, amelyek nem a papnövendékek szellemi fejlesztésére fektették a hangsúlyt, illetve nem tudtak lépést tartani a tudományok korabeli fejlődésével. „...voi di leggieri scorgete, che poco é il frutto presente, e moltissimo per lo contrario esser potrebbe, se voi incitaste l'abbondante numero de' vostri figliuoli ad imparare, e coltivare altre materie, parte delle quali é utilissima, parte necessaria, e parte molto piú dilettevole, e deliziosa di tutto l'asciutissimo e spinoso paese della Teologia, e Filosofia Scolastica.” Lettera esortatoria di Lamindo Pritanio ai capi, maestri, lettori, ed alti ministri degli ordini religiosi d'Italia. Modena, 1705. In: *Vital del Proposto Lodovico Antonio Muratori... descritta dal proposto Gian Francesco Soli Muratori suo nipote*. Venezia, 1756. 381.

²⁷² Bangert, William V.: *A jezsuiták története*. Budapest, 2002. 321-353.

A rend elleni fellépés levezénylésében az uralkodók mellett határozott államférfiak álltak, akik kitartással ösztönzőleg hatottak a végrehajtás folyamataira. A portugál és a spanyol jezsuiták helyzetét az 1750-ben kötött madridi egyezmény pecsételte meg. A VI. Ferdinánd (1746-1759) spanyol és V. Jakab (1706-1750) portugál királyok egymással kötött megállapodása rendezte a két birodalom közötti határvitát. A deklaráció az ottéló indiánokat és hét jezsuita redukciót érintette, utóbbiak fellázdak egyaránt a spanyol és a portugál hatalom ellen. Mindkét udvar a helyi jezsuitákban látta a felbújtót, s ez megfelelő indoknak bizonyult az ellenük történő fellépés jogi előkészítésére az 1750-es évek elején.²⁷³

Portugáliában Sebastiao José de Carvalho, Pombal első márkija vezényelte le a Jézus Társaság kitiltását a korona alá tartozó területekről.²⁷⁴ A Szentszék 1757 ősztől a rend korrupciójáról kívánta meggyőzni nem egészen bizonyított tények, illetve koholt vádak alapján, amelyekben átláttak Rómában. Az udvar ellenszenvét könnyebb volt már felkorbácsolni, ugyanis azt híresztelte a rendtársakról, hogy merényletet terveznek a király ellen. A sikertelen kísérletet követően 1759 elején kínzással kicsikart vallomások alapján letartóztattak tíz jezsuita atyát, majd I. József portugál király elrendelte, hogy a rend minden vagyonát kobozzák el. A Szentszék nem ismerte el a vádak pontos bizonyítékok hiányában, így nem is tett lépéseket ezügyben. Végül az uralkodó 1759. április 20-án értesítette XIII. Kelemen pápát rendeletéről, amellyel száműzte a jezsuitákat birodalmából.²⁷⁵ Az év őszén 133 jezsuita atya ért partot Civitavecchia partjainál, akiket továbbiak követtek. A gyarmati területekről a portugál és a spanyol jezsuita atyák deportálásának folyamata hatalmas logisztikai probléma elé állította a Szentszék, hiszen tömegével érkeztek hajón a szerzetesek Róma partjaihoz. A spanyol jezsuiták veszteglésének oka leginkább gazdasági eredetű volt, ugyanis a Szentszék tartott a száműzött rend fenntartásának költségeitől, amelyek az Apostoli Kamerát terhelték volna.²⁷⁶

A francia jezsuita renddel szembeni ellenérzések egyrésze szintén gazdasági okból, másik részük a király elleni merénylet vádjából táplálkoztak. A rend Antoine Lavalette jezsuita elöljáró pénzügyi és kereskedelmi ügyletei miatt került fel a francia parlament céltáblájára a század második felében. A rend XV. Lajos és a parlament keresztüzébe került az 1760-as évek

²⁷³ O'Malley, John W.: *A jezsuiták története. Loyolai Szent Ignációl napjainkig*. Budapest, 2015. 98. Továbbá: Bangert 2002. 308. Továbbá: Colombo, Emanuele - Guasti, Niccoló: *The Expulsion and Suppression in Portugal and Spain. An Overview*. In: *The Jesuit suppression in global context: causes, events, and consequences*. Szerk.: Burson, Jeffrey D. - Wright, Jonathan. New York, 2015. 119.

²⁷⁴ Carvalho írásos propagandával is fellépett a rend ellen, amelyeknek az eszmei bázisát janzenista tanok adták. Colombo - Niccoló 2015. 122-126.

²⁷⁵ Bangert 2002. 321-323.

²⁷⁶ Colombo - Niccoló 2015. 135.

elejére, amelyben az uralkodó a jezsuiták megmentésén, a parlament pedig annak kiűzésén munkálkodott. Bár az uralkodó 1761 tavaszán bejelentette a társaság megreformálásának szándékát, a parlament nem nyugodott bele, míg azt el nem törlik. Hogy bebizonyítsák a rend velejéig romlott erkölcstelenségét, egy könyv formájában bizonyították be, hogy annak tagjai a király életére akartak törni.²⁷⁷ Ezt követően a gallikanizmus, janzenizmus és a racionalizmus gondolatai jogi megalapozottságot is biztosítottak a rend felszámolásához. Az 1764-es évben kialakult megosztottság miatt, ami a francia tartományi testületek a jezsuiták ellen hozott rendeletei között érvényesült, az uralkodó az év novemberében általános rendeletben tisztázta a helyzetet. Ennek értelmében betiltotta az egész ország területén a Társaságot, de megengedte a jezsuita atyáknak a tartózkodást.²⁷⁸

A spanyol jezsuitákkal szembeni eljárás mód hasonlóságot mutat a portugál rendtársakkal szembeni fellépéssel. III. Károly spanyol király udvarában szintén több államférfi is egyfajta korrupt gazdasági szervezetet látott a rendben. Bernardo Tanucci nápolyi miniszter volt fő szószólójuk, aki bizalmas kapcsolatban állt az uralkodóval. A gazdasági érvelés mellé a királypártiak politikai gondolata társult. Bírálták Francisco Suárez jezsuita gondolkodó tanítását, mely szerint a világi uralkodók hatalmukat Istentől kapják. Végül a Társasággal szembeni fellépésnek egy 1766 márciusában kitört lázadás adott okot. Az élelmiszerárak, valamint az erőteljes állami kontroll, ami már az emberek mindennapjait akarta irányítani - megszabva a férfiaknak a ruhaviseletet -, heves ellenállást váltott ki a madridi népből. A kormányzat a felkelők között jezsuitákat is talált, akiknek egyrésze az emberek lecsillapítása miatt, másik részük a nép jogos követelései miatt vett részt. Az államhatalom végül a társadalmi elégedetlenségből fakadó felkelést a jezsuiták koronaellenes lázadásának állította be. A rendeletet Madridban március 31.-április 1. között, a városon kívül pedig április 2-3. között hozták nyilvánosságra a rendtársak előtt.²⁷⁹ Tanucci a következő év végén elérte, hogy a spanyol koronához tartozó Nápolyi és Szicíliai Királyságok területeiről is kiűzzék a jezsuitákat.²⁸⁰

²⁷⁷ Az uralkodó elleni összeesküvéssel kapcsolatos bizonyítékokat Chauvelin apát bocsátotta közzé 1761 nyarán. A francia jezsuita rend csöbe húzásának folyamatát részletesen elemezte Dale K. Van Kley. Tanulmányában azt a nemzetközi hadjáratot mutatja be, amelyet katolikusok indítottak el a Társaság ellen: egy európai összeesküvést, amelyben a rend tagjait vádolták katolikus uralkodók elleni merényletek kitervelésével. Van Kley, Dale K.: *Plots and Rumors of Plots. The Role of Conspiracy in the International Campaign against the Society of Jesus, 1758-1768.* In: *The Jesuit suppression in global context: causes, events, and consequences.* Szerk.: Burson, Jeffrey D. - Wright, Jonathan. New York, 2015. 13-39.

²⁷⁸ Bangert 2002. 325-331.

²⁷⁹ Bangert 2002. 334-337.

²⁸⁰ Bangert 2002. 342.

Az 1770-es évek elejére Európa és a gyarmatok meghatározó részéről kiűzték a Társaság tagjait. XIII. Kelemen pápa halála napjáig (1769. február 2.) védelmezte a szerzetesrendet és állt ellen az európai katolikus uralkodók akaratának. Utóda, XIV. Kelemen néhány évig még tudta az időt húzni, de amikor már Mária Terézia sem állt mellé, feladta a harcot.²⁸¹ A világi hatalmak állandó nyomásával elérték céljukat és 1773. július 21-én a pápa kihirdette a *Dominus ac Redemptor* kezdetű bulláját, amellyel megtörtént a rend egyetemes feloszlatása.

c) A francia egyház válsága

1789 nyarán a francia polgárság Alkotmányozó Nemzetgyűléssé nyilvánítva magát a régi rend megdöntését tűzte ki célul, amelybe beletartozott az első rend, a papság és az egyház eltörlése is.

Az új politikai intézményrendszer felépítésének első lépéseként tekinthető az egyházi javak elkobzása, amely szükségessé tette a francia egyház átszervezését. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjait nem katolikusellenesség sarkallta erre a döntésre, hanem pusztán gazdasági és politikai indíttatás vezérelte őket. Az egyházi javak elvétele a szerzetesrendek eltörlésével kezdődött 1790 elején, minek következtében tulajdonaik az államra ruházódtak át.²⁸² A papság polgári alkotmánya négy részből állt, s a törvénytervezettel a francia katolikus egyház teljes hatalmi státuszát írták újra, s ennél fogva az minimálisra csökkent. Az egyházkerületeket csökkentették az ország új, nyolcvanhárom megyére való felosztásának megfelelően. A papi tisztségeket, címeket és az ezekkel járó javadalmakat eltörölték az egyszerűsítés és racionalizálás jegyében. Kimondták, hogy a francia egyház felett nem gyakorol külföldi hatalom, tehát Róma uralmat, hanem a francia alkotmány fennhatósága alá tartozik. II. József politikájához hasonlóan a Nemzetgyűlés is megszakította a klerikusok Rómával való kapcsolatait. Törvényben határozták meg a papság tagjainak fizetését, amelyet az államtól kaptak, s ennél fogva kötelesek voltak felesküdni a polgári alkotmányra. A papság polgári alkotmányát 1790. július 12-én fogadták el. VI. Piusz pápa nem egyből, hanem a következő év márciusában ítélte el az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát*. Ezt követően a francia katolikus papság már nem mutatkozott oly megalkuvónak és ősszel a Nemzetgyűlés püspöki tagjai szembe szálltak a törvénnyel. A világi hatalom látva a bizonytalan nyugalmat, november végén két hónapot adott a hivatalban lévő papoknak, hogy letegyék esküjüket az

²⁸¹ A bécsi udvarban hasonlóan a portugál, francia és spanyol udvarokhoz, szintén többen a jezsuita rend feloszlatása mellett álltak. A Társaság legnagyobb ellenzői Wenzel Anton von Kaunitz kancellár és Gerard van Swieten, Mária Terézia háziorvosa voltak. Fülöp-Miller 1957. 383.

²⁸² Soboul, Albert: *A francia forradalom története 1789-1799*. Budapest, 1974. 158.

alkotmányra. Azokat a papokat, akik végül nem esküdtek fel, elmozdították tisztségeikből, de nem üldözték el őket.²⁸³

Hasonlóan a jezsuita szerzetesrend elleni fellépéshez, a francia forradalmi gondolatokhoz és azok jogi megalapozásához a felvilágosodás különböző ágazatain keresztül vezetett az út. A már említett janzenizmus, gallikanizmus és racionalizmus gondolatai igyekeztek rendezni a század teológiai, alkotmányos és gyakorlati kérdéseit.²⁸⁴

A XVIII. század utolsó évtizedére a francia katolikus egyház komoly identitás válságot élhetett meg az új alkotmány jogi következményei miatt, mivel két tűz, Párizs és Róma közé szorult, hezitálva az egyház egyetemessége és a nemzeti identitás keresése között. Ugyanakkor Róma a francia papságra mint az egyetemes katolikus egyház tagjaira tekintett. Ezt megfelelően példázzák VI. Piusz pápa levelei, amelyeket a helyi főpapságnak címzett ekkoriban, s amelyek másolatai egészen Szily János szombathelyi püspökig jutottak.

d) A francia forradalom és Napóleon itáliai hadjárata

A papság polgári alkotmányának kihirdetése után két évvel a Törvényhozó Nemzetgyűlés megszavazta a XVI. Lajos által megvétőzött, 1792. május 27-i törvény végrehajtását, amely elrendelte a fel nem esküdt papok internálását és deportálását.²⁸⁵

Augusztus második felében felgyorsultak az egyházellenes rendelkezések: betiltották a körmeneteket és a szabadtéri szertartásokat, a még meglévő szerzetesrendeket feloszlatták, s megtiltották a papoknak, hogy egyházi szolgálatukon kívül viseljék papi ruhájukat. Az alkotmányra fel nem esküdt klerikusok tizenöt nap haladékot kaptak, hogy elhagyják Franciaország területét.²⁸⁶ Mindeközben a girondisták a régi rend felszámolását az ország határain kívülre is ki akarták terjeszteni, amit leginkább fegyverekkel és nem diplomáciai úton kívántak megvalósítani. 1792. április 20-án a francia Nemzetgyűlés hadat üzent a Habsburg Birodalomnak, a következő év elején pedig Nagy-Britanniának és Hollandiának is. Az európai hatalmak válaszul szövetkeztek Franciaország ellen, s így kezdetét vette az első koalíciós háború (1793-1797).²⁸⁷

²⁸³ Furet, Francois: *A francia forradalom története 1770-1815*. Budapest, 1999. 89-98.

²⁸⁴ A francia forradalom eszmeiségének megalapozásáról és jogi hátterének kidolgozásáról bővebben: Sonenscher, Michael: Enlightenment and Revolution. In: *The Journal of Modern History*. (1998) Vol. 70, No. 2. 371-383. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/235072> (utolsó megnyitás: 2021. 12. 15.)

²⁸⁵ Soboul 1974. 249.

²⁸⁶ Soboul 1974. 250.

²⁸⁷ Hahner Péter: *A régi rend alkonya*. Budapest, 2006. 145-146.

A francia forradalmi szellem katonai csapatokban tört előre az elnyomott népek felszabadítását magára vállalva. A háború első felvonása nem bizonyult túl sikeresnek a koalíció részéről, főleg miután a francia csapatok emblemikus alakja, Bonaparte Napóleon megjelent. A későbbi francia császár az 1796-97-es itáliai hadjárat során bizonyította be katonai és diplomáciai tehetségét. A végső cél a lombardiai területek teljes annektálása volt. Először Piemont városát kényszerítette békekötésre, s fokozatosan elszigetelte a Habsburg Birodalomtól, majd bevonult Milánó városába.²⁸⁸ A lombardiai hadművelet után következő desztinációja Közép-Itália lett. 1797 elejére megadta magát VI. Piusz pápa serege is, majd február 19-én Tolentinóban kénytelen volt békét kötni Napóleonnal. Bár ekkor még nem foglalta el Rómát, de a katolikus egyház szinte minden műértékét Párizsba küldte és 30 millió frank hadisarc megfizetésére kötelezte a pápát azon felül, hogy birtokainak gazdag részét át kellett adnia Franciaországnak.²⁸⁹ Az év tavaszára szinte egyértelművé vált a francia siker az itáliai területeken, s ezt a helyzetet Napóleon igyekezett minél előbb biztosítani is. A Habsburg uralkodóval, I. Ferencsel október 17-én aláírt campo-formiói békével létrehozta Franciaország csatlós államát, a Ciszalpin Köztársaságot, amellyel egy időre megszilárdította a francia fennhatóságot az észak- és közép-itáliai területeken.²⁹⁰

A francia forradalom térítő hadjáratával és Napóleon itáliai jelenlétével jelentős veszélybe került az egyetemes katolikus egyház, amely igyekezett megőrizni egyaránt spirituális és politikai hatalmából valamennyit a felvilágosodás és a forradalmi eszmék kereszttüzeiben. A következőkben ezeknek az eseményeknek a figyelembevételével kerülnek az ágensi levelek ismertetésre a három magyar püspök hivatali évének kronológiai sorrendjében haladva.

²⁸⁸ Soboul 1974. 206. Továbbá Jevgenyij Tarle: *Napóleon*. (7. kiadás) Budapest, 1972. 35.

²⁸⁹ Tarle 1972. 40-41.

²⁹⁰ Furet 1999. 210-211.

4. Klimó György és Paolo Bernardo Giordani

Paolo Bernardo Giordani (1710 k. - 1781) nem volt ismeretlen a korszak diplomáciai körforgásában, ugyanis az egyházi pályán elinduló római ágens hamar bekapcsolódott a világi hatalmakat ellátó információhálózatba.²⁹¹ Karrierjének köszönhetően - a többi római ágenshez képest - részletes és gazdag életrajzzal rendelkezik.

A nápolyi származású Giordani nem nyújtotta hosszúira a milánói egyházmegyében betöltött kanonokságának idejét, négy év után 1748-ban Alessandro Albani bíboros személyi titkáráként indította el diplomáciai karrierjét. Tehetségének, kapcsolatainak és egyházi ismereteinek köszönhetően az 1760-as évek elejétől hivatalosan is több klerikus és világi személyi ágensévé vált.²⁹² Klimóval 1754-től kezdett el levelezni, eleinte művészeti alkotások és könyvek beszerzésével segítette a pécsi püspök egyházmegyei tevékenységét.²⁹³

Az eddigi levéltári kutatások – és kutatásom – alapján az első fennmaradt levele Giordaninak 1764. február 1-i keltezésű. Az egy nappal korábban Pécsről érkező írásra reagált benne. Ezen kívül az is megtudható, hogy a római kanonok örömet fejezte ki Klimó jó egészségügyi állapota, barátsága és pártfogása miatt.²⁹⁴ Giordani az 1764. évből fennmaradt leveleinek – összesen hat – egy harmadában már a jezsuita szerzetesrend feloszlásáról tájékoztatta Klimó Györgyöt. Innentől kezdve egyre gyakrabban számolt be a világi hatalom jezsuita renddel szembeni fellépésének folyamatáról. Giordani kivételes kapcsolatainak köszönhetően több leveléhez olyan iratok másolatait csatolta, amelyek egyaránt tartalmazták világi udvarok és egyháziak – jezsuita barátok - érveléseit. A római kanonok küldeményeiben ezt a világi hatalmi eljárásmodot rögzítette és mutatta be részletgazdagon a pécsi püspök számára.

A római kanonok egy 1764-es levelében *nehéz szívvel* írt a francia jezsuita rend feloszlásáról. A levélből megtudható, hogy az *igaz és bátor* atyák ellenálltak a világi hatalomnak, azonban ennek formájára és módjára nem tért ki. Giordani egyúttal kora keresztény értékeinek romlására is utalt, jelezve a *nem tiszta szándékok, a hazugságok* és a

²⁹¹ Borchia 2010-2011. 121-129.

²⁹² Borchia disszertációjában pár sorban megemlíti a magyar egyháziakkal fenntartott kapcsolatait, Klimón kívül Koller Józsefet és Batthyány József esztergomi érseket, továbbá Giuseppe Garampi bécsi nunciust is megemlíti. Római ágensként képviselte többek között II. Frigyes Hessen-Kassel tartománygrófját (1720–1785), valamint Károly Jenő württembergi herceget (1728–1793). Uo. 123. 126. 128.

²⁹³ Paolo Bernardo Giordani kulturális tevékenységét vizsgálva tesz említést Klimóval fenntartott kapcsolatokról, amelyet 1754 és 1769 közé datál. Uo. 125. Továbbá Tani, Maurizio: *La culturale rinascita del '700 ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*. Roma, 2005. 126-127.

²⁹⁴ PEL. I.a.2./ 100/1764. február 1. Róma/Paolo Bernardo Giordani

gazdagság megjelenését.²⁹⁵ Még ugyanennek az évnek a végén számolt be a spanyol korona alatt álló területeken bevezetett intézkedésekről, amelyekkel megfosztották a szerzeteseket minden egyházi tulajdonuktól.²⁹⁶

A kanonok által közvetített információból kiderül, hogy ugyan a rendet hivatalosan még nem oszlatták fel, azonban már előtte a világi hatalom oldaláról megkezdődött működésének ellehetetlenítése.²⁹⁷ Az eljárás ellen a Szentszék pápai bullákon keresztül igyekezett fellépni, amelyek egyik részét szükségesnek, másik részét haszontalannak vélte Giordani a *veszedelem* megítélésben.²⁹⁸ 1767 elejétől keletkezett leveleiben egyre többször és terjedelmesebben írt a spanyol jezsuiták helyzetéről. Beszámolóiból megtudható, hogy először a Dél-Amerikában működő rend ellen léptek fel, amelynek okát röviden ismertette, utalva - minden valószínűséggel – a Spanyolország és Portugália között létrejött 1750-es egyezményre.²⁹⁹ III. Károly spanyol király a helyi rendtársakat száműző titkos rendeletét 1767. február 27-én adta ki, de csak egy hónappal később hozták nyilvánosságra. Giordani erről a hírről áprilisban adott tájékoztatást Klimónak. A levél megírása előtt két nappal érkezett Rómába a spanyol udvar hírvivője, akinek beszámolója megrendítette a jelenlévő püspököket, mivel az teljesen váratlanul érte egyaránt a jezsuita atyákat és a Szentszékét is.³⁰⁰ Rómában a kiűzésre nem találtak megfelelő indoklást, a gyors eljárásmód és az ismeretlen részletek pedig bizonytalan légkört teremtettek az egyháziak körében, ahogyan ez Giordani beszámolójából ki is derül.³⁰¹ A római kanonok ezzel párhuzamosan tudósított a spanyol Bourbonok fennhatósága alatt álló Nápoly-Szicíliai Királyságban és Latin-Amerikában szolgáló jezsuita barátok deportálásáról.³⁰²

Az április végén keletkezett levelében nemcsak a kiűzés folyamatáról, hanem a korabeli tájékoztatásról és tájékozottságról is fontos információt közölt. Kiderült ugyanis, hogy sem a köznépek, sem a társadalom műveltebb rétegének nem volt pontos tudomása a szerzetesrendet

²⁹⁵ PEL. I.a.2. 100/1764. április 7. Róma/Paolo Bernardo Giordani

²⁹⁶ PEL. I.a.2. 100/1764. november 14. Róma/Paolo Bernardo Giordani

²⁹⁷ A szintén spanyol Habsburg fennhatóság alatt álló Párma városában sikerült megakadályozniuk, hogy minden vagyonukat elvegyék, nemcsak a jezsuitákét, de más szerzetesrendekét is. Giordani egy 1767. május 9-én kelt leveléhez csatoltan küldte el a hivatalos rendelet olasz nyelvű másolatát, amelyben az egyház holtkezére hivatkozott. A másolat ugyanebben az évben, március 26-án keletkezett. *Notificazione pubblicata in Parma, e colla quale si da parte a tutti i luoghi pii, com[m]unità religiose, ed altri corpi compresi sotto il nome di mani morte, che i loro beni restano soggetti per la buona loro amministrazione, ed altro che potesse occorrere all'ispezione di un Regio soprintendente.* PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 9. Róma/Paolo Bernardo Giordani

²⁹⁸ Lényeges információt osztott meg a következő év elején levelében, azonban az ebben utalt bulla vagy annak másolata nem található a forrásanyag között. PEL. I.a.2. 101/1765. január 12. Róma/Paolo Bernardo Giordani

²⁹⁹ PEL. I.a.2. 131/1767. január 28. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁰⁰ PEL.I.1.a.2. 131/1767. április 15. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁰¹ Uo.

³⁰² PEL.I.1.a.2. 131/1767. március 25-i (Róma), továbbá PEL.I.1.a.2. 131/1767. április 22-i (Róma) levelekben számol be a folyamatról.

ért csapásról, s emiatt a maguk gyártotta feltételezéseket hangoztatták.³⁰³ Azonban maga Giordani sem tudott konkrét információkkal szolgálni egészen május elejéig. Az ekkor írt levelében már részletesen, a spanyol uralkodó által kibocsátott rendeletre - *Pragmática sanctio*³⁰⁴ - utalva informálta a felosztatás folyamatáról Klimót. A hivatalos dokumentumot elküldték a dél-amerikai és az indián területekre is, hogy a helyi hatalom annak megfelelően járhasson el.³⁰⁵ Levelét III. Károly spanyol király XIII. Kelemennek írt üzenetének másolatával küldte el. A pécsi püspök az olasz nyelvű fordításból megismerhette a világi hatalom érvelését a rend felosztatásával kapcsolatban. A spanyol uralkodó rövid levelének már az elején igyekezett elnyerni a pápa szimpátiáját, tudatván, hogy legfontosabb feladatának az *alattvalók belső békéjét és az állam békés megóvását* tartja.³⁰⁶ Csak utalt a jezsuita rend fenntartásának költségeire, de nem részletezte azokat. A társaság felosztatását „*nélkülözhetetlen, előzetes, érett megfigyeléssel és mély töprengéssel meghozott gazdasági gondviselésként*” indokolta, hiszen az említett kiadások az Apostoli Kamarát terhelték.³⁰⁷ Giordani a törvény gyors meghozatala, kihirdetése és végrehajtása mögött az uralkodó édesanyjának 1766-os halálát feltételezte. Farnese Erzsébet királyné ugyanis korábban útját állta a szerzetesrendek, főképp a jezsuiták elleni fellépésnek.³⁰⁸

A spanyol királyi rendelet kihirdetését követően a jezsuita szerzetesek kiűzetéséről számolt be egy olasz nyelvű utánnymott példány, amely külön dokumentumként található meg a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. A nyomtatott dokumentum először röviden ismertette az április 3-tól 18-ig terjedő időszakot, amelyből megtudható, hogyan kezelte a világi és az egyházi hatalom a helyzetet. Az előbbi, egyfajta erőfitoktatásként katonáit felvonultatva kezdte meg a szerzetesrend tulajdonában lévő intézmények kiürítését, míg XIII. Kelemen pápa azon dolgozott, hogy az atyák ne váljanak otthontalanná.³⁰⁹ A nyomtatvány beszámolt arról, hogy az uralkodó a helyi szerzeteseket alattvalóinak tekinti, s így a királyság területén belül szeretné őket tartani világi papokként. Ezt a Szentatya viselkedésével magyarázta, akinek nem állt

³⁰³ PEL.I.1.a.2. 131/1767. április 22. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁰⁴ Az 1767. február 27-én kiadott a spanyol jezsuitákat kitiltó rendelet elnevezése, amellyel az uralkodó jelezte, hogy véglegesnek tekintette a rend száműzését a spanyol korona alá tartozó területekről.

³⁰⁵ PEL.I.1.a.2. 131/1767. május 2. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁰⁶ „Niun altra cosa sa meglio la Santità Vostra, quanto che la prima obligazione di un Sovrano é di viver vegliando nella conservazione tranquilla del suo Stato, Decoro, e Pace interiore de suoi Vasalli.” *Traduzioni della Lettera scritta da S[antità] M[ae]st[ra] Catt[olic]a al Papa toccante L'espulsione de PP. Gesuiti.* Uo.

³⁰⁷ „In questo supposto prego Vostra Santità a guardare questa mia risoluzione semplicemente, come una indispensabile economica providenza presa con previo, maturo esame, e profondissima meditazione.” Uo.

³⁰⁸ PEL.I.1.a.2. 131/1767. május 2. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁰⁹ „(...) Indi entró il Governatore co' Granatieri, e Guastatori nel Collegio, (...). Finito ch'ebbero i Guastatori il loro dovere, che eseguirono cosí bene, che sentivansi dal secondo Circolo de'Soldati i loro colpi, raunó tutti li Gesuiti e scortati dalla milizia li mandó a Tarragona, (...)” PEKT TGYO KKEGY/67037/1767. április 18. 406-407.

szándékában beengedni az elvándorolt jezsuitákat sem Róma városába, sem a Pápai Állam területére.³¹⁰ A rövid helyzetjelentést követően a *Pragmatica sanctio* kihirdetésének menete olvasható egy szintén olasz nyelvű nyomtatáson keresztül.³¹¹

Hasonló eljárásmóddal valósították meg a rend felosztatását a szintén spanyol fennhatóság alatt álló Nápoly-Szicíliai Királyság területén. Ekkor a római ágens a felszámolást már a III. Károly által felsorakoztatott gazdasági érvekkel támasztotta alá, miszerint az ottani rend fenntartását hitelezők finanszírozták.³¹² Az összegzést elolvasva a pécsi püspök elé tárult az a folyamat, amelyben a spanyol udvar lényegében ellehetetlenítette a nápolyi-szicíliai jezsuiták működését is.³¹³ A spanyol területekről elűzött jezsuita rendtársak – összesen 535 fővel – már május közepén a Rómához közeli Civitavecchia partjainál várták, hogy befogadják őket a Pápai Állam területére, azonban ez nem történt meg. Giordani a május végétől küldött leveleiben már Korzika szigetét nevezte meg, ahová a jezsuiták hajóit továbbirányították.³¹⁴ Mindeközben a spanyol, a portugál és a francia udvarok egyaránt a Szentszékkal kívántak tárgyalni, ugyanakkor Giordani úgy vélekedett, hogy a világi hatalmak célja fenntartani a viszályt.³¹⁵ Példaként kitért a francia parlament viselkedésére, amely nem különbözött a spanyoltól, s ennek megfelelően a jezsuiták kiűzésére törekedett. Azonban a francia parlament indíttatása már nem gazdasági szempontú volt, hanem egyfajta örökös az egyház felett, melynek értelmében a káros gondolatok és a hamis tanok terjedését kívánják megakadályozni – olvasható a kanonok levelében.³¹⁶

A pápai elképzelés, hogy a kitelepített rendtársakat Korzika szigetén szállásolják el, már az elejétől kezdve kétséges volt. Giordani május 30-án kelt levelének elejéről megtudható, hogy a sziget már ekkor francia fennhatóság alatt állt - még ha ez csak egy évre rá következett is be hivatalosan – és a helyi hadsereg nem engedte partra szállni a jezsuita atyákat. Összesen három okot sorolt fel az ágens, ami miatt nem tudtak a szigetre belépni. Elsőként egy diplomáciai problémára hivatkozott, miszerint semmi előzetes tárgyalás nem zajlott le a pápa és a korzikai államfő között ezügyben. Ezt követve az idő rövidegére utalt, ami miatt nem

³¹⁰ „Giovedì scorso partí di qua a 16 ore un Corriere Pontificio colla risposta di Sua Santità, la quale si vuole sia un Breve (...), ma si restringe solamente ad efortare S[ua] M[aestà] Cattolica voler considerare quei Gesuiti, come suoi sudditi, e quindi giacché non si vuole, come formanti un Ramo della Società, si contenti di tenerli in Ispagna come Preti Secolari distribuendoli per quelle Terre e Città, che meglio vorrà, mentre non vuole Sua Santità riceverli né in Roma, né nello Stato Ecclesiastico.” Uo. 407.

³¹¹ *Pubblicazione della Prammatica Sanzione di Sua Maesta Cattolica in forza di Legge per l'espulsione da questi Regni de' Religiosi della Compagnia...* Velence 1767. Uo. 409-415.

³¹² PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 16. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³¹³ Uo.

³¹⁴ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 23. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Uo.

engedhették a sziget területére az *új idegeneket*. Utolsó okként a szigeten időközben kialakult gabonahiányt és éhínséget említette, amelynek megoldása sürgetőbb volt a tengeren hánykódó jezsuiták ügyénél.³¹⁷ A hónap végén további 500 rendtárs érkezett Civitavecchia partjaihoz, akiket átküldtek Korzika szigetére, ahol a nép tiltakozott a befogadásuk ellen.³¹⁸ A szervezetlen és átgondolatlan szituáció továbbgyűrűzött az egyháziak feje felett, maga Giordani az *eseményeket* – feltételezhetően az intézkedésekre és ezek helyességére utalhatott - egyfelől korainak, másfelől késeinek ítélte.³¹⁹ Miközben a szigeten felkelésről beszéltek már a nyáron, addig Paraguayba egy háromezer fős portugál hadsereg érkezett a dél-amerikai területen élő spanyol jezsuiták deportálására.³²⁰ Ugyanakkor XIII. Kelemen pápa kész volt tárgyalni a spanyol és a francia uralkodókkal, azonban ez sem mutatkozott egyszerűnek, amit Giordani az utóbbiak között kialakult nézetkülönbséggel magyarázott.³²¹

A rend európai felszámolása a Nápoly-Szicíliai Királyság területén élő jezsuitákkal folytatódott. Október végén írt leveléhez csatolta annak az uralkodói döntésnek az olasz nyelvű másolatát, amelyben a világi hatalom előkészítette a rend felszámolását.³²² Pietro Maria Renzi 1762-ben történő kizárása volt a gyújtópont, amelynek következtében a királyi kamara a volt rendtárs incidensét körbejárva, felülvizsgálta Sora város jezsuita közösségének – leginkább pénzügyi - működését. Az átvilágítás során állapították meg, hogyan halmozta fel vagyonát a rend és ez mennyire mondott ellent fogadalmuknak.³²³ I. Ferdinánd nápoly-szicíliai uralkodó a királyi kamara segítségével a rendet saját intézményeik fenntartására képtelennek nyilvánította, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy megfosztotta azt vagyonától és birtokaitól.³²⁴ A

³¹⁷ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 30. Róma/Paolo Bernardo Giordani. Babarcsi Dóra 2011-ben megjelent doktori értekezésében úgy fogalmazott, hogy 1768 márciusáig tudtak a szigeten háborítatlanul tartózkodni az atyák. Babarcsi Dóra: *Magyar jezsuiták Brazíliában a 18. század közepén*. Szeged, 2011. 76. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1439/1/Babarcsi_MAGYAR_JEZSUIT%C3%81K_dolgozat.pdf (utolsó megnyitás: 2020. 11. 25.)

³¹⁸ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 30. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³¹⁹ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 30. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²⁰ Korzika ekkor háborúban állt a Genovai Köztársasággal, amelytől elfoglalta Capraia szigetét. A harcok következményeként akadozott az élelemellátás a szigeten. Feltételezhetően a kialakult helyzet miatt kezdődhetett felkelés a nép körében. PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. augusztus 1. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²¹ Augusztus 5-i levele teljes egészében erről szól: PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. augusztus 5. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²² PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. október 31. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²³ Ugyanis a III. Pál pápa által 1540-ben jóváhagyott rendalkotmányuk előírta a szegénységet és a fiatalok megfelelő oktatását, továbbá tiltott mindenféle kereskedést, vásárlást, amivel vagyonukat növelhették. Punto II. In: Memoria Per D. Pietro Maria Renzi contra i PP. Gesuiti di Sora. É.n. pp. 16-17. https://books.google.hu/books?id=6t4_k9tMzF0C&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false (utolsó megnyitás: 2020. 11. 26.)

³²⁴ *Sovrana decisione di S. M. Il Re delle due Sicilie in sequela della consulta della Real Camera di S. Chiara delli 31. Agosto 1762. per la decisione del punto generale dell'incapacità di tutti li Collegi, e case de RR. PP. Gesuiti a poter acquistare, e possedere secondo la domanda sostenuta nelle Allegazioni dell'Avvocato D-Gaetano Celano in difesa della causa di Don Pietro Renzi di Sora contro li RR. PP.* Di quella casa. Portici, 10. Ottobre 1767. Da Carlo de Marco. PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. október 31. Róma/Paolo Bernardo Giordani

királyság területéről november elején üzték ki a jezsuita atyákat, akiket nem ért váratlanul az eljárás.³²⁵ Giordani december 5-i leveléhez Bernardo Tanucci nápolyi miniszter - akihez személyes élmény is fűzte³²⁶ - olasz nyelvű fogalmazványát csatolta, amelyből a felosztás részletei derülnek ki. Tanucci kiemelte, hogy az uralkodó *legfőbb és független* gazdasági hatalmánál fogva hozta meg a döntést, amelyet Istentől eredeztet, és amelyből tolmácsolja *alattvalóik kormányának* akaratát és parancsát.³²⁷ A szerzetesrend eltörlésének részleteit ismertette, kitérve az összes egyházi feladatot ellátó rendtagra, akiknek megtiltották a visszatérést a királyság területére.³²⁸ Az összes ingatlan és ingó tulajdonukat át kellett adniuk a koronának, amely ezek további sorsáról döntött, attól függően, hogy ezek közül mi és milyen módon szolgálta a közjót.³²⁹ Ugyanakkor a száműzött jezsuiták halálukig egyfajta életjáradékot kaptak az államtól, amelyet megszüntettek abban a pillanatban, ha a szerzetesek felléptek a felosztás ellen.³³⁰ A spanyol udvar ezzel az utóbbi ponttal nemcsak a szerzetesrend újbóli működését gátolta meg, de elejét vehette bármiféle tiltakozásnak, vagy egy esetleges erőszakos fellépésnek is.

1767 végétől 1770 elejéig Giordani levelei töredékesek. A római ágenstől 1767-ből és 1773-ból származik a legtöbb küldemény. Aktivitása leginkább a történeti események sűrűségével magyarázható, ugyanis nem találtam a kutatás során olyan levelet, amelyben a kihagyásokat magyarázta volna.

Klimóhoz eljutott Tanucci egy 1767. december 11-én kelt levelének másolata, amelyet Orsini kardinálisnak címzett. A levélmásolathoz hozzátartozik egy december 8-i rövid királyi közlemény, amely a helyi jezsuita rend vagyonának elvételéről szól, továbbá egy ezt a tettet

³²⁵ A kiűzésükről tényként adott tájékoztatást. PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. november 7. Róma/Paolo Bernardo Giordani. Egy héttel később írt levelében már úgy fogalmazott, hogy a rend tagjai félnek a kiűzetéstől. PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. november 14. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²⁶ 1744-ben a francia csapatok Nápolyba történő bevonulása során a városban egy manifesztum keringett, amelyben a szerző Mária Terézia segítségét kérte a Bourbon uralkodó, III. Károly ellen. Giordani elhagyva szülővárosát a helyi menekültek meghatározó személyévé vált. A római ágens viselkedése gyanút keltett Tanucciban, s így a dokumentum megírásával őt vádolta meg. Borchia 2010-2011. 122.

³²⁷ „Abbiamo risoluto, facendo uso di questa suprema indipendente potesta economica, che riconosciamo immediatamente da Dio alla nostra Sovranità dalla sua Omnipotenza inseparabilmente unita per il governo de nostri sudditi, vogliamo, e comandiamo, che la Compagnia detta di Gesù sia abolita per sempre, ed espulsa perpetuamente da nostri Regni delle due Sicilie.” PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. december 5. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³²⁸ „Ordiniamo perció, e comandiamo, che tutti l’Individui della Compagnia sudetta Sacerdoti, diaconi, e suddiaconi, e tutti anche chierici, novizii, e laici i quali vogliono ritenere l’Abito, e seguirne l’Istituto siano espulsi dalle due Sicilie.” Uo.

³²⁹ „Ordiniamo, e comandiamo, che tutti i beni temporali della Compagnia sudetta, così mobili, come stabili, rendite, ed ed altri effetti qualsisiano s’occussino nel nostro Real nome riservandoci di farne colla nostra Pietá, ed amore per i nostri Popoli quell’uso, che stimaremo piú utile, e conveniente al bene publico.” Uo.

³³⁰ „Ordiniamo, e comandiamo, che questa pensione vitalizia assegnata s’intenda subito cessata nel momento, in cui alcuno d’essi, (...) scrivesse, o impugnasse in qualunque titolo di apologia, o altro, questa nostra reale determinazione, (...)” Uo.

részletesebben kifejtő visszaemlékezés.³³¹ A nápolyi miniszter levélmásolata tulajdonképp az utóbbi kivonata, amelyben a nápoly-szicíliai király, I. Ferdinánd és XIII. Kelemen pápa állásfoglalását mutatta be. A találkozón a jezsuita atyák száműzéséről, valamint javaik elvételéről volt szó. Az utóbbit a pápa *erőszakosnak*, továbbá *a közbizalom és a közjog káros tettének* nevezte. Tanucci pedig a Szentatyának rőtta fel, hogyan tekintheti károsnak az eljárásmodot, miközben ez egy évszázadok óta alkalmazott törvény.³³² A nápolyi államférfi érvelését tulajdonképpen az egyházi és világi jogra alapozta, amelyek mind tiltották az egyházi javadalomhalmozást, ennek értelmében a király jogosan járt el a szerzetesrenddel szemben.³³³ A pápa ellenzésére pedig csípős megjegyzéssel válaszolt a száműzött jezsuita atyákkal kapcsolatban, akiknek – Tanucci véleménye szerint – azért nem engedélyezte a Szentszék területére történő belépést, mert külföldiek.³³⁴ A nápolyi miniszter okfejtése érdekes és izgalmas, hiszen ezzel a katolikus kléruson belüli nemzeti megkülönböztetés lehetőségét fogalmazta meg.

XIII. Kelemen pápa 1768 nyarán írásban osztotta meg Mária Teréziával aggodalmát és bánatát az egyházat ért sérelmek miatt. Ez a levél az uralkodónő válaszával másodpéldányként jutott el Klimóhoz.³³⁵ A pápa az uralkodónő segítségét kérte egyaránt a spanyol és a francia csapatok által megszállt egyházi területek, továbbá a feloszlatott jezsuita szerzetesrend vagyonának elvétele miatt.³³⁶ A pécsi püspök Mária Terézia higgadt válaszát olvashatta ezt követően. Az uralkodónő diplomatikusan kiállt a világi uralkodók jogai mellett, amelyek gyakorlásával gondoskodtak alattvalóikról, ugyanakkor elismerte a fennálló viszályok negatív

³³¹ Copia del Dispaccio Reale degli 8 Xbre 1767. Memorie. É.n. Copia di Lettera del Sig[or]e Marchese Tanucci al S[igno]r[e] Cardinale Orsini degli 11 Xbre 1767. PEKT-TGYO-KKEGY/67041/1767. december 11. Portici

³³² „E sorpresa, e rammarico é venuto al Ré nostro Sig[no]re della lettura del foglio presentato alla M. S. Dal Nunzio Pontif[ic]o a nome della S[anti]tá del Papa colla querela sulli Gesuiti, che esiliati dalle Sicilie, sono eztrati nello Stato Ecclesiastico, e nella confiscazione di alcuni beni supposti del collegio romano situati dentro lo stato del Ré. L’esilio, antichissima costumanza di tutte le nazioni é per lo piú praticato col trasferire gli esuli a i confini per assicurarsi dell’esecuzione é chiamato nel foglio, violenta ferita alla S[an]ta Sede, fatto lesivo del Diritto publico, e della publica fede de i principati: Chi non rimarebbe sorpreso al suono di parole si gravi applicate ad un atto si regolare, e stabilito da tutto il gente umano.” Uo.

³³³ „Diritto del fisco di tutte le nazione é il prendere il possesso di tal sorte di beni compresi nel suo territorio per disporne secondo le leggi.” Uo.

³³⁴ „(...) e della dichiarata volontà della S[an]ta Sua di non ammettere nel Suo Stato Gesuiti di altra nazione.” Uo.

³³⁵ Lettera scritta dalla S[a]ntá di Nostro Sig[no]re PP Clemente XIII a S. M[aiest]a e R. A. La Regina d’Ungaria. PEKT-TGYO-KKEGY/67041/1768. június 29. Róma. Valamint: Risposta di S. M. e R. Apost[oli]ca. PEKT-TGYO-KKEGY/67041/1768. augusztus 2. Bécs

³³⁶ „Ma essendo noi certi, che la M. V. Superiore a tutti gli oggetti dell’umana felicità, ed elevata al di sopra de i pregiudizi di quella falsa ragione di stato, che seduce sotto l’aspetto di bene il cuor de Regnanti. (...) per cui s’impugna contro la Chiesa la spada, che cingono i Sovrani per difenderla, s’insulta a mano armata il Pastor del gregge di Gesù Cristo, si sottraggono i popoli dall’ubbidienza all’unico legitimo loro Sovrano, e s’invadono i nostri Stati, e il Patrimonio, che non é nostro, ma di San Pietro, della Chiesa, e di Dio.” PEKT-TGYO-KKEGY/67041/1768. június 29. Róma

hatását. Mindezek mellett pedig biztosította XIII. Kelemt együttműködéséről a béke fenntartása érdekében.³³⁷

Giordani az 1770. év elején küldött egyik levelében tájékoztatta Klimót, hogy Rómában az egyháziak – a pápa, a yorki érsek és az egyik toszkán püspök – már arról beszéltek, hogyan vették el a püspöki szeminárium igazgatását és bízták azt világi papok irányítására.³³⁸ A római kanonok személyes véleményét fejtette ki a katolikus egyházat érintő viszontagságos időszakról. Századukat sokak felvilágosultnak tekintették, azonban mégis *sötétség homályosítja el a vallást és a szerzetesrendeket*.³³⁹ Úgy gondolta, hogy az uralkodók nem voltak tisztában tetteikkel, amellyel még inkább veszélyeztették az emberek kapcsolatát a vallással.³⁴⁰ A Szentszék bizakodását és jóhiszeműségét támasztotta alá XIV. Kelemen pápa reményeinek megemlékezésével. A Szentatya ugyanis úgy gondolta, hogy a katolikus uralkodók átgondolják a rendet érintő ajánlatot a *dicséretes és komoly megújulás* jegyében, azonban ehelyett a jezsuita atyákat megfosztották előjogaiktól.³⁴¹ Az ágens *alávetettként* említette őket levelében, amivel a felosztatott rend tagjai felett álló hatalomra utalhatott, ezzel is érzékeltetve az erőviszonyok megváltozását. Ezt a már említett nápolyi eljárás mód támasztja alá: a jezsuita atyák életük végéig egyfajta nyugdíjat kaptak az államtól, amennyiben nem ellenezték felosztatásukat. A spanyol korona tehát a lefizetés módszerét választotta, amellyel egyszerre tette világossá hatalmi fölényét és ezt biztosította is az egyházzal szemben.

Giordani leveleiből egy szélsőségesen kétpólusú világ rajzolódik ki, amelyben a Szentszék jóhiszemű és engedékeny, a világi hatalmak viszont megátalkodottak és romboló természetűek. A Szentszék egyre nehezedő helyzetére utalt 1770 tavaszán írt levelében, utalva a katolikus uralkodók összefogására és a Velencei Köztársaság szenátorainak agitációjára az Egyház ellen.³⁴² A kanonok reálisan látta a kialakult helyzetet, amiben egyelőre nem volt reménye sem a békére, sem a fegyverszünetre.³⁴³ Az 1770-es évek elejére világossá vált az ágens számára, hogy az egyház veszített hatalmi státuszából. Megdöbbsentette a katolikus

³³⁷ „(...) e tale eziandio risultando la natura delle pendenti contese, che involgono i riguardi de i Diritti competenti del principato, de quali ogni principe é il solo giudice, e i quali da nessun Regnante possono perdersi di vista. (...) Io dal mio canto avró dato a V[ost]ra S[a]n[i]ta ne riprova di quanto possono nel mio animo il riguardo della venerata di lei persona, la premura di contribuire alla tranquillità della medesima, ed il connaturale mio amore per la pace.” PEKT-TGYO-KKEGY/67041/1768. augusztus 2. Bécs

³³⁸ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. február 24. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³³⁹ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. március 28. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. május 2. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴² PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. május 9. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴³ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. augusztus 11. Róma/Paolo Bernardo Giordani

uralkodók viselkedésének kétszínűsége és ellentmondásossága, mivel olykor vallásos meggyőződéssel vizsgálták lelkiismeretüket, miközben királyi jogaikat gyakorolták.³⁴⁴

A spanyol és a portugál udvar egyre nagyobb nyomás alá helyezte a Szentszékét a jezsuita rend feloszlatásával kapcsolatban az 1770-es évek elejére. Giordani 1770. augusztus végén írt levelében ismertette a tényeket Klimó előtt. Az időközben megválasztott XIV. Kelemen pápa levelet kapott a két udvartól, amelyben kérdőre vonták a feloszlatás halogatása miatt. A két katolikus uralkodó ugyanis az előző év szeptemberére adott haladékosan a Szentatyának, hogy elkészüljön a hivatalos dokumentummal, amit azóta türelmetlenül vártak.³⁴⁵ A következő év elején küldött spanyol követ pedig már arról számolt be, hogy a spanyol udvarban felmerült a gyanú, miszerint a pápa szándékosan halasztja napról napra a bulla kiadását. A gondolatmenet érdekesen ér véget, még pedig azzal, hogy XIV. Kelemenben a jezsuita rend megreformálása és nem a feloszlatása merült fel, így fordulva szembe a spanyol uralkodó akaratával.³⁴⁶ A Szentszék az időnyerésre törekedett, aminek következtében a spanyol udvar joggal érezte eredménytelennek a tárgyalásokat, és kezdte feladni elhatározását, hogy megnyeri az egyházat céljának.³⁴⁷ Míg a spanyol uralkodó bízott a pápa szavában a feloszlatást illetően, addig a politikusok kételkedtek a Szentszék a rendre irányuló megújításának tervében.³⁴⁸ Giordani maga is támogatta a reformot, de kifejezetten a világi papságot illetően érezte ennek szükségességét. A motivációt viszont megkérdőjelezte, hogy vajon a kialakult helyzet miatt vették fontolóra, vagy valóban fontosnak tartották a rend megújítását.³⁴⁹

XIV. Kelemen pápa bravúros módon négy éven keresztül tudta húzni a rend megszüntetését, amikor is 1773 nyarán kénytelen volt feladni az ellenállást és kiadni a rendet felszámoló *Dominus ac Redemptor* kezdetű bulláját. Giordani az ezt közvetlen megelőző pillanatok részleteibe kalauzolta el Klimó Györgyöt leveleiben. A kanonok számára két dolog vált bizonyossá az év elejére: először is, hogy a katolikus udvarokkal elhúzódó tárgyalások 2-3 hónapon belül befejeződnek, másodsor pedig felismerte ekkorra, hogy a tárgyalások kimenetele nem a megújítás, hanem a rend elnyomása lesz.³⁵⁰ Ráeszmélését erősítette egy korabeli mű, amelyben a spanyol, valamint a francia udvarok indoklása olvasható a rend felszámolásával kapcsolatban. Az olasz nyelvű dokumentumra több levelében is utalt, de nem

³⁴⁴ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. október 13. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴⁵ PEL.I. 1.a. 2. 114/1770. augusztus 22. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴⁶ PEL.I. 1.a. 2. 85/1771. január 13. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴⁷ PEL.I. 1.a. 2. 85/1771. február 20. Róma

³⁴⁸ PEL.I. 1.a. 2. 85/1771. június 8. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁴⁹ PEL.I. 1.a. 2. 85/1771. március 13. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁵⁰ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. január 23. Róma/Paolo Bernardo Giordani

csatolt egyikhez sem másolatot vagy kivonatot.³⁵¹ Ekkor már az ágens is a tárgyalások végét várta, és a világi uralkodókat illetve kritikával, amiért oly hosszúra nyúlt az ügy. Úgy gondolta, hogy a három - portugál, spanyol és francia - európai hatalom válaszüthöz érkezett, ahol el kellett dönteniük, hogy a béke fenntartására vagy egy háborúra vállalkoznak.³⁵²

A bulla kihirdetését megelőző két hónapban sem volt ismeretes az egyháziak körében a Szentatya döntése a rend jövőjét illetően. Giordani utalt is a pápa egyre nehezebb helyzetére az 1773 nyarán írt leveleiben.³⁵³ A római kanonok az augusztusi és a szeptemberi küldeményeiben számolt be a pápai bulla tartalmáról, ismertetve többek között a rend vagyonának sorsát, amelyet a spanyolok és a portugálok esetében a világi hatalom szerzett meg. A jezsuita szerzetesek jövőjét illetően két lehetőségről számolt be: az egyik szerint világi papokként tovább folytatva tevékenységüket éves fizetséget állapítottak meg számukra; a másik értelmében éves fizetség nélkül úzták ki őket a pápai állam területéről.³⁵⁴ Ez utóbbi feltételezhetően akkor lépett életbe, ha a rend tagjai ellenállást tanúsítottak a világi hatalom eljárásával szemben, a nápolyi-szicíliai példához hasonlóan.

XIV. Kelemen pápa a rend feloszlatását rögzítő bulla kiadása miatt egyáltalán nem vált kedvelt személyé a szerzetesrendek között. A római kanonok egy augusztus eleji levelében izgalmas értesítést adott arról, hogy néhány szerzetesrend tagja az Apostoli Palota ajtajára tűzve egy ironikus írással fejezte ki nemtetszését. A mű teljes egészét nem közölte Giordani csak hangzatos címét, amely XIV. Kelemen pápa helytelen megválasztására utalt.³⁵⁵ A jezsuita rendtársak itáliai területekről történő kiűzésére augusztus végén került sor, amely az egyháziak és a világi hatalom oldaláról egyaránt békésen, zavargások és ellenállás nélkül zajlott le.³⁵⁶ Erre a folyamatra emlékezett vissza egy névtelen jezsuita szerzetes levelében, amelynek másolatát Giordani 1774. február 19-i levelével küldte el a pécsi püspöknek.³⁵⁷ A szerzetes levelében, amelyet egy rendtársának címzett, erős kritikával illetve a feloszlatást. Beszámolójából megtudható, hogy a jezsuita rendtársak részéről nem történt ellenállás, sőt inkább

³⁵¹ *Riflessioni delle Corti Borboniche sopra il Gesuitismo*. É.n. Feltételezhetően az 1760-as években keletkezhetett, amelyre válasz is érkezett 1773-ban Benvenuti Carlo jezsuita szerzetestől: *Irriflessioni dell'autore di un foglio intitolato Riflessioni...* 1773. Giordani csak az előbbi művet említette több levelében, a livornói jezsuita szerzetes válaszlevelére nem utalt a későbbiekben sem.

³⁵² PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. március 20. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁵³ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. június 16. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁵⁴ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. augusztus 7. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. szeptember 4. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁵⁷ Copia di lettera scritta da un Gesuita a un suo Confratello alla notizia della suppressione. PEL.I. 1.a. 2. 203/1774. február 19. Róma/Paolo Bernardo Giordani

beletörődéssel hajtottak fejet a Szentszék *szigorú, de mindig szerető akarata* előtt.³⁵⁸ A felosztatás előtt értetlenül álló szerzetes nyers véleménynyilvánításával fejezte ki a rendjével történt *gyalázatos* esemény miatt érzett keserűségét.³⁵⁹ Az 1774-ben küldött levelek többségében a felszámolás utáni eljárás módokat mutatják be, kifejezetten a jezsuita rend vagyonára fókuszálva, továbbá a kisebb szerzetesrendek helyzetéről számolnak be. Giordani pontos adattal szolgált például a spanyol rendház felvásárlásáról, amiért az uralkodó 240 ezer római aranyat ajánlott.³⁶⁰ Több esetben tudósított a spanyol uralkodó és a Nápoly-Szicíliai Királysághoz tartozó területeken lévő szerzetesrendek viszonyáról, amely a jezsuitákhoz hasonló forgatókönyv szerint alakult: június végén ugyanis a ferences szerzetesrend ellen léptek fel.³⁶¹ Giordani ekkor még a spanyol – továbbá a portugál és a francia - uralkodót tette felelőssé a szerzetesrendek viszontagságos helyzete miatt. 1774-ben még nem sejtette, hogy nyolc év múlva maga II. József, akit éltetett és a katolikus vallás *legszilárdabb bátyájának*, védelmezőjének nevezett, kezdi el szisztematikusan felszámolni a szerzetesrendi intézményt a Magyar Királyság területén.³⁶² Az 1775-ben és az 1776-ban küldött leveleiben a jezsuitákról már más szerzetesrendekre, aktuális helyzetükre tevődött át a hangsúly.

Giordani 1776 nyarán a felosztatás történetét feldolgozó műről számolt be, amely egy firenzei nyomdászhoz kötődik, akit Pagni név alatt említett, és aki ellen uralkodói – Mária Terézia mint milánói hercegnő – nyomásra kivizsgálás indult.³⁶³ A szerző művében egyszerre becsmérelte a spanyol uralkodót, XIV. Kelemen pápát, a Szentszék és további katolikus uralkodókat a felosztatás miatt.³⁶⁴ A Szentszék és a katolikus uralkodók is támadásnak vették a művet, amely mindenkit felelőssé tett a jezsuita rend felosztatásáért.

A római kanonok levelei a Szentszék korabeli politikájáról, válságmegoldási technikájáról adnak szélesebb körképet a korabeli történések tényszerű tudósításán, személyes megfigyelésein, és végül a csatolt dokumentumokon keresztül. Egyházi személyként diplomáciai tapasztalataival igazi bennfentesként tekinthetünk személyére, aki az események színterei mögül tudósított Klimó Györgynek. Nemcsak a spanyol, francia és portugál

³⁵⁸ „Non una parola, non un cenno, non un movimento di doglianza, o mormorazione. Rispetto incapace di non esser veramente tale verso la Sede Apostolica, e del Pontefice, che in essa siede, sommissione perfetta a i rigidi, ma sempre adorabili voleri della provvidenza, ed alla autorità di cui si serve nell' eseguire i suoi disegni, di cui non tocca a noi d' esaminare la profondità.” Uo.

³⁵⁹ „Posso dire, che ad ogni istante io bevo il calice d' amarezza, e d' obbrobrio, che io l' ho vuotato sino alla feccia.” Uo.

³⁶⁰ PEL.I. 1.a. 2. 203/1774. április 6. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁶¹ PEL.I. 1.a. 2. 203/1774. június 23. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁶² Uo.

³⁶³ PEL.I. 1.a. 2. 1776. július 3. Róma/Paolo Bernardo Giordani

³⁶⁴ PEL.I. 1.a. 2. 1776. június 12. Róma/Paolo Bernardo Giordani

eseményekről írt leveleiben, de a kisebb hercegségek, királyságok területén zajló és a jezsuita rendet érintő történekekről is beszámolt. A levelek összességéből a katolikus egyház egy olyan krízis helyzete rajzolódik ki, amelyben a világi hatalmak kritikájukkal és fellépésükkel tulajdonképpen a klerikus világ korrupszájának megszüntetését célozták meg. Az egyházi vagyon felhalmozása nem volt meglepő a században, amelyre már több katolikus pap is felhívta korábban a figyelmet. A legnagyobb vagyonra a jezsuita szerzetesrend tett szert, ami nem csak politikai, de gazdasági szempontból – az egyház holtkézi jellege miatt – is kellemetlenül érintette az európai világi hatalmakat. A jezsuita szerzeteseket és az európai katolikus klérus többségét mégis váratlanul érte, amikor a kontinens uralkodói hol erőszakos módon, hol jogi úton léptek fel a renddel szemben. Érthető, hogy az első intézkedések között a birtokok és a vagyon elkobzása álltak, amelyekkel ellehetetlenítették a szerzetesrendek fenntartását és működését. A Giordani által megszerzett és elküldött csatolt dokumentumokból kiderül, hogy az európai udvarok logikusan átgondolták és építették fel stratégiájukat. A Szentszék válaszreakciója csekély volt, a római kanonok nem tudósított komoly ellenállásról, ezzel szemben egyfajta belső káosz eluralkodását mutatta be, amelyben XIV. Kelemen pápa legfőbb fegyverének az időhúzás bizonyult.

5. Eszterházy Károly római agentúrája

Eszterházy Károly 1761 novemberében a váci püspöki székből Egerbe került, ahol új egyházmegyének teendői mellett tovább folytatta kulturális és mecénási tevékenységét római ágensein keresztül. Munkáját három generáción keresztül segítette a Merenda család.

Giuseppe Maria Merenda váci püspöki éveiben szolgálta Eszterházyt, helyét fia, Giorgio Merenda vette át 1762-ben. Levelei meghatározó részben kulturális és egyházmegyei jellegűek, azonban szerepelnek közöttük olyan tájékoztatások, amelyek alapvető információval szolgáltak a jezsuita rend feloszlásáról, valamint a munkácsi görögkatolikus püspökség ügyéről. Idős korára 1795-től két fia, Giuseppe és Pietro egyre gyakrabban segítették munkáját, akikkel azonban Eszterházy nem kötött új szerződést.³⁶⁵ 1795 végén Giovanni Battista Caprara bíboros beajánlotta az egri püspöknek Domenico Sala apátot, kiemelve egyházon belüli jártasságát, ugyanis az Apostoli Datária hivatalaládaival és a beérkező kérvények kezelésével foglalkozott.³⁶⁶ A bíboros 1796. február eleji levelében fejezte ki örömét Eszterházynek, amiért

³⁶⁵ Első sorban 1760-as évek vége, az 1773-1774-es, 1793-as, 1796-1798-as évek.

³⁶⁶ „Colla morta dell’a[gen]te Giorgio Merenda, seguita la notte dello scorso Martedì, viene a vacare il posto di agente (...) per l’esperienza di nove anni, che tanto duró la mia nunziatura in Vienna, (...) l’avere qui un agente capace, onesto, destro, e conoscitore delle vie, per le quali puó ottenersi quanto si dimanda (...) mi faccio coraggio

az általa javasolt, az ágensi feladatkör ellátására a *legalkalmasabb* személyt nevezte ki római ügyvivőjének.³⁶⁷ A Merenda fiúknak leváltásuk kellemetlenséget okozhatott, mivel olyan vádak keringtek róluk, hogy *hitetlenek, műveletlenek* és megbízhatatlanok.³⁶⁸ Elképzelhető, hogy a híresztelések erősen rombolhatták renoméjukat és veszélybe kerülhetett a megélhetésük is.

a) Giorgio Merenda

i. *Merenda információi a jezsuita szerzetesrend felosztatásáról*

Giorgio Merenda a világi és az egyházi hatalmak között fennálló feszültség, amelyet a jezsuita szerzetesrendet érintő felosztatási akció okozott, enyhüléséről 1769 nyarán értesítette az egri püspököt. Levelében a portugál nuncius római visszatéréséről számolt be, amelyről a portugál uralkodó levélben tájékoztatta XIV. Kelemen pápát.³⁶⁹ A római ágens pedig a portugál nuncius visszahelyezésében látta a jezsuita szerzetesrenddel kapcsolatos tárgyalás újbóli megkezdését.³⁷⁰ Eszterházy csak időközönként kapott információkat a felosztatás folyamatáról. Merenda négy év múlva adott hírt a jezsuitákról, mégpedig a bolognai rendtársak helyzetéről. 1773 nyarán két levélben számolt be a helyi eljárásról, amelyet maga a pápa, XIV. Kelemen rendelt el írásban: a bolognai jezsuita kollégium rektorának át kellett adnia két fakultást (retorika és filozófia), rendtársaival együtt meg kellett válnia szerzetesi ruhájától és visszatérni rendházaikba.³⁷¹ Az ágens levelét a bolognai Santa Lucia kollégium tizennégy jezsuita tanára és tizenkét diákja elszállításának és fogva tartásának hírével zárta.³⁷²

Néhány nap elteltével másik levelében már a helyi jezsuita szerzetesek ellenállásáról számolt be, ugyanis a rendtársak közül többen nem engedelmeskedtek a bullában leírt rendeleteknek, például nem váltak meg szerzetesi ruhájuktól. Az ellenálló szerzeteseket végül a helyi katonaság fosztotta meg viseletüktől, nem sokkal pedig a város szinte összes rendbéli barátját elfogták.³⁷³ A rend hivatalos felosztatását elrendelő pápai bulláról július végén írt

di proposte per suo nuovo agente, (...) il Sig[no]r[e] a[gen]te Domenico Sala, amministratore delle Compende, o sia quello, che in Dateria, dopo l'e[im]minentissimo Datario, ha la maggiore influenza." EFL AV VIII/ 2266 ARC/1795. december 12. Róma/Giovanni Battista Cardinal' Caprara

³⁶⁷ „Mi faccio un dovere di replicare a posta corrente (...) col dichiarare ch'ella ha fatto di accettare per suo nuovo agente il Sig. A[ba]te Domenico Sala, mi ha procurato il maggior contento, (...) la persona la piú capace di ben servirla." EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. február 6. Róma/Giovanni Battista Cardinal' Caprara

³⁶⁸ A vádak miatt elbocsátották őket a Római Kúriából is. EFL AV 2266 ARC/1796. június 18. Róma/Giuseppe és Pietro Merenda

³⁶⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1769. augusztus 19. Róma/Giorgio Merenda

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1773. június 12. Róma/Giorgio Merenda

³⁷² Uo.

³⁷³ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1773. június 19. Róma/Giorgio Merenda

levelében tett említést.³⁷⁴ A Mária Terézia általi kihirdetést megelőzve, szeptember elején a pápa enciklikájának másolatát továbbította az egri püspöknek. A rövid fogalmazvány egyfajta nyomatékosítással szolgálhatott a felosztás helyi felügyelői felé, hogy a jezsuita atyák által ellátott egyaránt lelki és szellemi teendőket továbbra is zavartalanul szükséges ellátni. Ilyen volt például a gyónás, a szentségek kiszolgáltatásának, a szemináriumok igazgatásának, továbbá a diákok tanításának biztosítása.³⁷⁵ A következő év elején pedig a felosztással kapcsolatos, Rómában hallott információit továbbította: XIV. Kelemen pápát tették felelőssé a felszámolást illetően.³⁷⁶ Giorgio Merenda a szerzetesrend felszámolásának fogadtatását egy másik itáliai terület, a Milánói Hercegség szemszögéből is bemutatta egy 1774 nyarán kelt levelében. Az északi terület szerzetesrendjeinek papi utánpótlásában nagy szerepet játszott a római Collegium Germanicum et Hungaricum, amely ekkor nem fogadott több diákot a jezsuita szerzetesrend felosztásával kapcsolatos éppen zajló tárgyalások miatt.³⁷⁷ A római ágens által bemutatott eljárásból kiindulva feltételezhető, hogy az 1774-es tanévre jelentkezett papnövendékek római tanulmányaikat egy tanévvvel később kezdhették meg. A katolikus felvilágosodás szellemében a hitélet bensőségebb megélését segítő, a század tudományos fejlődésével és szellemiáramlataival tisztában lévő papok kinevelését tovább nehezítette, hogy a római Collegium jezsuita irányítás alatt állt. Az 1773-as felosztással nem szűnt meg a tanítás az intézményben, mivel világi papok vették át azt, azonban felhagytak a jezsuita szemléletű oktatással. Eszterházy Károly egyházmegyéje papjainak egyaránt a teológiai, kulturális és tudományos taníttatására rendkívüli figyelmet fordított.³⁷⁸

Giorgio Merenda a felosztás egyik érdekes következményét ismertette 1774. szeptember 10-i levelében: a jezsuiták elnyomása miatt távozásra kényszerült más szerzetesrendek és szerzetesi kongregációk tagjai felmentésben részesültek. A római ágensnek szüksége volt az egri egyházmegye szerzetesi intézményeinek pontos helyszíni megnevezéseire a felmentések intézése miatt.³⁷⁹ Levelében példaként egy, a Német-római Császárság területén lévő egyházmegyét - konkrét megnevezés nélkül - említett, ahol ezt az

³⁷⁴ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1773. július 24. Róma/Giorgio Merenda

³⁷⁵ Az enciklika másolatának erre vonatkozó része: HML XII-3f/4. 1773. szeptember 1. Róma

³⁷⁶ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1774. január 15. Róma/Giorgio Merenda

³⁷⁷ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1774. július 9. Róma/Giorgio Merenda

³⁷⁸ A Collegium Germanicum et Hungaricum 1686 és 1773 között évente átlagosan 3-4 magyar papnövendéket fogadott. Az utolsó huszonhat évben pedig 122 kispap folytathatta tanulmányait az intézményben, amely arra a tendenciára utalhat (ez még így is csak 5 fő egy évben), hogy a magyar katolikus felsőpapság körében egyre nagyobb lett az igény a megfelelően, Rómában képzett egyházi réteg kinevelésére, kiszolgálva ezzel a paphiányt. Bitskey 1996. 88.

³⁷⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1774. szeptember 10. Róma/Giorgio Merenda

eljárásmódot már alkalmazták.³⁸⁰ A szerzetesi ruha elhagyását a fogadalomtétel alóli felmentés jelentette, amelyet a pápától kellett kérvényezni. A katolikus egyház tehát a kánonjogi előírásokat betartva kezelte a helyzetet. Merenda további leveleiben nem szerepel információ azzal kapcsolatba, hogy a felmentések kérvényezése milyen plusz adminisztrációs terhet róhatott a Szentszékre, hiszen az 1773-as pápai bulla a portugál és a spanyol területek kivételével az egész európai jezsuita rendet érintette.

Eszterházy Károly római ágense igyekezett lépést tartani az aktuális eseményekkel és tájékoztatni ezekről az egri püspököt. Az 1780-as évek elején II. József egyházpolitikai intézkedéseivel - az 1781-es szekularizációs és türelmi rendeleteivel - kivívta Róma ellenszenvét. VI. Piusz pápa 1782 elején indult Bécsbe, hogy tárgyaljon az uralkodóval a katolikus hitet és egyházat érintő rendeletekről. Merenda nem szolgáltatott érdemben információkat Eszterházy Károlynak a tárgyalás eredményéről. 1782 elején összesen két levelében emlékezett meg a pápa bécsi útjáról, a találkozó kimeneteléről pedig később sem adott tájékoztatást, csupán annyi információval szolgált március közepén, hogy Rómában várják a fejleményeket.³⁸¹

Hasonló felületességgel számolt be 1788 nyarán a Szentszék és I. Ferdinánd szicíliai uralkodó között már egy éve tartó tárgyalásokról. Merenda rövid levelében értesítette, hogy a pápa és a király nem tudtak egyességre jutni az egyházi hatalom és joghatóság témájában.³⁸² A tárgyalások előzményeiről azonban nem szolgált információval korábbi leveleiben. A két hatalom végül 1791-ben jutott egyezsége - az uralkodó maga nevezhette ki a püspököket királysága területén -, és megkezdődött közös fellépésük a francia forradalommal szemben.³⁸³ 1793 elején a Nápoly-Szicíliai Királyság partjainál megjelent a francia hadi flotta, ami közvetlen veszélyt jelentett már a pápai területekre is. A francia csapatok magukkal hozták a forradalom egyik jelképét, a kokárdát, azonban az emberek nem kezdték el hordani. A római ágens erről az állapotról tudósított, a nép a forradalmat elutasította, a pápai flottát pedig éltetve indította útjára Nápoly városa ellen.³⁸⁴ Az előző év végén írt levelére hivatkozva megemlítette, hogy I. Ferdinánd semlegességet ígért a franciáknak, nem lép fel az ottlévő csapatokkal szemben. Ennek megfelelően és a híresztelések szerint biztosította, hogy nem fogja -

³⁸⁰ Uo.

³⁸¹ A pápa indulásáról 1782. február 27-i levelében írt. EFL AV VIII/ 2266 ARC/1782. február 27. Róma/Giorgio Merenda. A fakultások ötévre való kérvényével kapcsolatban jegyezte meg, hogy mindenki várja a tárgyalás eredményeit. EFL AV VIII/ 2266 ARC/1782. március 12. Róma/Giorgio Merenda

³⁸² EFL AV VIII/ 2266 ARC/1788. július 22. Róma/Giorgio Merenda

³⁸³ „Oltre che nella nuova politica estera...” Forrás: Treccani.it https://www.treccani.it/enciclopedia/ferdinando-i-di-borbone-re-delle-due-sicilie_%28Dizionario-Biografico%29/ (utolsó megnyitás: 2021. 01. 25.)

³⁸⁴ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1793. január 19. Róma/Giorgio Merenda

tulajdonképpen - megtámadni a városhoz közeli területeket.³⁸⁵ 1795 decemberében bekövetkezett haláláig a forradalomról és annak a pápai területekre gyakorolt hatásairól ha tudósított is, nem maradtak fenn levelei.

b) A legalkalmasabb személy: Domenico Sala

Az egri püspök harminc évtized után váltotta le a Merenda-családot és római agentúráját Domenico Sala apátra bízta. Az 1796-1798 között érkezett dokumentumok érdekességét az adja, hogy a forráscsoportban 31 levél Domenico Sala saját aláírásával és pontos címzéssel található meg, míg további 57 levél aláírás nélkül szerepel, amelyeken a dátumok a naplókhoz hasonlóan, a szövegek előtt szerepelnek.³⁸⁶ Az utóbbiak tömbösítve érkezhettek, ugyanis több esetben előfordul, hogy egy oldalon két különböző nap beszámolója olvasható.³⁸⁷ A forráscsoport vizsgálata elejétől elképzelhetőnek tartottam a Sala és az aláírás nélküli levelek közötti összefüggést a dátumozások miatt. Az utóbbiak mindig tömbösítve érkeztek és együtt maradtak, s kettő között mindig feltűnik egy-egy levél Salától. Ezt a feltételezést támasztja alá a római ágens 1796. július eleji levele, amelynek a végén olvasható feljegyzéséből tudható meg, hogy Eszterházytól pénzt kapott bizonyos levelek megszerzésére. Munkáját testvére is segítette azzal, hogy a püspöktől kapott pénzt biztonságba helyezhették el nála, Bécsben. Bár az ágens egy levelében sem tesz említést csatolmányról, elképzelhető, hogy az aktuális politikai és háborús viszonyok között ezek a levelek más úton és más személytől érkezhettek.³⁸⁸

Az aláírás nélküli és a Domenico Sala kézjeggyével ellátott levelek közül összesen 51 tájékoztat a korabeli történeti eseményekről. A legtöbb küldemény pedig az 1796-os évből származik, amikor a Bonaparte Napóleon által vezetett francia csapatok megindultak Itália felé. A feljegyzések kivétel nélkül a francia forradalmi hangulatról, az itáliai területeken jelenlévő francia csapatokról és az egyházi-világi hatalmak konfliktusáról tudósítanak, olykor egymást követő napokon datálva. A források a katonai csapatmozgások és diplomáciai tárgyalások részletezésén keresztül mutatják be az egyház helyzetét és azt a folyamatot, ahogyan tagjai megélték, vagy akár kezelték ezt a válságokkal teli időszakot. A levelek bemutatása az alábbiakban kronológiai sorrendben történik.

³⁸⁵ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1793. február 23. Róma/Giorgio Merenda

³⁸⁶ A levelek témaköreiket illetően vegyesek: egyházmegyei ügyekről, a francia forradalom és hatásairól szólnak.

³⁸⁷ 1796. június 26. és július 1. közötti időszakról napi bontásban, az aktuális dátum feltüntetésével folytonosan követik egymást a beszámolók. EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. június 26-július 1.

³⁸⁸ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. július 7. Róma/Domenico Sala.

Az első aláírás nélküli feljegyzés 1796. február végi dátummal került Eszterházy Károlyhoz, amelyben VI. Piusz pápa pontifikátusának huszonegyedik - Szent Péter után a második leghosszabban uralkodó pápa - évfordulójára tartott ünnepi miséről értesült.³⁸⁹ A következő beszámoló május végéről származik, amikor Napóleon a hadseregével már itáliai földön járt. Július elejére a pápai területeket is elérték, aminek következtében a franciákkal folytatott tárgyalásokon VI. Piusz pápát képviselő José Nicolás de Azara spanyol követnek üzentek a helyzet kezelésének érdekében. A július 9-i beszámolóból kiderül, hogy a Szentszék először diplomáciai úton kívánta megoldani, vagy legalább enyhíteni a fennálló veszélyhelyzetet. A levélből kiderül, hogy Azara személyében a katolikus vallás, a pápa, az egyháziak és a veszélyben lévő Firenze városának megsegítőjét látták.³⁹⁰ A beszámolóban a már elfoglalt itáliai városok - Bologna és Ferrara - egyházi javainak elkobzásáról és felhasználásáról is olvasható részlet. Eszerint a templomokban található arany és ezüst tárgyak beolvasztásuk után pénzverdébe kerültek.³⁹¹

A francia csapatok megjelenése forradalmi hangulatot gerjesztett a helyi civil lakosság körében, amelyről a névtelen szerző egy szeptemberi feljegyzésében emlékezett meg. Antoine Christophe Saliceti francia kormányzót Bolognában a nép hangos felkiáltással üdvözölte, ahogyan a francia alkotmányt is, és kinyilvánították akaratukat a köztársaság kikiáltására. A szerző felismerte a kialakuló feszültséget a nép és a helyi hatalom között, és kifejezte félelmét egy esetleges konfliktussal kapcsolatban.³⁹² Domenico Sala hasonlóan érzékelt korának válságát, amelytől Európa szenvedett, továbbá amelynek gyökerét az aktuális veszélyes eseményekben fedezte fel.³⁹³ 1797 elejére a Szentszék belátta, hogy a katolikus hit védelmében el kell fogadnia a Napóleon által kínált feltételeket az egyház hatalmának megtartása érdekében.³⁹⁴ A február 19-én aláírt torentói szerződés másolata a március 23-i levélhez csatoltan érkezett meg az egri püspökhöz. A 16 cikkelyből álló dokumentum a Szentszék befolyását csorbította azáltal, hogy kénytelen volt lemondania területeinek jelentős hányadáról.³⁹⁵ Az itáliai katolikus egyház birtokain és ingatlanain túl a templomokban található

³⁸⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. február 27. Róma

³⁹⁰ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. július 9. Róma

³⁹¹ Uo.

³⁹² EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. szeptember 10. Róma

³⁹³ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1796. december 13. Róma

³⁹⁴ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1797. február 10. Róma

³⁹⁵ Avignoni területekről, Bologna, Ferrara és Romagna tartományokról, továbbá pápai ingatlanokról. VI-VIII. Cikkelyek rögzítették ezeket. *Traité de Paix entre le Pape et la Republique Francaise*. 19. Fevrier 1797. EFL AV VIII/ 2266 ARC/1797. március 23. Róma

arany és ezüst kegytárgyait is elveszítette, amelyek gazdagságának kézzelfogható szimbólumai és letéteményesei voltak.³⁹⁶

A szerző a következő év eleji feljegyzésében tért ki arra a politikai-hatalmi változásra, amely a római katolikus egyházat érintette. A francia forradalom eszméinek megfelelően az Egyházi Államot köztársasággá nyilvánították és elfoglalták a pápai palotát, amelyet szintén kifosztottak a francia csapatok.³⁹⁷ A hatalmi struktúra átformálásának zavartalanságát pedig újabb francia csapatok megjelenése biztosította, amelyre Domenico Sala is kitért február 15-i levelében, utalva ennek az időszaknak a kiszámíthatatlanságára.³⁹⁸

A római ágens levelei egyre gyakrabban fedezhetők fel ettől az évtől. Két február közepi leveléből megismerhetők a francia jelenlét hatásai az egyházmegyei ügyek intézésével kapcsolatban. A francia és a ciszalpin csapatok a helyi egyházmegyék megadóztatásán, valamint a kormányzás megváltoztatásán túl Róma városát is megszállták, és a Szentszéket megfosztották hatalmától. VI. Piusz pápa a fennálló helyzetben, továbbá rossz egészségügyi állapota miatt sem tudott audienciát tartani, amelyen az ágens előterjeszthette és képviselhette volna az egri egyházmegye ügyeit.³⁹⁹

Az utolsó aláírás nélküli levelek a francia csapatok terjeszkedéséről, az itáliai katolikus egyház, a szerzetesrendek és a nép veszélyeztetéséről tudósítottak. Az Egyházi Állam és területei, valamint a helyi városok francia irányítás alá kerültek. A névtelen szerző december 13-i feljegyzésében megemlíti, de nem fejti ki bővebben a francia csapatok hatalmuk megszilárdítására irányuló törekvéseit, amelyekben döntő szerepet játszott a római katolikus egyház elnyomása. További intézkedésként jegyezte meg a szerzetesrendek - többek között a karthauzi és a trappista rendek - feloszlásának elrendelését.⁴⁰⁰

Domenico Salától az utolsó fennmaradt levél 1798. október 12-én kelt, amelyben a római ágens a koruk körülményeiről emlékezett meg röviden. Az apát megfogalmazásából kiderül, hogy ezt veszteségekkel és szorult helyzettel teli időszakként élte meg, amelyben csak az Isten kegyelmébe vetett hit adhatott erőt az emberek számára.⁴⁰¹

³⁹⁶ Foligno és Terracina városok kifosztásáról az 1797. március 3-i keltezésű levél számol be bővebben: EFL AV VIII/ 2266 ARC/1797. március 3. Róma

³⁹⁷ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1798. február 14. Róma

³⁹⁸ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1798. február 15. Róma/Domenico Sala

³⁹⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1798. február 13. Róma/Domenico Sala

⁴⁰⁰ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1798. december 13. Róma

⁴⁰¹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1798. október 12. Róma/Domenico Sala

6. Szily János római agentúrája

Szily János szombathelyi püspök szintén rendelkezett ágensekkel Rómában. Ügyvivőiről, nevezetesen Bartholomeo és Francesco Pinto Poloniról információval sem a magyar, sem a külföldi szakirodalom nem bővelkedik. A Pinto Poloni név két magyar nyelvű tanulmányban tűnt fel eddig, mindkettőben mint római ágenseket említik, továbbá egy idegen nyelvű műből kiderül, hogy Francesco egyházi személy volt.⁴⁰² Egy 1796 végén írt leveléből tudható meg, hogy Bartholomeo az apja volt, ugyanis így utalt rá, amikor haláláról értesítette a szombathelyi püspököt.⁴⁰³ Feltételezhetően Pinto Poloniék a Merenda családhoz hasonlóan megélhetési szempontból vállalkoztak az ágensi szakmára. Bartholomeo apja, Pietro Zichy János győri püspök (1743-1783) egyházmegyei ügyeinek képviselőjével is foglalkozott már, s ezt örökölte meg a család következő generációja. Nem kizárt, hogy Szily ezekben az években ismerkedhetett meg az ágensekkel a leveleken keresztül, mint ahogy az sem, hogy így emelhetette át őket saját püspöki éveire.⁴⁰⁴

A Bartholomeótól fennmaradt és a levéltárban megtalálható első levél 1778 nyaráról származik; a levelek többsége az új egyházmegye belső ügyeivel foglalkozik kitérve a különböző felmentési ügyekre, a papnövendékek római taníttatására és az egyházmegyei vizitációkra. Eszterházy Károly példájához képest elenyésző számmal találhatóak a püspök kulturális, könyvgyűjtői tevékenységére utaló levelek, azonban annál több a korszak nemzetközi eseményeivel foglalkozó beszámoló. Az előzőekben bemutatott forráscsoportokkal ellentétben a szombathelyi levelezések koherens anyagot adnak ki két okból kifolyólag. Először is az egyes levelekkel érkező csatolmányok, amelyek egy része a bécsi nunciatúráról, másik része a Szentszéktől származó nyomtatványok, ebben a csoportban találhatóak. Másodszer a forráscsoport teljes kutathatóságát és átláthatóságát segíti az a rendezési elv, amely szerint a püspöki válaszlevelek a római ágensi levelek szerves részét képezik, s nem különálló forráscsoportban – *Protocollumokban* - keresendők más

⁴⁰² Csizmadia Andor írásából derül ki, hogy Barkóczy Ferenc esztergomi érsek római ágense volt Pinto Poloni az 1764. évben. Az évszámból kiindulva feltételezhető, hogy Bartholomeo lehetett az. Csizmadia Andor: Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A „Kollár contra Status et Ordines”. In: *Jogtudományi Közlemények* (19. évf. 4. sz.). 1964. 220. Egy későbbi tanulmányban is csak az említés szintjén olvasható a családnév és a szerző szentszéki ágensként utal - itt is az évszámból kiindulva feltételezhetően - Bartholomeóra. Vanyó Tihamér: Orvostörténeti vonatkozások a Vatikáni Levéltárból. In: *Orvostörténeti Közlemények* (60-61.) 1971. 242. Francesco Pinto Poloni neve egy francia nyelvű, 1864-ben megjelent emlékiratban olvasható, amely apátként nevezi meg. J. Crétineau-Joly: *Mémoires du Cardinal Consalvi Secrétaire d'État du Pape Pie VII.* Paris, 1864. 254. <https://books.google.bj/books?id=TehFAAAAcAAJ&hl=hu&pg=PA254#v=onepage&q&f=false> (utolsó megnyitás: 2021-03-22)

⁴⁰³ SzEL AC/1796. november 12. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁰⁴ Oláh 2022. 265.

fogalmazványok mellett. Ebből adódóan Szily János válaszai közvetlenül kutathatók és megjeleníthetők, továbbá a kutatásban is elsődleges helyet foglalnak el, megszólaltatva a korszak egyik püspöki állásfoglalását a nemzetközi eseményekkel kapcsolatban.

Bartholomeo 1782-től egyre gyakrabban számolt be azokról a nemzetközi történésekről, amelyek a katolikus egyházat érintették. 1796 tavaszától, amikor fia, Francesco bekapcsolódott az ügyvivői tevékenységbe, gyakoribbakká váltak a levelek Rómából. A küldemények száma pedig jól láthatóan megduplázódott Francesco szolgálati éve alatt az 1782-1796. közötti időszakhoz képest.

II. József uralkodásának első éveiben már kétséget és aggodalmat érzett Szily János a magyar katolikus egyház helyzetét illetően. Ugyanakkor 1780 nyarán még pozitív kilátásokkal tekintett a szerzetesrendek helyzetére. Egy nyár közepén írt levelében utalt I. Mária portugál királynő tetteire, amellyel az ottani szerzetesrendeket negatívan érintő Pombal márkija által hozott intézkedéseket felszámolta. Ez az információ reményt adhatott a szombathelyi püspöknek, ugyanis levelének végén a római jezsuita rend visszaállításának lehetőségére utalt.⁴⁰⁵ Szily nagy elszántsággal lépett fel a világi hatalommal szemben a hazai klerikusokat korlátozó rendeletek miatt. Az uralkodó 1782. éveleji rendeletével felszámolta a nem hasznos tevékenységet végző magyar szerzetesrendeket, amely mind a hazai egyháziak, mind Róma oldaláról heves ellenállást váltott ki. VI. Piusz pápa a nevezetes fordított Canossa-járása során szerette volna jobb belátásra bírni II. Józsefet, de nem járt sikerrel. Szily János tudva, hogy a Szentatya Bécsbe ment, maga is elindult a császárváros felé, hogy erősítse az egyházi ellenállást. Azonban az uralkodó kitiltotta Bécs városából az egyházpolitikájával egyet nem értő püspököt.⁴⁰⁶ Az incidenst sem Szily, sem Pinto Poloni nem említette meg az ekkori levelekben; VI. Piusz pápa bécsi látogatásáról előbb a szombathelyi püspök adott tájékoztatást mint eseményről, annak kimenetelét nem tárgyalta.⁴⁰⁷ A római ágens május 18-án kelt levelében válaszolt Szily írására, amelyben sajnálatát fejtette ki az eredménytelen tárgyalás miatt.⁴⁰⁸ A következő év elején Bartholomeo leveléhez csatoltan küldött két olasz nyelvű írást, amelyek egyike VI. Piusz levele volt II. Józsefhez, a másik pedig az uralkodó válasza a pápához. A szombathelyi püspök az év elején tesz említést a híresztelésekről, miszerint a pápai

⁴⁰⁵ SzEL AC/1780. július 22. Szombathely/Szily János. I. Mária trónra kerülése után Pombal elbocsátásával és perbe fogásával visszaállította a portugál katolikus egyház politikai befolyását. Birmingham, David: *A Concise History of Portugal*. Third Edition. Cambridge, 2018. 95. https://books.google.hu/books?id=ZkFPDwAAQBAJ&pg=PA93&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (utolsó megnyitás: 2021. 03. 24.)

⁴⁰⁶ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 374.

⁴⁰⁷ SzEL AC/1782. április 30. Szombathely/Szily János

⁴⁰⁸ SzEL AC/1782. május 18. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

levél nyilvánosságra került.⁴⁰⁹ A csatolmány címe is utal a szerző kilétének bizonytalanságra, ugyanis abban csak feltételezik, hogy azt VI. Piusz írta az uralkodónak.⁴¹⁰ A szerző a levélben a szekularizációs rendelet, a katolikus egyházat érintő anyagi következményeire hívta fel az uralkodó figyelmét. Röviden, s lényegre törően vette sorba, hogy a szerzetesrendek feloszlatása vagyunk elvételét jelentené az egyháztól és a klerikusoktól, s ezzel súlyosan megkárosítaná őket.⁴¹¹ A levél írója figyelmeztette II. Józsefet, hogy ezzel a rendeletével az elődjeivel megkötött egyezményeket szegi meg, továbbá tettét minden egyházi személy elítéli és gyalázatosnak tekintik.⁴¹² A válasz szerzője - a korabeli híresztelések szerint II. József - a vádpontokat visszautasította, megnyugtatta az előző levél íróját, hogy az információi tévesek. Üzenetét a tévedhetetlenségének szerény bevallásával zárja, hiszen a *vallás védelmezőjeként* és törvényhozóként *isteni kegyelem segítségével, becsületes és elfogulatlan jellemének* köszönhetően *nem tér tévútra*.⁴¹³ Szily következő leveléből kiderül, hogy a két iromány Rómában is publikussá vált, azonban a későbbiekben sem ő, sem Bartholomeo nem tértek ki további sorsukra, vagy az egyháziak körében kiváltott hatásukra.⁴¹⁴ A római ágens a II. József és VI. Piusz pápa között fennálló ellentétes helyzetet nemcsak a magyar, de a római katolikus egyház szempontjából is érzékeltette. A Milánói Hercegség területén lévő egyházi javadalmak betöltésének rendezéséről számolt be 1784 eleji levelében. Az uralkodó Rómába ment a pápához, hogy az észak-itáliai püspökök kinevezésének jogát rendezze. A római ágens szerint a tárgyalás *barátságosan* zajlott, amelynek értelmében végül az egyházi pozíciók betöltésére - tehát a püspöki kinevezésekre - egyaránt az uralkodó és a pápa is tehetett javaslatot a klerikus személyek köréből. A tárgyalás kimenetele mindkét felet elégedettséggel töltötte el Bartholomeo beszámolója szerint.⁴¹⁵ Az új milánói püspök az uralkodó általi kinevezéséről

⁴⁰⁹ SzEL AC/1783. január 3. Szombathely/Szily János

⁴¹⁰ Copia della Lettera, che si suppone scritta da Sua Santità a Sua M[ajestà] Imp[eriale]. SzEL AC/1782. augusztus 2. Róma

⁴¹¹ „...quindi é che essendoci pervenuto alle orecchie, che M[ajestà] V[ostre] vada pensando a togliere tutti i Fondi alle Chiese, e agli Ecclesiastici della Sua Monarchia, e ridurgli a semplici pensionati, non possiamo dispensarci di porle in vista, che se si effettuasse in tal pensiero, ridonderebbe alla Chiesa una Lagrimevole Lesione (...)” Uo.

⁴¹² „Non é di nostra ispezione entrare nel politico, e nell’economico de Suoi Stati, (...) tuttavia dobbiamo prescindere dai riflessi di deperizione delle Rendite Ecclesiastiche, coll’amministrazione da farsi dai Secolari di Fondi non propri, dall’infrazione dei patti stabiliti fra i suoi antecessori, e diversi Provincie (...). Parleremo soltanto di ciò, che non possiamo emettere per debito di coscienza, e Le diciamo, che il privar le Chiese, e gli Ecclesiastici del possesso dei Loro Fondi temporali, é in Dottrina Cattolica un errore manifesto condannato dai Concili, esecrato dai Santi Padri, e qualificato dai piú rispettabili Scrittori, per dottrina velenosa, e per domma scellerato.” Uo.

⁴¹³ „Non posso dir altro senza stendermi in Lunghezza, se non che il supposto pervenuto alle sue orecchie, come la S[ignoria] V[ostre] s’esprime, é falso. (...) tengo una voce in me, che mi dice quello, che come Legislatore, e Protettore della Religione conviene di fare, o di tralasciare. E questa voce coll’ajuto della Divina Grazia, e col carattere equo ed onesto, che mi sento, non puó mai indurre in errore.” Risposta alla Sud[er] Lettera, che suppone scritta da S[ua] M[ajestà] Imp[eriale]. 1782. augusztus 29.” Uo.

⁴¹⁴ SzEL AC/1783. február 21. Szombathely/Szily János

⁴¹⁵ SzEL AC/1784. január 28. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

június végén írt levelében informálta Szilyt. Az uralkodó és a pápa közötti megegyezés hasznosságának és létrejöttének nyomatékosítása mellett annak, a konzisztóriumon történő kihirdetéséről is tájékoztatást adott. Az itáliai területeken elfogadták a megkötött szerződést, azonban arról nem tudott információval szolgálni, hogy a Magyar Királyság esetében várható-e hasonló megegyezés.⁴¹⁶ A szombathelyi püspöknek sem voltak ismeretei arról, hogy a magyar katolikus egyház és II. József között tárgyalások zajlanának ilyen ügyben.⁴¹⁷

A levélváltások intenzitása csökkent 1786-ban és 1787-ben, ennek oka nem derül ki, azonban több esetben is megjegyezték, hogy hiányolják egymás leveleit. Az 1786-os évből Bartholomeo egy leveléből kiderül, hogy a Szentszéknek a Nápolyi Királysággal folytatott hatalmi harca nem ért véget, ugyanis a pápa és a nápolyi uralkodó ismételten tárgyalásra készültek egymással.⁴¹⁸ Az egyház hatalomvesztésének folyamata két év múlva sem ért véget, ugyanis a nápolyi kormány folytatta a privilégiumainak csökkentését. Bartholomeo ez év augusztusában számolt be a nápolyi pápai kincstár vagyonának felméréséről, amelyet az uralkodó, IV. Ferdinánd rendelt el. A pápai kincstárnok azonban megtagadta az egyházi vagyon átadását a királyi miniszternek, Bernardo Tanuccinak.⁴¹⁹

A francia forradalom és annak hatásai a szombathelyi püspököt is foglalkoztatták. Bartholomeóval 1791-től egyre gyakrabban tértek ki, és vitatták meg az aktuális eseményeket leveleikben. Szily a pápa kijelentésével egyetértve a francia forradalmat és a papság polgári alkotmányát egyaránt *rossznak* tartotta, mivel az általuk képviselt *nemzeti eszmét* terjesztették az Itáliához közeli területeken.⁴²⁰ A következő év márciusában VI. Piusz pápa apostoli levélben fordult a francia papsághoz, hogy távolodjanak el a polgári alkotmányban foglaltaktól. Bartholomeo március 24-én csatoltan küldte el a nyomtatott pápai dokumentumot Szilynek.⁴²¹ A pápa kifejtette a forradalmi események és intézkedések hatását a francia klérusra, továbbá Rómával való kapcsolatukra. A kialakult helyzetet a Szentszék már-már egyházszakadásként élte meg, amely nem csak a helyi egyház működését, de a nép hitbéli meggyőződését is megváltoztatta. A hívők ugyanis kezdtek eltávolodni Rómától és a katolikus hittől.⁴²² A római ágens további két nyomtatott pápai levelet küldött a témával kapcsolatban, amelyeket a pápa a korzikai püspöknek, továbbá az avignoni érseknek címzett. Ezekben, hasonlóan a francia

⁴¹⁶ SzEL AC/1784. június 30. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁴¹⁷ SzEL AC/1784. július 20. Szombathely. Szily János

⁴¹⁸ SzEL AC/1786. december 9. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni.

⁴¹⁹ SzEL AC/1788. augusztus 13. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁴²⁰ SzEL AC/1791. november 15. Szombathely/Szily János

⁴²¹ SzEL AC/1792. március 24. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁴²² *Dilectis Filiis Nostris S.R.E. Cardinalibus, et Venerabilibus Fratribus Archiepiscopis et Episcopis, ac Dilectis Filiis Capitulis, Clero, et Populo Regni Galliarum Pius PP. VI. (...)* SzEL AC/K15/1792. március 19. Róma/VI. Piusz pápa apostoli levele a francia papsághoz. IV-V.

papságnak írt levélhez, ugyanúgy a helyi klerikusokat szólította fel, hogy távolodjanak el a francia polgári alkotmánytól.⁴²³

Bartholomeo a következő év elején két olyan dokumentumot is csatolt, amelyben a Szentszék állásfoglalása olvasható a pápa mint a katolikus egyház egyetemes pásztorának és a külföldi hatalmaknak a feladatával kapcsolatban. Az előbbi csatolmány VI. Piusz pápa a francia fennhatóság alatt álló egyháziaknak küldött leveleiben leírtakra hivatkozva ismertette azokat a jogtalanságokat, amelyeket a francia hatalom jelenléte óta szenvedett el a katolikus vallás és az Egyház. Ezek a sérelmek pedig arra a helyzetre mutattak rá, ahogyan a francia hatalom a Szentszékre mint egy politikailag már nem meghatározó tényezőre tekintett. Ezt a szerző is megállapította levelének végén. A Francia Köztársaság nem akarta megtérni a pápa szimpatizánsait területein, és nem fogadta el a Szentatyát mint a katolikus vallás egyetemes pásztorát, és mint világi hatalmat.⁴²⁴

1793. február 17-én Francesco Saverio de Zelada kardinális írásban közölte a pápa kérését a külföldi hatalmak felé a béke megőrzésének szavatolására területeiken a katolikus vallás és a hívők legnagyobb védelmének érdekében. A tudósítás első részében a pápa diplomáciai érdemeire hívta fel a figyelmet, kiemelve készségét a Rómába menekült francia papság befogadására és a világi hatalmakba vetett bizalmát. Az írásból kiderül, hogy a Szentszék a pápa békefenntartó szerepe mellett az utóbbiak közreműködésére is számított a környező területek és a hívek védelmének érdekében.⁴²⁵ II. Ferenc német-római császár apjához hasonlóan folytatta a francia forradalom elleni katonai fellépést. Ehhez a magyar nemesség is hozzájárult, erről Szily János még az előző év augusztusában számolt be római ágensének.⁴²⁶ 1793 végén írt levelének megfogalmazásából pedig megtudható, hogy a konfliktust a magyar rendek háborújának is gondolta.⁴²⁷

A következő évben íródott levelekben egyházi ügyekkel - konzisztoriális gyűlés, egyházmegyei vizitáció - foglalkoztak, 1795-ből pedig nem található fennmaradt dokumentum

⁴²³ *Venerabili Fratri Joanni Episcopo Aleriensi PIUS PP. VI. Venerabilis Frater; Salutem et Apostolicam Benedictionem.* SzEL AC/K16/1792. április 4. Róma. VI. Piusz pápa levele a korzikai püspöknek. *Venerabilibus Fratibus Archiepiscopo Avenionensi, et Episcopis Carpentoractensi, Caballicensi, et Vasionensi, ac Dilectis Filiis Capitulo, Clero, et Populo Civitatis Avenionensis, et Venaisini Comitatus Nostrae Ditionis Pius Papa VI (...).* SzEL AC/K17/1792. április 19. Róma/VI. Piusz pápa levele az avignoni érsekhez és néphez.

⁴²⁴ „... Sua San[t]itá dissenta, che s'inalzi sotto i suoi occhi il nuovo stemma della Republica Francese, quando, che questo non ha voluto in Francia l'arma del Papa, e non vuole riconoscerlo, ne come Pastore Universale, ne come Sovrano.” *Memoria Fatta passare dal Papa a tutti li Ministri delle Corti Estere li 9. Gen[na]io 1793.* SzEL AC/1793. január 12. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁴²⁵ *Notificazione.* Data dalle Stanze del Vaticano questo dí 17 Febraro 1793. SzEL AC/Pápai, szentszéki nyomtatványok/1793. február 17. Róma

⁴²⁶ SzEL AC/1792. augusztus 10. Szombathely/Szily János

⁴²⁷ SzEL AC/1793. november 19. Szombathely/Szily János

sem Bartholomeo-tól, sem Szilytől. Az ezt követő évtől, 1796-tól már Bartholomeo fiától, Francescótól származnak a levelek, aki első levelében a lodi csata kimeneteléről és következményeiről tájékoztatta a püspököt. A francia csapatok *teljes győzelméről* és ennek következtében jelenlétükről számolt be a Milánói Hercegségben.⁴²⁸ VI. Piusz pápa diplomáciai beavatkozásáról is tudósított, miszerint egy spanyol követet küldött, aki által a békéről kívánt tárgyalni az ottlévő franciákkal.⁴²⁹ Bonaparte Napóleon kitartó itáliai előrenyomulása azonban egyre inkább elhalványította a tárgyalások lehetőségét, és Róma felhagyott a békés úton történő rendezéssel. Francesco szeptember második felében írt levelében már arról számolt be, hogy a pápa bíborosaival vitatta meg a franciák békeajánlatát. A dokumentum olyan pontokat tartalmazott, amelyek a katolikus vallás létét fenyegették, így Róma a béke helyett - az ágens megfogalmazása szerint - *vallásháborúra* készült.⁴³⁰ Az ágens leveléhez csatolta a Szentszék Nápolyal kötött egyezségét, amelynek értelmében seregeiket összevonva kiűzik a franciákat az egyházi területekről.⁴³¹

Szily csak október elején értesült Róma békés helyzetkezeléséről két beszámolóból.⁴³² A korábbi dátummal ellátott nyomtatványban Zelada kardinális a hívő nép figyelmét hívta fel arra, hogy a legnagyobb szenvedésükben nem az uralkodójukkal szembeni lázadás, hanem az Istenhez való fohászkodás a megoldás.⁴³³ A három nappal ezt követően kiadott másik dokumentumban pedig az Apostoli Kamara kincstárnoka tudósított a pápa nagylelkűségéről. Habár a kincstár ínséges időket élt meg a franciákkal folytatott háború miatt, mégis magára vállalta a rendházak bútorzattal, ruházattal és egyéb eszközökkel történő felszerelését.⁴³⁴ Ezek a dokumentumok a Szentszék válságkezelési kommunikációjának megfelelő lenyomatai, amelyekkel Európa katolikus egyházai és hívői előtt békés, nyugodt benyomást tarthattak fenn.

Francesco az év végéhez közeledve leveleiben többször adott tájékoztatást a Szentszék és a Napóleon közötti béketárgyalásokról. Egy október eleji írásában hivatkozott a franciák által javasolt békecikkelyekre, amelyeket a Szentszék visszautasított.⁴³⁵ Míg Szily a háborúval

⁴²⁸ SzEL AC/1796. május 21. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴²⁹ Uo.

⁴³⁰ SzEL AC/1796. szeptember 17. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴³¹ *Articoli Sottoscritti Dalla Corta di Roma, e di Napoli. A Florence 15. 7br[is] 1796.* Uo.

⁴³² A római ágens levelében csak a korábban kiadott notifikációra utal. SzEL AC/1796. október 1. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴³³ *Notificazione. Data dalle Stanze del Vaticano: questo di 24. Giugno 1796.* SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1796. június 24.

⁴³⁴ *Notificazione. Data in Roma (...) questo di 27. Giugno 1796.* SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1796. június 27.

⁴³⁵ SzEL AC/1796. október 8. Róma/Francesco Pinto Poloni. Az ágens leveléből kiderül, hogy a cikkelyeket mellékelte, azonban a dokumentum holléte kérdéses, mivel az sem a levelek, sem pedig a nyomtatványok között nem szerepel.

kapcsolatban osztott meg információfoslányokat,⁴³⁶ addig római ágense a Szentszék diplomáciai tevékenységéről szolgáltatott híreket. Október végén a franciákkal zajló béketárgyalások sikertelenségéről írt, amelyet Alessandro Mattei bíboros bonyolított le a Szentszék nevében október 27-én. Az egyháziak a világi hatalom által javasolt cikkelyek átdolgozását szerették volna, de erre nem került sor.⁴³⁷ November 5-i levelében értesítette a szombathelyi püspököt a békéről, amit végül csak a nápolyi király és a franciák írtak alá. Azonban IV. Ferdinánd a békét egy feltételhez kötötte, mégpedig a feldúlt bolognai és a ferrarai területek franciák által történő rendbe hozásához, ezzel képviselve a Szentszék érdekeit is.⁴³⁸

A következő év február elején Francesco levelével két nyomtatott pápai értesítés érkezett. A dokumentumokból nyilvánvalóvá vált, hogy a Szentszék a békefeltételek visszautasításával felvette a fegyveres harcot a francia csapatokkal szemben, ez azonban anyagi nehézségekkel járt.⁴³⁹ Az ágens fogalmazásából kiderült, hogy a pápa a konfliktust *vallásháborúnak* nyilvánította.⁴⁴⁰ A februári eseményekről a hónap vége felé adott tájékoztatást a szombathelyi püspök számára. A hónap elején Mattei kardinális VI. Piusz pápával egyeztetve levelet küldött Napóleonnak, és a hónap közepén Monaco városában találkoztak egymással.⁴⁴¹ Levelének utóiratában olvasható, hogy másnap Tolentino városában gyűltek össze, ahol aláírták a békét.⁴⁴² Francesco a béke cikkelyeit egy későbbi levelével együtt küldte meg, amelyben röviden kitért Loreto és Peruggia városainak gyors és erőszakos kifosztására.⁴⁴³ A Szentszék február 24-én kiadott levelében tudatta az európai katolikus egyházakkal és hívekkel a békekötést és annak pontjait francia, továbbá olasz nyelven. Az értesítés röviden összefoglalja a béke megkötésének szükségességét, hangsúlyozva VI. Piusz pápa, a Francia Köztársaság és az alattvalók elégedettségét.⁴⁴⁴ A füzet további oldalain a béke 26 cikkelye olvasható, amelynek első pontjai a Szentszék minden olyan szövetségből és egyezményből történő kilépésre kötelezték, amely a Francia Köztársaság ellen irányult. A katolikus egyház központjának elszigetelése mellett a pápa hatalmát tovább csökkentették a francia fennhatóság alatt álló egyházi birtokok felett

⁴³⁶ A püspök két levelében is francia győzelemről számolt be. SzEL AC/1796. október 9. Szombathely/Szily János. SzEL AC/1796. október 23. Szombathely. Szily János.

⁴³⁷ SzEL AC/1796. október 29. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴³⁸ SzEL AC/1796. november 5. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴³⁹ A Szentszék fegyverkezéséről: *Notificazione. Data dalle Stanze del Vaticano questo di 28. Gennaro 1797.* SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1797. január 28. Az Apostoli Kamara anyagi nehézségeiről: *Notificazione. Data dalle Stanze del Quirinale questi di 31. Gennaro 1797.* SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1797. január 31.

⁴⁴⁰ SzEL AC/1797. február 4. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁴¹ SzEL AC/1797. február 18. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁴² Uo.

⁴⁴³ SzEL AC/1797. február 25. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁴⁴ *Notificazione. Data dalle Stanze del Palazzo Apostolico Vaticano: questo di 24. Febraro 1797.* SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1797. február 24.

gyakorolt jogainak megvonásával; a Szentszék működését pedig további pénzügyi intézkedésekkel nehezítették.⁴⁴⁵

Napóleon természetesen tovább folytatta a harcot a Habsburg Birodalom, a Német-római Birodalom és a Pápai Állam ellen Itália területén. Szily optimistán tekintett az eseményekre, ugyanis remélte a franciák kiűzését, megemlítve a magyar haderő hozzájárulását is.⁴⁴⁶ 1792-ben 5000 újoncot, 1000 lovat és négymillió forint hadisegélyt, 1796-ban 50.000 újoncot, 10.000 lovat és 5,5 millió forintot szavaztak meg a hazai rendek.⁴⁴⁷ A Szentszék válságos időszakát a szombathelyi püspök is megérezte, és VI. Piusz pápa kitartásáért imádkozott, hogy átsegítse az Egyházat az akkori nehézségeken.⁴⁴⁸ Francesco nyár vége felé tájékoztatta a püspököt az aktuális eseményekről: az esetleges francia győzelemről, néhány nemes letartóztatásáról, majd a franciák békeajánlatáról.⁴⁴⁹ Az év végéhez közeledve a pápai területek ismételt fenyegetéséről adott hírt, amelyet a francia báb Ciszalpin Köztársaság fellépése okozott.⁴⁵⁰ Év végén írt levelében az októberben aláírt Campo Formió-i békére utalva azonban remélte, hogy nem újul ki a háború.⁴⁵¹ A római ágens bizakodása nem vált be a teljes békét illetően, ugyanis december utolsó napjaiban ciszalpin csapatok törtek be és foglaltak el városokat az Umbriai Hercegség területén. Január eleji levelével együtt küldte meg az erről szóló, másodkézből származó olasz nyelvű értesítést. A névtelen levél IV. Ferdinánd nápolyi király diplomáciai fellépését és segítségének felajánlását ismerteti röviden.⁴⁵² Szily számára a kilátástalan helyzetben az egyetlen kapaszkodót az előző év végén megkezdett rastatti kongresszus jelentette, amelyről azonban semmi biztosat nem tudott.⁴⁵³ Francesco február elején kelt két levelében tájékoztatta a püspököt a Pápai Állam és Róma városának elfoglalásáról.⁴⁵⁴ Az ágens által szolgáltatott hírekre reagálva Szily egyszerre bízott a békekongresszus pozitív kimenetelében és Isten könyörületességében.⁴⁵⁵

⁴⁴⁵ A hadiköltségek megállapításán túl többszáz műalkotást is eltulajdonítottak a pápai kincstárból. *Trattato di Pace tra il Papa e la Repubblica Francese. 19. Febbraio 1797.* Uo.

⁴⁴⁶ SzEL AC/1797. március 17. Szombathely/Szily János

⁴⁴⁷ Bertényi Iván - Diószegi István - Horváth Jenő - Kalmár János - Szabó Péter: *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói.* Gyula, 2008. 185.

⁴⁴⁸ SzEL AC/1797. június 23. Szombathely/Szily János

⁴⁴⁹ SzEL AC/1797. augusztus 5. Róma/Francesco Pinto Poloni. A békeajánlatot a francia követ Nápolyban adta át, bővebb tájékoztatást nem adott az ágens. SzEL AC/1797. augusztus 26. Róma, Francesco Pinto Poloni

⁴⁵⁰ SzEL AC/1797. november 25. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁵¹ SzEL AC/1797. december 9. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁵² *Il Ré ha inteso con sorpresa... Romae 28. D[ecem]bris 1797.* SzEL AC/1798. január 6. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁵³ SzEL AC/1798. január 17. Szombathely/Szily János. Továbbá: SzEL AC/1798. február 3. Szombathely/Szily János

⁴⁵⁴ SzEL AC/1798. február 3. Róma/Francesco Pinto Poloni. Második levelében VI. Piusz pápa és Berthier parancsnok közötti tárgyalást is megemlítette, de konkrét és bővebb információval nem tudott szolgálni. SzEL AC/1798. február 10. Róma/Francesco Pinto Poloni

⁴⁵⁵ SzEL AC/1798. február 13. Szombathely/Szily János

A fennmaradt utolsó levelekben realistán, ugyanakkor beletörődően szemlélték a történéseket és várták, hogy bekövetkezzen az *elkerülhetetlen* háború a franciák és Nápoly között, majd az esetleges béke megkötése. A szombathelyi püspök megfogalmazásában kellően érzékeltette a korszak eseményeinek bizonytalan kimenetelét, tulajdonképpen a dolgok, s maga a világ körforgását háború és béke között.⁴⁵⁶

7. Az ágensi jelentések főbb témacsoportjai

A három püspök római ügyvivőinek néhány levele, a bécsi ágenseik jelentései, továbbá Giuseppe Garampi és Koller József levelezése további fontosadalékokkal szolgálnak a század második felének Habsburg-magyar egyházpolitikai történéseire, továbbá a katolikus egyház és a felvilágosodás viszonyára.

Ezek a források az 1764-1765. évi diétának, továbbá az azt követő néhány évnek, II. József és VI. Piusz találkozásának, valamint az 1790-1791. évi országgyűlésnek egy-egy pillanatát örökítették meg. A jelen dolgozatot ezeknek a leveleknek a felhasználásával kívánom bővíteni, bemutatva a bécsi ágensek információszerzési, továbbá -áramoltatási tevékenységét, a nuncius és a pécsi kanonok kapcsolatát, és nem utolsó sorban a felvilágosodás radikálisabb gondolatait az egyházzal kapcsolatban. A római ágensek értelemszerűen a Rómában, tágabban az Itáliában és a világban történő eseményekről tájékoztatták a püspököket. Azonban a Bécsből tudósító ügyvivők, továbbá maga a bécsi nuncius a magyar katolikus egyházat és klérust érintő aktuális egyházpolitikáról szolgáltatott információkat. Garampi és Koller esetében személyes véleményüket, reményeiket is megosztották egymással. A két forráscsoport ha nem is reprezentatív, de színesíti a század második felének egyházpolitikai helyzetét.

Az 1764-65. évi diéta több okból is meghatározó volt nemcsak a magyar rendiség történetében, de a magyar katolikus egyház hatalmi státuszának megváltozásában is. A bécsi udvarnak végül sikerült elfogadtatnia a magyar rendekkel – kezdeti megosztottságuk ellenére – az adó megemelését. Ennek az aktusnak a jogi és szellemi megalapozásának tekinthető a második fejezetben már említett Kollár Ádám műve.⁴⁵⁷ A bécsi udvar politikai céljait szolgáló írás egyik szellemi forrását a febronianizmus adta. A magyar katolikus klérus már ekkor érzékelhette a felvilágosodás szélsőséges gondolatainak megjelenését, amelyek pontosan a

⁴⁵⁶ A római ágens fennmaradt utolsó levelének a végén említette meg a háború kitörését. SzEL AC/1798. október 20. Róma/Francesco Pinto Poloni. A szombathelyi püspök december közepi levelében utalt a helyzet bizonytalanságára. SzEL AC/1798. december 16. Szombathely/Szily János

⁴⁵⁷ Ld. 38. oldal

hatalmi pozícióját vette célba. Giuseppe Garampi Koller Józsefnek címzett több levelében is kitért a febronianista tanokra és az ezek visszavonását propagáló Tommaso Maria Mamachi (1713-1792) művére. A domonkos szerzetes írása felkeltette Szily János figyelmét is, ugyanis ekkor, 1779-ben több alkalommal váltott erről levelet római ágensével.

II. József trónra kerülése kétségekkel teli időszakot hozott a magyar katolikus klérus számára. 1782 elején VI. Piusz pápa Bécsbe igyekezett az uralkodóhoz, hogy az addig kiadott és a magyar katolikus egyházat, illetve a katolikus vallást negatívan érintő rendeleteiről tárgyaljon. A józsefi korszakkal kapcsolatos római és bécsi ágensek néhány levelét gyarapítják a bécsi nuncius és a pécsi kanonok egymással megosztott információi. A levelek hangvétele az idő múlásával komorabbá vált, a változást az uralkodó halála, s ezzel az 1790-1791. évi országgyűlés, valamint II. Lipót trónra lépése hozták el. Szily János római ágensi levelezése is az 1780-as évek egyházpolitikai helyzetére és annak néhány következményére utal. Giuseppe Garampi és Koller József hasonlóan örökítették meg a korszak hangulatát, valamint az új uralkodóval a magyar katolikus egyház egy derűsebb jövőképeinek víziója mutatkozik meg a leveleikben.

A bécsi nuncius a pécsi kanonoknak címzett olasz nyelvű levelei az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában kutathatók külön állagban (*Collectio Garampiana*). Koller József válaszleveleit a Soós István tanár úr által, a Vatikáni Apostoli Levéltár Fondo Garampi anyagából kigyűjtött források közül használtam fel. Klimó György és Eszterházy bécsi ágensi levelei a rómaiakkal együtt kutathatók; utóbbi esetében a római ágensektől külön csoportban található meg (2267 *Agentis Viennensis Corrispondentia*).

Az ágensi levelezések kétségkívül a korszak lenyomatai. A folyamatok részletezésében – legyen szó történeti eseményekről, könyvek felkutatásáról és elküldéséről, egyházmegyei ügyek képviseletéről – meghatározó volt az ügyvivők műveltsége és jártassága. Az előzőekben bemutatott római ágensi levelek pedig olykor egészen közeli betekintést nyújtottak a magyar katolikus püspököknek az európai eseményekbe. Az itáliai származású és az ott működő ügyvivők érthető módon az őket, térben leginkább érintő aktuális történésekről áramoltattak információkat. A magyar katolikus püspökök Bécsben is foglalkoztattak ágenseket, mellettük pedig ott volt a bécsi nuncius - Giuseppe Garampi – alakja, aki szintén tájékozási pontként szolgált számukra. A jelen fejezetben felhasznált források a három püspöknek a katolikus felvilágosodással és a Habsburg felvilágosult abszolutizmussal való kapcsolatába engednek közelebbi betekintést.

Egyaránt a római és a bécsi ágensek leveleiben található az aktuális egyházpolitikai hangulatra, egyházmegyei ügyekre, vagy a korszakot meghatározó szellemiségre történő

utalások. A bécsi ágensi levelezések mennyisége jól láthatóan kevesebb a római munkatársaik által írtakhoz. Ez tapasztalható Klimó György és Eszterházy Károly esetében is. Szily János bécsi agentúrájának szereplőivel és működésével kapcsolatos jelenlegi magyar szakirodalom rendkívül hiányos.⁴⁵⁸

A pécsi püspöknél római ügyvivőjétől maradtak fenn további izgalmas levelek, amelyek egy része a felvilágosodás egyik szellemi áramlatával, a janzenizmussal foglalkozik. Az egri püspök egyik bécsi ágensének, Schulcz Jánosnak⁴⁵⁹ néhány levele az 1790-es évek első felének politikai hangulatáról és a felvilágosodás korszakának tudományos fejlődéséről tanúskodik. Az ágensi leveleket mintegy kiegészítve, de külön forrásanyagként is megállva a helyét mutatható be Giuseppe Garampi és Koller József pécsi kanonok levelezése. A korszakra jellemző könyvszerzési akcióba és a *respublica litteraria* működésébe betekintést nyújtó dokumentumok között figyelemre méltó információk rejtőznek a század második felének egyházpolitikai változásairól. Ez a forráscsoport koherensebb tematikájú az ágensi levelekkel szemben.

Az ágensek és Giuseppe Garampi leveleinek gazdagságának köszönhetően finom részleteket ismerhetünk meg a korszak sajátosságairól. A levelek a hazai katolikus klérus viszonyulását mutatják be a katolikus felvilágosodással és a Habsburg felvilágosult abszolutizmussal. S mindeközben az ágensek és a bécsi nuncius személyein kívül újabb szereplők ismerhetők meg a folyamatokban.

A leveleket két nagyobb témakör szerint mutatom be: a *Tridentinum* és a katolikus felvilágosodás (egyházmegyei ügyek, könyvgyűjtés, egyházmegyei papság nevelése, oktatása,); a magyar katolikus egyház és a Habsburg felvilágosult abszolutizmus (speciális helyzetek – Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ügye, Eger és a munkácsi görögkatolikus püspökség -, az 1780-as és az 1790-es évek).

⁴⁵⁸ 2016-ban jelent meg Zsámbéky Monika tanulmánya, amelyben a szombathelyi püspök egy bécsi udvari tanácsossal egyezett Szent Márton ereklyéinek átvételéről és Szombathelyre történő elküldéséről írt. Szily János válaszelevelében bécsi ágenseként hivatkozott Keresztury József (1739-1794) személyére. Ez az egyetlen fennmaradt levél, amiben említi Kereszturyt. Zsámbéky Monika: Szent Márton elfeledett és megkerült ereklyéje Szombathelyen. In: Vasi szemle 70. évf. 5. sz. (2016) <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00104/zsambeky.htm> (utolsó megnyitás: 2022.12.07.)

⁴⁵⁹ Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található és külön állagot alkotó bécsi ágensi levelezések keltezése szerint Schulcz János 1786 őszétől kezdett jelenteni az egri püspöknek. Pruszkay Antal bécsi ágensét válthatta, s utolsó fennmaradt levele 1799. január 30-i keltezéssel található meg.

a) *A Tridentinum* és a katolikus felvilágosodás

i. *Egyházmegyei ügyek*

Eszterházy Károly 1762. június 29-én érkezett Egerbe és foglalta el a püspöki széket.⁴⁶⁰ A gyakori *canonica visitatio*-k során mérte fel papságának jártasságát egyaránt a vallás és a tudományok területén, továbbá szembesült az egyházmegyéjében jelenlévő népi vallásosság erejével. Ennek meghatározó jellemvonásai között szerepelt a túl sok szent kultusza és a mértéktelen búcsújárás, amelyeket igyekezett visszaszorítani. 1768-ban adta ki papsága számára a *Rituale Agriense, seu formula agendorum...* kezdetű liturgikus könyvét, megfelelő irányt mutatva teendőik elvégzésére.⁴⁶¹

A római ágensétől, Giorgio Merendától származó levelek meghatározó része tanúskodik Eszterházy aktivitásáról és odafigyeléséről, ahogyan egyházmegyéjének ügyeivel foglalkozott. Beszámolói ezen részében különféle felmentési ügyek képviseléről, egyházi ünnepnapok megtartásával, bűnbocsánattal kapcsolatos intézkedésekről és más felekezettel, rítussal - többségében görögkatolikus - kapcsolatos információkról adott tájékoztatást.⁴⁶² A felmentési ügyek jellemzően házasság alóli kérelmek voltak, átlagosan évente akár 2-3 ilyen kérést is beadhattak a Datária felé.⁴⁶³ Az egyik leghosszabb ilyen ügye három évig tartott, ugyanis Eszterházy még váci püspöksége alatt, 1761-ben küldte el a kérvényt római ágensének. Az eljárás költsége összesen 100 *scudo*-ba került a püspöknek, de volt ennél drágább ügy is 1791-ből, amelynek képviselétéért 248 *scudo*-t kellett fizetnie Giordaninak.⁴⁶⁴ A temérdek házasság alóli felmentés kérvényezése mellett izgalmas bűnügyi esetekre - összesen három - is volt példa.⁴⁶⁵ Erről tanúskodik egy 1766 és 1770 között lezajlott kivizsgálás, amelyben a gyanúsított Rédei József pap volt, akit lovasa megölésével vádoltak.⁴⁶⁶ Merenda beszámolóiból megtudható, hogy a felmentési kérvényt az 1768-as évre ismét be kellett nyújtania Eszterházyinak, s minden olyan egyházmegyei iratot is el kellett juttatnia a Szent

⁴⁶⁰ Pálos 2011. 85.

⁴⁶¹ Miskei Antal: Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768). In: *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*. Szerk.: Nagy Andor - Dinnyés Patrik. Eger, 2020. 56.

⁴⁶² Giorgio Merendától 1762 májusa és 1795 januárja között keletkezett és átvizsgált mint egy 430 levél közül csupán 32 darabban foglalkozott a katolikus egyházat egyetemes szinten érintő eseményekkel, mint például a jezsuita rend feloszlásával, a többi mind az egri egyházmegye ügyeinek képviseléről számol be.

⁴⁶³ Antal Beatrix: Károly Eszterházy, vescovo di Eger e la Curia Romana (1761-1799). In: *Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15-20.)*. Szerk.: Platania, Gaetano – Sanfilippo, Matteo – Tusor, Péter. Budapest - Róma, 2008. 181.

⁴⁶⁴ Uo. Továbbá a római ágens 1791 elei levelének csatolmánya tartalmazza tételesen a költségeket. EFL AV VIII/2266/1791. január 15. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁶⁵ Az esetekkel említés szintjén foglalkozott Antal Beatrix. Antal 2008. 181-182.

⁴⁶⁶ EFL AV VIII/2266/1766. június 28. Róma/Giorgio Merenda

Kongregációhoz, amelyek az ügyel kapcsolatban keletkeztek püspökségében.⁴⁶⁷ A tárgyaláson 1769 nyarára megállapították, hogy véletlenül ölthette meg lovasát, s 1770-re felmentették a vád alól.⁴⁶⁸ Merenda 1789. augusztus elejéről egy ferences szerzetes, Juhász Mátyás ügyéről számolt be, akit egy 14 éves cigány fiúgyermek meggyilkolásával gyanúsítottak.⁴⁶⁹ A szerzetes ügyének vizsgálata gyorsabban zajlott Rédei ügyéhez képest, ugyanis néhány hónap alatt be is fejeződött, s ugyanúgy Juhászt is felmentették a vád alól.⁴⁷⁰ Eszterházy több levelet is intézett a Penitenciáriára mindkét klerikus védelmének érdekében, kiemelve hitéletbeli munkájuknak fontosságát.⁴⁷¹

A diszpenzációs kérvények mellett hasonló mennyiségben fordulnak elő bűnbocsánat engedélyezésével kapcsolatos levelek is. Az előző fejezetben már említett barokk hitélet egyik ismérve volt a túl sok szent tisztelete, s az ehhez társuló ünnepnapok számának növekedése. Bár XIV. Benedek pápa 1754-ben csökkentette, valamint mérsékelte számukat, az ágensi levelek megfelelően érzékeltetik, hogy még a század második felében is a helyi tradíciók, valamint népi hiedelmek, szokások erősen hatottak a szentkultuszra. Eszterházy egyházmegyéjében komoly figyelmet fordított a szentek tiszteletének előmozdítására, s ez egyre több ünnepnappal járt, ahogyan erről az ágensi levelek is tanúskodnak.⁴⁷² 1766 tavaszán több szent tiszteletére megtartandó ünnepségre is készültek az egyházmegyében. A szihalmi plébánián Jézus mennybemenetelének, a mezőszemerei plébánián Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának megünneplésére, a pusztaszikszói kápolnában pedig Szent Vendel és Szent Notburga tiszteletére tartandó misézésre készültek. Ez a példa megfelelően mutatja, hogy az alapvető egyházi ünnepek – Jézus mennybemenetele, szeplőtelen fogantatás – mellett olyan kisebb szenteket is tiszteltek, akik erősen kötődtek a jobbágyság megélhetéséhez, tevékenységeihez: Szent Vendel a pásztorok, Szent Notburga a szolgálok és a mezőgazdaságban dolgozók védőszentje.⁴⁷³ Ez az eset megfelelően rávilágít az egyházi felvilágosodás katolikus vonulatára, s ugyanakkor a század egyik ellentmondásosságára, mégpedig a vallásos túlkapások - túlzott szentkultusz -, a jobbágyság megélhetésének

⁴⁶⁷ 1767. február 28-án kelt teljes levele ezt az eljárásmodot mutatja be. EFL AV VIII/2266/1767. február 28. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁶⁸ EFL AV VIII/2266/1770. május 16. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁶⁹ EFL AV VIII/2266/1789. augusztus 1. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁷⁰ EFL AV VIII/2266/1789. november 21. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁷¹ Antal 2008. 182.

⁴⁷² A római ágensi levelek közel egy negyede - számszerűsítve körülbelül 100 - foglalkozik egyházi ünnepekkel és szentek tiszteletével. EFL AV VIII/2266/1771. június 29. Róma/Giorgio Merenda. Lásd még: Antal 2008. 182-183.

⁴⁷³ Szent Vendel történetéről bővebben: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/1020-445.html> (utolsó megnyitás: 2021. 09. 23.) Szent Notburga életéről bővebben: <http://lexikon.katolikus.hu/N/Notburga.html> (utolsó megnyitás: 2021. 09. 23.)

veszélyeztetése, a bensőségebb hitélet kialakításának és a társadalmi feszültségek lazításának összeegyeztetőségére. Hiszen a kérdéskör nem volt olyan egyszerű, mint ahogyan az első ránézésre tűnik: bár a szentté avatások felülvizsgálatával csökkentett egyházi ünnepek több időt adtak a jobbagység számára, hogy elvégezzék munkájukat megélhetésük biztosítása érdekében, ugyanakkor ezáltal kevesebb idejük jutott a vallásuk gyakorlására, ezzel együtt pedig csökkentek a szociális érintkezési és a szabadidős lehetőségek formái is.⁴⁷⁴ Eszterházy számára fontosabb szempont lehetett híveinek bensőségebb hitéletének támogatása, ugyanis az említett két szent tiszteletére kibocsátandó bűnbocsánatot is hét évre kérvényezte a pápától.⁴⁷⁵ A római ágens néhány nap elteltével adott tájékoztatást a beadott kérvényekkel kapcsolatos fejleményekről. Feltételezhetően a két védőszent esetében nem járt sikerrel, ugyanis nem írta meg ezeknek költségeit - mint ahogyan ezt megtette a másik két nagyobb egyházi ünneppel kapcsolatban -, ugyanakkor mellékletben küldte el az ezekkel kapcsolatos dekrétumokat.⁴⁷⁶ A levelekben olvasható egyházmegyei szentkultusz mellett a római ágens mellékleteiből pontosan megtudható, hogy Eszterházy mennyit fizetett egy-egy feladat elvégzéséért. Merenda egy 1769. július 1. és 1770. június 30. közötti időszakról küldött költségvetése szerint a bűnbocsánatok kérvényeiért - összesen 22 - egyenként 0,90, Rédei József ügyéért 158, egy házasság alóli felmentés ügyéért pedig 243,35 *scudo*-t kért el.⁴⁷⁷

Az egri püspök a szentek tisztelete mellett a más felekezetekkel kapcsolatos ismereteket is fontosnak tartotta. Merenda 1768 őszén több olyan mű beszerzéséről értesítette Eszterházyt, amelyek a római katolikus rítussal foglalkoznak, ugyanakkor a görög szertartással és a zsidó vallással kapcsolatos művek megvételéről, valamint fordításairól is beszámolt.⁴⁷⁸ Feltételezhetően ezeket a műveket a római katolikus hit terjesztése céljából rendelhette meg, hogy papjait felkészítse a más vallásúak okítására. A papnövendékek megfelelő, modern oktatása az egyházmegye vallásosságának fejlesztését szolgálta. Klimó püspökhöz hasonlóan Eszterházy esetében is ez az indíttatás adta a könyvgyűjtési és mecenatúrai akciójának

⁴⁷⁴ Lásd: Lehner 2016. 156-157.

⁴⁷⁵ EFL AV VIII/2266 /1766. május 3. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁷⁶ Az említett dekrétumok holléte kérdéses, ugyanis nincsenek az ágensi levelek között. A hét évre adott teljes bűnbocsánat költsége egyaránt a mennybemenetel és a szeplőtelen fogantatás esetében is 90-90 *scudo* volt. EFL AV VIII/2266/1766. május 10. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁷⁷ EFL AV VIII/2266/1770. június 30. Róma/Giorgio Merenda

⁴⁷⁸ Levelében a következő címeket sorolta fel: *Rituele romanum lingua illyrica, Directorium Sacerdotum illyrice caractere Hyeronimiano Idem caractere cyrilliano, Kalendarium romanum caractere latino, Missale Illyricum caractere Hyeronimiano Idem mortuorum*. A zsidó vallással kapcsolatban két könyv fordítását említette: Virgulti, Lorenzo Filippo: *L'ebreo catecumeno instruito ne' principali misteri della s[anta] fede cristiana, e cattolica dalla legge di Mosé, e dalle scritture de profeti...* Roma, 1726. Fioghi, Fabiano: *Dialogo dalla fede fra il catecumeno et il padre catchizante*. Roma, 1611. EFL AV VIII/2266/1768. szeptember 13. Róma/Giorgio Merenda

kiindulási alapját. Célja egy, a tudományok széles skáláját átfogó egyetemi könyvtár megalapítása volt.

Indíttatásának első impulzusát a már említett római *Collegium*-ban eltöltött három éve alapozta meg. Könyvgyűjtési akciójára hatással lehetett Pietro Lazzari, a *Collegium Romanum* könyvtárosa, aki egyben professzora is volt.⁴⁷⁹ Nagy volumenű kulturális tevékenységébe még váci püspöksége alatt kezdett bele. Akciójában a Rómában megismert Garampin kívül ágensei, a Merenda család férfi tagjai is segítettek több évtizeden keresztül. Az egri püspök az utóbbiakat a könyvritkaságok felkeresésén túl olyan kutatói munkával is megbízta, amelyek kifejezetten művészeti jellegűek voltak. Ezek a kutatások az egri Líceum falfreskóinak programadását szolgálták, amellyel Eszterházy a korabeli egyházpolitikáról alkotott véleményét fejezte ki vizuálisan.⁴⁸⁰

Szily János római ágensei, Bartholomeo, majd fia, Francesco Pinto Poloni szintén segítettek egyházmegyei ügyeinek képviselőként a pápa előtt.⁴⁸¹ Leveleik csupán töredék részében foglalkoztak az egri egyházmegye ügyeihez hasonló feladatok ellátásával, jórészt házasság alóli felmentések ügyével.⁴⁸² Az egri egyházmegye tengernyi bűnbocsánat kéréseivel ellentétben csupán egy ilyen eset ismeretes a levelezésekből. 1793. január elején Szily ágensét megbízva kérvényezte Szent Márton tiszteletére tartandó ünnep alkalmából a bűnbocsánatot a nagypősei - ma már Gyöngyösfalu része - Szent Márton templomnak és Felsőlendva településnek.⁴⁸³ A hónap végén érkezett meg Bartholomeo levele, amelynek csatolmányaként küldte a pápai brévé.⁴⁸⁴

ii. Könyvgyűjtési tevékenység

Paolo Bernardo Giordani megfelelő tájékozottságára utal azon néhány levele, amelyekben Klimo Györgynek számolt be az „utrechti egyházzól” és az itáliai (szicíliai)

⁴⁷⁹ Dr. Löffler Erzsébet: Hit és Tudomány Eszterházy püspök világképében. In: „*Én is a lelkek halásza vagyok*” Galánthai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történeti kinevezésének 250. évfordulója emléke. Szerk. Pálos Frigyes. Vác, 2011. 90.

⁴⁸⁰ Ludányi 2013. 71-109.

⁴⁸¹ A Pinto Poloni család Zichy Ferenc győri püspök szolgálatában is állt három generáción keresztül: legelső ágense Pietro Poloni volt, akit Bartholomeo és Francesco Pinto Poloni követtek. Oláh P. Róbert: Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése. In: *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18-19. században*. Szerk.: Dóbék Ágnes. Budapest, 2022. 261-277. Bartholomeo és Francesco Pinto Polonival Patachich Ádám kalocsai püspök is levelezésben állt. Tóth Tamás: Patachich Ádám: Főpap, tudós, mecénás. In: *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18-19. században*. Szerk. DÓBÉK Ágnes. Budapest 2022. 277-293.

⁴⁸² 1778 és 1798 között fennmaradt ágensi levelek közül összesen 22 foglalkozik felmentéssel papi szolgálat vagy házasság alól. SzEL AC

⁴⁸³ SzEL AC/1793. január 3. Szombathely/Szily János

⁴⁸⁴ SzEL AC/1793. január 23. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

szabadkőművesekkel összekapcsolt két bűncselekményről. 1765 tavaszán két alkalommal adott hírt a francia janzenistákról. A párizsi Sorbonne Egyetemen már többen az „utrechtii egyház” eretnekeihez csatlakoztak, miközben magukat katolikusnak vallották. A római kanonok véleménye szerint így a francia janzenisták nemcsak az egyházat, de a rendeket is *sátáni gonoszsággal és ravaszsággal* tévesztették meg.⁴⁸⁵ A helyzet fokozódására utal, hogy Utrechtben gyűlést hívtak össze tavasszal, amelyen a francia janzenisták és az *Unigenitus* bullát ellenzők vettek részt.⁴⁸⁶ Jól érzékelhető a levelekből, hogy Giordani világában a vallás és az új tanok megjelenése összeegyeztethetetlenek voltak. A római ágens leveleiben megosztott információk megfelelően mutatnak arra rá, hogy az *Unigenitus Dei Filius* kezdetű bullával XI. Kelemen pápa nem tudta rendezni a janzenizmus okozta problémákat. Nemcsak az 1760-as években, de a következő évtizedekben is meghatározó vita, illetve feszültség gondot okozott a katolikus egyház számára. Giordani 1776 tavaszán kelt levele is jelzi, hogy a bulla 1713-as kiadása óta sem csitult az egyházellenes gondolatok élénksége, ugyanis a janzenista tanok terjedéséről számolt be az itáliai tartományok területein. A római kanonok a jelenséget a pestishez hasonlította, amely már három itáliai papot megfertőzött.⁴⁸⁷ Nyár végi levelében további példákat – a belga Ypres településen is megjelentek a janzenista tanokat vallók – osztott meg Klimó püspökkel. A római kanonok bevallotta a püspöknek, hogy ezeket azért írta meg számára, hogy saját egyházmegyéjében is tekintsen körbe az új tanok terjedését és az ebben szerepet vállaló embereket illetően. Ugyanis egy olyan században élnek, amelyben csak a legjámborabbak és a legvallásosabbak tudnak szembe szállni az elme legveszedelmesebb szüleményeivel. Giordani ugyanakkor nem szolgált kézzel fogható tanáccsal a püspök számára, minthogy az isteni gondviselésben bízson.⁴⁸⁸

Az idő elteltével az irányzatnak egyre több híve lett. A tanok terjedése továbbra is komoly feszültséggel járt a katolikus egyház számára. Ugyanakkor a konfliktus kedvezett a világi hatalmaknak, hiszen Róma és a pápa felsőbbbségét kérdőjelezték meg a tanok által. Ebből adódóan II. József sem kívánta kihirdetni az *Unigenitus* bullát, amellyel így a Habsburg korona területein elismerte volna Róma joghatóságát olyan kérdéskörökben is, amelyek területspecifikusak, és összefüggenek az uralkodó hatalmi jogköreivel – elég a *placetum regium*-ra gondolni.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ PEL. I.a.2./101/1765. április 6. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁴⁸⁶ PEL. I.a.2./101/1765. május 11. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁴⁸⁷ PEL. I.a.2./1776. április 20. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁴⁸⁸ PEL. I.a.2./1776. augusztus 14. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁴⁸⁹ Berecz Ágnes: *Janzenista olvasmányok Magyarországon*. Doktori disszertáció. Szegedi Tudományegyetem, 2005. 31. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/273/1/de_2855.pdf (utolsó megnyitás: 2023. 02. 28.)

A római ágens beszámolóiban között található egy levél, amelyet az 1754-ben Klimó által a pécsi szeminárium dogmatikatanárává kinevezett Kerticza Máté címzett a püspöknek 1766 elején. Klimó nagyra becsülte Kerticza munkásságát és oktatói tevékenységét, így nem meglepő, hogy betegsége ellenére is ragaszkodott a személyéhez a szemináriumon belül: 1768 végén felmentette a dogmatika tanítása alól, és a szentírás tanításával bízta meg.⁴⁹⁰ Kerticza egy a hitről szóló értekezés miatt döntött úgy, hogy újragondolja a római pápa joghatóságának kérdéskörét, amellyel kapcsolatban négy évvel ezelőtt bevallása szerint egy meglehetősen összefüggéstelen dolgot készített. Ekkor, 1766-ban már ismeretes volt Johann Nikolaus von Hontheim Justinus Febronius álnéven írt műve annak ellenére, hogy 1764-ben az Indexre került. Kerticza beismerése szerint nem jutott el ahhoz a gondolathoz, ahová Febronius, mely szerint az egyháznak hatalmában áll a Szentszék felsőbbtségét annak minden jogával átruházni másra. Azonban az ekkor még dogmatikát oktató Kerticza hasznosnak vélte a kérdéskörnek a tárgyalását és a magyarázatát a szeminárium növendékeinek számára.⁴⁹¹ Leveléből megtudható, hogy értekezésének kiegészítéséhez Febronius említett művén kívül felhasználta – ugyanis nem fért más műhöz a témában – XIV. Benedek, Bellarmino Szent Róbert és Pierre de Marca egyházi jogi írásait is. A fennálló helyzet megfelelően mutat rá egyfelől arra a folyamatra, amelyben az egyház elszigetelte önmagát az őt támadó tanok elől. Ugyanakkor Kerticza és Klimó példája mutatja, hogy ebből adódóan felismerték az egyházzellenes gondolatokkal történő megismerkedés szükségességét szellemi felkészültségük érdekében. A pécsi püspök könyvtárának állományával kapcsolatos eddigi kutatások bebizonyították, hogy Pasquier Quesnel és Hontheim személyeivel kapcsolatban is voltak tételek a könyvtárban.⁴⁹² A Quesnel-hez fűződő két dokumentum egyike egy névtelen kiadvány az *Unigenitus* bullával kapcsolatban, a másik Quesnel vitairata saját művének védelmében és az említett bulla ellen.⁴⁹³ A trieri püspök nevezetes művének egy példánya is fennmaradt, és további két tétel a vitairadalomból.⁴⁹⁴ Kerticza javaslatából, és nem utolsó sorban könyvbeszerzői

⁴⁹⁰ Kerticza egyházi karrierjének megalapozásában és elindításában Klimó püspöknek meghatározó szerepe volt, aki gondosan válogatta ki a szeminárium tanárait. Az egykori dogmatikatanár 1773 és 1805 között töltötte be a szerémi püspökség székét. Gózszy Zoltán: Egyetemalapítási terv Pécsen Klimó György püspök idején. In: *Gerundium* 2020/1-2/4. 75. 79. Lásd még: Timár György: Koller József 1745-1832. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta - Vargha Dezső. Tanulmányok Pécs történetéből 13. Pécs, 2003. 23.

⁴⁹¹ PEL. I.a.2./131/1766. január 26. Pécs/Kerticza Máté

⁴⁹² Klimó halálát követően ezeket az eretnek műveket kivonták és megsemmisítették. Berecz 2005. 132.

⁴⁹³ Berecz 2005. 135.

⁴⁹⁴ Berecz 2005. 141.

tevékenységéből,⁴⁹⁵ továbbá a könyvtárban nagyszámú janzenista irodalom és Febronius művének meglétéből arra lehet következtetni, hogy Klimó püspök fontosnak tartotta, hogy papjai megfelelő szellemi ismerettel rendelkezzenek egyházmegyéjében. Ez a felvérteztség pedig nemcsak az egyházi tanokat illette, hanem az egyházellenes gondolatok ismeretét is.

Klimó könyvtárának janzenista és febronianista irodalma nagyfokú átgondoltságra, valamint előrelátásra utal. Ebben pedig, ahogyan Kerticza példája is mutatja, a pécsi püspökön kívül egyházmegyéjének klerikusai is szerepet vállaltak: figyelték, meghallották és megértették az ellentanok ismeretének fontosságát. Ez pedig a katolikus egyház mikroszintű aktualizáltságára utal.

A pécsi püspök könyvgyűjtési akcióját ágensi köre is segítette Rómából, illetve Bécsből, ahogyan Koller József, Giuseppe Garampi, valamint Pietro Maria Gazzaniga, bécsi egyetemi domonkos rendi teológiai professzor is. A könyvgyűjtésbe esztergomi kanonoki éveitől (1741-től) kezdett bele. Püspökként Kollert az 1760-as évek második felében két éves itáliai tanulmányútra bocsátotta Gazzaniga társaságában. A kanonok már 1765 végén bécsi kelezéssel adta fel leveleit püspökének, amelyekben kutatói munkájával – a pécsi egyházmegye történetének forrásait gyűjtötte – kapcsolatban. Érdekesség, hogy Gazzaniga csak 1766 nyarán kért engedélyt Klimótól a közös tanulmányútra.⁴⁹⁶ Az utazás közben ismerkedett meg Giuseppe Garampi, bécsi nunciussal és Tommaso Maria Mamachi itáliai teológussal, történésszel.⁴⁹⁷ Klimó a két éves tanulmányútról több beszámolót is kapott a résztvevőktől, amelyekből megtudhatta, hogy éppen merre járt a csapat és milyen forrásokra leltek. A kanonok pontosan értesítette a püspököt tartózkodási helyéről: az első nagyobb állomás Firenze városa volt, ahonnan Genova városába mehetett, ugyanis ott váltak el a hónap végén Gazzanigával, aki visszaindult Milánóba, majd onnan Bergamóba.⁴⁹⁸ A következő állomásuk Róma lehetett, azonban az augusztus közepén írt két levelének kelezései, és az egyikben tett megjegyzése arra utalnak, hogy nem egyből kaphatta meg az engedélyt az ottani kutatásra. Először Milánóból üzente meg kétségeit a római úttal kapcsolatban, ugyanis nem kapott választ a kérvényeire.⁴⁹⁹ Az ezt követő napon, a mai Svájc területén található Ticino városából feladott értesítéséből egyrészt megtudható, hogy a firenzei Ambrosiana könyvtárban

⁴⁹⁵ Kerticza több esetében hozott magával számos ritkaságnak számító művet Velencéből és Fiuméből is Pécsre. Tímár György: Koller József. In: A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott tanulmányai. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2003. 23. Ld. még: Gózy 2020. 75.

⁴⁹⁶ A Kollertől fennmaradt első ilyen jellegű beszámoló: PEL. I.a.2./ 101/1765. december 21. Bécs/Koller József. Gazzaniga levele: PEL. I.a.2./131/1766. július 11. Róma/Pietro Gazzaniga

⁴⁹⁷ Mamachival egy ún. Pius Perolius (Ord. Prede.) szerzetes kötötte össze Kollert. PEL. I.a.2./131/1766. december 6. Firenze/Pius Perolius

⁴⁹⁸ PEL. I.a.2./131/1766. augusztus 6. Firenze/Koller József

⁴⁹⁹ PEL. I.a.2./131/1766. augusztus 15. Milánó/Koller József

egy Janus Pannonius műre lelt, másrészt az utóbbi kettő keltezéséből úgy tűnik, hogy az említett kérvény válaszána késedelme miatt, mintha visszafordult volna Koller.⁵⁰⁰

A következő levelét, szeptember 24-én már Rómából adta fel, azonban az ismeretlen, hogy augusztus közepétől mi történt a kanonokkal. Gazzaniga szeptember végi levele további érdekességet tár fel az utazással kapcsolatban, ugyanis Koller úgy tájékoztatta a bécsi professzort, hogy szeptember 18-án indult el Firenzéből Rómába, ahová a napokban - szeptember végén - érkezhettek meg.⁵⁰¹ Paolo Bernardo Giordani, római ágense is találkozott a kanonokkal Rómában ősszel, aki a teológia doktorátus megszerzéséről és annak költségeiről beszélt az ágensnek.⁵⁰² Koller további munkájáról és útjáról nem találhatóak további levelek.

Bécsből a nuncius és Gazzaniga alakjai mellett Szalágyi István kanonok és Bernáth György, az ottani ágense folytattak kutatásokat számára. Itáliából pedig a már említett római ágense, Giordani apát küldött könyvkülönlegességeket. Utóbbi a kutatáson kívül a pécsi egyházmegye ügyeit képviselte a Szentszék előtt, továbbá értesítette a katolikus egyházat globálisan érintő eseményekről.⁵⁰³ Ugyanakkor könyvgyűjtési akciójában jobbkezének Koller tekinthető, aki nem meglepő módon végül a könyvtár első prefektusa lett. Tanulmányútjának indoka az egyházmegye történetének megírásához szükséges források felkutatása és összegyűjtése volt, s mellette minden további olyan könyv megszerzése, amellyel Klimó gyűjteményét gyarapíthatta. Kutatói tevékenységének elsődleges helyszíne a Vatikáni Levéltár volt, amelynek akkori prefektusa Giuseppe Garampi volt.⁵⁰⁴ Két éves otlléte alatt megismerkedhetett Muratori műveivel és gondolatainak képviselőivel, így bővítve kapcsolatait, amelyeket a további könyvbeszerzési akció folyamán felhasználhatott.⁵⁰⁵

A könyvgyűjtési akcióban részt vevők egymással is kapcsolatban álltak így segítve és gyorsítva a folyamatokat. Giordani többek között Bernáth-tal is több esetben váltott üzenetet. Az ágens 1764 kora ősszel Rómából tudósított Klimónak, hogy megérkeztek a várt könyvek Pozsonyba Bernáth-hoz, aki erről levélben értesítette az ágent.⁵⁰⁶ Bernáth fontos szereplője

⁵⁰⁰ PEL. I.a.2./131/1766. augusztus 16. Ticino/Koller József

⁵⁰¹ „... il Sig[nore] Koller, che a quest'ora sará a Roma, essendo egli partita da Firenze il di 18. Corr[ente], come mi ha scritto.” PEL. I.a.2./131/1766. szeptember 27. Bergamo/Pietro Maria Gazzaniga

⁵⁰² PEL. I.a.2./131/1766. november 19. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁰³ Horváth Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása. In: *Közlemények az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából*, 12. szám. 1932. október. 1–23. Lásd még: ifj. Entz Géza: *Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége*. Külön lenyomat a Pannónia 1940. évi április-június számából (197-221.). Pécs, é.n.

⁵⁰⁴ Tímár 2003. 19-55. Fejérdy - Soós 2011. 125-142.

⁵⁰⁵ Többségében domonkos szerzetesekkel alakított ki kapcsolatot, pl.: Giuseppe Agostino Orsival, Giovanni Lamival és Pio Perolióval. Rajtuk kívül levelezésben állt még Lorenzo Caleppivel, aki Garampi mellett működött nuncius ügyhallgatóként, továbbá ismerettséget kötött Pietro Tamburinivel és Francesco Antonio Zaccaria-val is. Tímár 2003. 25.

⁵⁰⁶ PEL. I.a.2./100/1764. szeptember 1. Róma/Paolo Bernardo Giordani

lehetett a könyvbeszerzéseknek, derül ki a római ágens következő év elején írt beszámolójából. Az olykor Bécsből, olykor Pozsonyból dolgozó ágenst ekkor - meg nem nevezett - betegség hátráltatta munkájában. Késedelme aggodalommal töltött el több külföldi - Giordani fogalmazásában *németeket és az Alpokon túl élő más nemzetiségűeket* - embert is.⁵⁰⁷ Izgalmas információval szolgál egy másik levelében, amelyben említést tett egy francia mű, *Principes de la Foi*, fordításáról, amely egy francia janzenista teológustól, Jacques Joseph Duguet-től (1649-1733) származik.⁵⁰⁸ Giordani hasznosnak találta a művet a fiatalok francia nyelvtanulása miatt, megjegyezve, hogy a szardíniai király nevelőjét lenyűgözte az írás - bár az nem derül ki fogalmazásából, hogy a nyelvtanulás vagy a mű tartalma szempontjából.⁵⁰⁹ Gyűjteményében Muratori áhítatosságról szóló művének latin fordítása mellett további írásai is megtalálhatóak. A fordító személyében Bernardo Andrea Lama fedezhető fel és feltételezhetően Klimó kérésére fordította le latin nyelvre. Bécsben nyomtatták ki *De recta hominis Christiani devotione* címmel, de év nélkül. Ezt a verziót *liber gradualis*-okként terjesztették az oktatási intézményekben.⁵¹⁰ Jabláczy József kancelláriai titkár egyik levelének csatolmánya a Velencéből érkezett könyvek listáját tartalmazza, amelynek utolsó szekciójában az elkülönítés előtt álló művek címei olvashatók.⁵¹¹ Itt található meg többek között egy a modenai paphoz címzett levél (*lettera al Muratori*), továbbá *Della pubblica felicità* (1749) és *La filosofia morale* (1736) című művei is. Ezekon kívül több olyan itáliai iromány található a felsorolásban, amelyek a népi hiedelemvilággal, babonákkal foglalkoznak.⁵¹²

Klimó gyűjteményét 1774-ben bocsátotta nyilvános használatra;⁵¹³ a könyvek között több tucat janzenista munkával - többségük Bécsen keresztül ért Pécsre - találkozhattak a papnövendékek.⁵¹⁴ Giordani maga is üdvözölte a könyvtár megnyitását, már csak az abban megtalálható ókori római művek miatt is, amelyek használata *felvilágosult századukban divatossá vált*.⁵¹⁵ A könyvtár megnyitásáról több külföldi orgánus is beszámolt,

⁵⁰⁷ PEL. I.a.2./101/1765. január 24. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁰⁸ PEL. I.a.2./131/1766. június 11. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁰⁹ PEL. I.a.2./131/1766. június 11. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵¹⁰ Szelestei 2011. 71-73.

⁵¹¹ Libri Venetiis ultim[issimi] transportati. Die 31 Martii 1766. PEL. I.a.2./131/1766. április 22. Bécs/Jabláczy József

⁵¹² Giuseppe Gazola: *Il mondo ingannato da falsi medici*. És Clemente Baroni Cavalcabó: *L'impotenza del demonio*. A nyomtatás helye és éve minden feltüntetett mű esetében hiányzik a listából.

⁵¹³ A korabeli források - a könyvtárat üdvözítő versek formájában - a könyvtár megnyitásának évét nem csak 1774-re datálták, ezt Schmelczer-Pohánka Éva azzal magyarázta, hogy a kortársak előtt tudvalevő volt, hogy mire készült a püspök. Vö. Schmelczer-Pohánka Éva 2016. 25-47. Hernády Ferenc: Klimó György könyvtárának két felirata - Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánítása és szabályzata történetéhez. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959*. Budapest, 1961. 302-315. <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00003/pdf/302-315.pdf> (utolsó megnyitás: 2021. 09. 15.)

⁵¹⁴ Bahlcke 2013. 156.

⁵¹⁵ PEL. I.a.2./203/1774. június 4. Róma/Paolo Bernardo Giordani

kihangsúlyozva a benne található művek többféleségét és az intézmény köz jellegét. Utóbbinak megfelelően világi és egyházi személyek is látogathatták a püspök könyvgyűjteményét. Egyházmegyei papsága számára pedig elrendelte a könyvtár napi szintű látogatását is, ezzel elősegítve ismereteiket egyaránt koruk tudományosságával és a népi hiedelemvilággal kapcsolatban.⁵¹⁶

Eszterházy Károly könyvgyűjtési és mecenatúrai akciójának kiindulási alapjául papnövendékeinek megfelelő, modern oktatása szolgált egyházmegyéje vallásosságának fejlesztése érdekében. Célja, egy a tudományok széles skáláját átfogó egyetemi könyvtár megalapítása volt.

Indíttatásának első impulzusát a már említett római *Collegium*-ban eltöltött három éve alapozta meg. Könyvgyűjtési akciójára hatással lehetett Pietro Lazzari, a *Collegium Romanum* könyvtárosa, aki egyben professzora is volt.⁵¹⁷ Nagy volumenű kulturális tevékenységébe még váci püspöksége alatt kezdett bele. Akciójában a Rómában megismert Garampin kívül ágensei, a Merenda család férfi tagjai is segítettek több évtizeden keresztül. Az egri püspök az utóbbiakat a könyvritkaságok felkeresésén túl olyan kutatói munkával is megbízta, amelyek kifejezetten művészeti jellegűek voltak. Ezek a kutatások az egri Líceum falfreskóinak programadását szolgálták, amellyel Eszterházy a korabeli egyházpolitikáról alkotott véleményét fejezte ki vizuálisan.⁵¹⁸

Eszterházy könyvgyűjtési tevékenysége Klimóéval párhuzamosan folyt, ezt támasztja alá Giorgio Merenda levele, ugyanis az ágens több alkalommal is írt az 1760-as években a pécsi püspöknek felajánlva szolgálatát.⁵¹⁹ Bécsben két ágense működött, akik szintén segítettek könyvgyűjtési akcióját. Az 1770 és az 1780 között Pruszkay Antal, az 1780-as évektől haláláig pedig Schultz János kanonok. Eszterházy könyvgyűjtési tevékenységének sikerességét növelhette a római és a bécsi ágensek együttműködése is, ugyanis Giorgio Merenda Pruszkayval, Domenico Sala pedig Schultz-cal állt levelező viszonyban.⁵²⁰ Eszterházy a

⁵¹⁶ Az első beszámolót a könyvtár megnyitásáról a *Pressburg Zeitung* közölte 1774. április 13-i számában, ezt követte néhány nappal a *Wienerisches Diarium* április 16-i száma. Pohánka Éva: „Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel!” (Klimo György pécsi püspök példamutató könyvtáralapítása). In: *Jelenkor* LIV. 2011. (5.) 524-529.

⁵¹⁷ Dr. Löffler Erzsébet: Hit és Tudomány Eszterházy püspök világképében. In: „*Én is a lelkek halásza vagyok*” *Galánthai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történet kinevezésének 250. évfordulója emléke*. Szerk. Pálos Frigyes. Vác, 2011. 90.

⁵¹⁸ Ludányi 2013. 71-109.

⁵¹⁹ PEL. I.a.2./100/1764. december 8. Róma. PEL. I.a.2./101/1765. február 12. Róma. PEL. I.a.2./131/1766. november 29. Róma. PEL. I.a.2./131/1767. november 28. Róma.

⁵²⁰ Merenda 1771-ben nem egyszer küldött tovább olyan könyveket Pruszkaynak Bécsbe, amelyek Eszterházytól származtak. EFL AV VIII/2266/1771. február 9./május 25./október 26. Róma/Giorgio Merenda. Sala a bécsi ágenssel kapcsolatos üzleti elszámolásáról adott tájékoztatást 1796-1798. közötti évekből. EFL AV

collegiumi éveitől kezdve itáliai kapcsolatainak köszönhetően bekapcsolódott Közép-Európa művelődési vérkeringésébe, s emellett az egyházpolitikai eseményeket, továbbá a művészeti és tudományos áramlatokat is megismerte. A római ágens komoly segítségnek bizonyult Eszterházy számára könyvgyűjtési és művészetpártolási tevékenységében is. Leveleiből kiderül, hogy a küldemények egy Róma - Bécs - Eger, valamint Eger - Bécs - Róma útirányon értek el egyik pontból a másikba. Pruszkay Antal Bécs és Eger között bonyolította le a folyamatot, míg a római ágens Rómából egy Bulacchi nevű intézőt alkalmazott a császárváros felé.⁵²¹

Eszterházy bár Rómában tanult, megállapítható, hogy inkább az ottani művészetre, kultúrára volt fogékonyabb, mint a katolikus felvilágosodás vallásosságot érintő gondolataira. Azonban a papképzést elősegítve, támogatta a papjainak segédkönyvekhez való jutását, továbbá híveinek az anyanyelvű lelkeségi irodalommal történő ellátását.⁵²² Leginkább korábbi művek, vitairatok, lelkeségi kötetek és áhítati művek kiadását szorgalmazta, amelyek egyaránt magyar, latin, német, olasz, de szlovák nyelven is nyomtatásba kerültek. Az egri nyomdából ugyanakkor kerültek ki olyan modern szerzők művei is, amelyeket azoknak a püspököknek ajánlott, akik a Muratori-féle megújulást követték: Klimó György pécsi, Koller Ignác veszprémi és Simon Stock címzetes püspökök.⁵²³ Bár kevésbé azonosult a modenai pap gondolataival, 1763-ban már az ő püspöksége alatt jelent meg az egri nyomda termékeként a *Della regolata divozione de' cristiani* magyar nyelvű fordítása.⁵²⁴

Eszterházy tisztában lehetett kora modernebb szellemi áramlataival, de hű maradva lelkületéhez, a konzervatívabb irányzatot képviselte a vallásosság terén, ahogyan erre utalnak az egyházi ünnepnapokkal és a szentkultusszal kapcsolatos ágensi levelekben megörökített egyházmegyei ügyek is.

Szily János könyvgyűjtési akciójába püspöki kinevezését és beiktatását követően fogott bele. A már említett *Instructio*-jával egyházmegyéje papjainak a trienti eszméknek megfelelő szellemi, erkölcsi és hitbeli nevelését indítványozta. Ennek egyik pillérje egy erre alkalmas

VIII/2266/1796. október 8./1797. március 22./január 16./január 18./1798. március 12./április 17./május 12. Róma/Domenico Sala

⁵²¹ EFL AV VIII/2266/1768. szeptember 13./szeptember 20. Róma/Giorgio Merenda. Egyes leveleiből az útvonal is kiderül, ugyanis a levelek Anconán és Trieszten keresztül utaztak át Róma és Bécs között. EFL AV VIII/2266/1771. február 9./május 25./október 26. Róma/Giorgio Merenda

⁵²² Szelestei N. László: Eszterházy Károly, a püspök. In: *In Agriam adveni*. Szerk.: Monok István. Eger 2013. 38.
⁵²³ Pietro Maria Gazzaniga, Antonio Valsecchi, Agostino Gervasio és Giuseppe Bertieri műveit jelentette meg. Szelestei 2013. 42.

⁵²⁴ A latinból magyarba történő fordítás Koller Ignác veszprémi püspök indíttatására készült el, amivel Séllyei Nagy Ignác kanonokot, későbbi székesfehérvári püspököt bízta meg. Szelestei 2013. 35-36.

oktatási intézmény - szeminárium - és könyvtár megalapítása volt.⁵²⁵ Utóbbi megnyitását szolgálta a nagy volumenű könyvgyűjtés, amelyben római ágense is segítette.

Bartholomeo Pinto Polonitól mindösszesen három olyan levél maradt fenn, amelyek betekintést adnak ebbe a folyamatba. Poloni néhány levelében tett említést Tibolt Mihály, Széchényi Ferenc, Eölbey János nagyprépost és Nagy József kanonok közös munkáját illetően, amely során több könyv beszerzésre és lefordításra is került.⁵²⁶ A szombathelyi püspök szintén három levelében tett említést erről a folyamatról. Azonban a beszerzett és lefordított könyvek címe egyik levélben sem tűnik fel, csatolmányként sem. A könyvek Szombathelyre történő érkezésének folyamatába Szily egy 1793 elején írt levele kalauzol el: Pinto Poloni Rómából küldte a könyveket Nagy József kanonoknak, aki továbbította ezeket Eölbey János nagyprépostnak fordításra és onnan kerültek Tibolt Mihályhoz.⁵²⁷

A Magyar Királyságon belüli munkáját Schönvisner István segítette az 1780-as évek végén. Szily ugyanis a budai könyvtár későbbi igazgatóját Szombathely történetének megírásával bízta meg, aki kutatói megbízásán felül könyvbeszerzői tevékenységet is ellátott.⁵²⁸ II. József 1782-es szekularizációs rendeletét követően a püspök a felosztatott oktatással, gyógyítással és tudománnyal nem foglalkozó szerzetesrendek könyveinek felvásárlásába kezdett. Az ezekből megvásárolt középkori kódexek, ősnymtatványok és hittudományi jellegű művek a szeminárium könyvtárának alapgyűjteményét szolgáltatták.⁵²⁹ A felvilágosodás egyik meghatározó jellemzője, az anyanyelv használata és ápolása Szily esetében irodalompartolói tevékenységében mutatkozott meg. Ennek keretében segítette Révai Miklós munkáját azzal, hogy használatára bocsátotta a nála meglévő Faludi Ferenc verseket.⁵³⁰ 1787-ben Siess József János és fia, Antal soproni nyomdászok meghívásával megalapította a város első nyomdáját is. Eleinte olyan iratokat adott ki, amelyek az egyházmegye intézményi működését szolgálták (püspöki körlevelek, megyei közgyűlési meghívók, hatósági intézkedések), később egyre több irodalmi művet is megjelentetett.⁵³¹

⁵²⁵ Pataki László: A szombathelyi egyházmegyei könyvtár története. In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777-1977)*. Szerk.: Fábián Árpád. Szombathely, 1977. 434.

⁵²⁶ A bécsi pénzváltó és kereskedő szerződésével kapcsolatban: SzEL AC/1784. szeptember 22. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni. A Tibolt, Széchényi, Eölbey és Nagy közös munkájával kapcsolatban: SzEL AC/1792. szeptember 5./november 17. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni és SzEL AC/1793. január 5. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁵²⁷ SzEL AC/1792. május 8. Szombathely/Szily János. SzEL AC/1792. december 4. Szombathely/Szily János és SzEL AC/1793. február 1. Szombathely/Szily János.

⁵²⁸ Dóbké Ágnes: Szily János püspök irodalompartoló tevékenysége. In: *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17-18. században*. Szerk.: Szelestei N. László. Budapest, 2019. 47-54.

⁵²⁹ István Vilmos: *Szily János Szombathely első püspökének élete és működése*. Szombathely, 1909. 17.

⁵³⁰ Hoós Ildikó: Szily János irodalompartolása. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke*. Szombathely, 1999. 96-97.

⁵³¹ Dóbké 2019. 48.

Szily két püspöktársától eltérően egyházszerző tevékenységével párhuzamosan hozta létre a könyvtárát 1791-ben, gyűjtési akciója feleannyi időre korlátozódott Klimóhoz és Eszterházyhoz képest.

iii. Papképzés

A három püspök az előzőekben bemutatott könyvgyűjtési és mecénási tevékenysége nagyfokú tudatosságra utal. A trienti elveknek megfelelően egyházmegyéjük papságának modernebb oktatását célozták meg a hit bensőségebb megélésének hozzásegítése céljából. A papnövendékek tudásukat pedig a papi szemináriumokban szerezhették meg. Azonban a *Tridentinum* gyakorlatba történő átültetése nehezebbnek bizonyult az elképzelnél, ugyanis a képletben megjelentek már az uralkodói elképzések.

Klimóban az igény, hogy megfelelő oktatási intézményt alapítson papnövendékei számára, 1769-ben fogalmazódott meg. Mária Terézia egyház- és társadalompolitikája szolgáltatta tulajdonképpen hozzá a hátszelet, amely a hasznosság-elvén alapult, az állam megfelelő működésének érdekében.

Ezt a rendszert, amely egyszerre szolgálhatta ki az állam és az egyház céljait, a meglévő plébániahálózat bővítésével és a papi létszám növelésével működtethette megfelelően a püspök. Ezekhez először is hatékonyabb és minőségibb papképzés volt szükséges, másrészt a már kiépült egyházi struktúrának központosítását és szintén hatékonyabb működtetését tűzte ki célul. Az utóbbi esetében legelsőre a konzisztórium működését határozta meg, amelynek tagjai közé a püspökség területén tevékenykedő *prominens egyházi személyeket* emelt be. A tanács feladatául pedig a lelkipásztori és fegyelmi ügyek megvitatását határozta meg, s leginkább jogi kérdésekkel foglalkoztak. Klimó munkájuknak köszönhetően hamar fényt deríthetett az egyházmegyében zajló problémákra, s azoknak folyamatos tisztázásán, megoldásán dolgozhatott megerősítve a hívekben, hogy az egyház valóban az erkölcsök felett (is) őrökdi. A püspök másik fontos szervét, a kancelláriát is felállította, amelyen keresztül a különböző rendeleteket, döntéseket kifejthette és továbbíthatta egyházmegyei papjainak. További fontos feladata volt a kancelláriának a papok tevékenységének felügyelete és koordinálása is. Ebbe beletartozott az anyakönyvek vezetésétől kezdve a nem katolikus lakossághoz fűződő viszonya az alsópapságnak. Klimó ennek a stabil és logikus rendszernek köszönhetően Baranya és Tolna vármegyék gyűlésein - főispánként az ő elnökletével -

tematikusan és hatékonyabban tárgyalhatta az esetleges problémákat. Másik részről egyszerűbben szerezhetett érvényt az uralkodói rendeleteknek.⁵³²

A püspökség és a két vármegye hatékonyabb kormányzásának megszilárdítása mellett a trienti szellemnek megfelelő oktatási intézményt kívánt megteremteni. Látható, hogy a püspöknek egyszerre kellett Róma és a bécsi udvar igényeihez idomulnia, hiszen papjai képzésének párhuzamosan kellett szolgálni a lelki, a társadalmi és a politikai hasznosságot.⁵³³ A püspök a trienti elveknek és XIV. Benedek pápa enciklikáinak (*Ubi primum, Etsi minime*) megfelelően Pécsre érkezésétől kezdve kiemelt figyelmet fordított papjai modernebb szellemben - korabeli tudományos ismeretekkel rendelkezve, egyházi közösségüket jól ismerve - történő képzésére. Szigorította a szeminárium felvételi és kimeneteli követelményeit - külön hangsúlyt fektetve a nyelvtudásra -, továbbá bővítette a tantárgylistát is, például szónoklattannal.⁵³⁴ A megfelelő nyelvi kompetencia megszerzése pedig alapfeltétele volt a kommunikációnak – mind állami és mind egyházi tekintetben.⁵³⁵

A fentebb ismertetett könyvbeszerzői akciójának köszönhetően az egyházmegye papjai az 1770-es évek második felétől koruk szellemiségét meghatározó művekkel is megismerkedhettek. A klerikusok megfelelő műveltsége növelte alkalmasságukat az egyházi feladatuk ellátásában és az uralkodói célok véghez vitelében.⁵³⁶ A papnövédek tanulmányaira ügyelve a legtehetségesebbeket a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba küldte tanulni, valamint igyekezett őket bevonni tudományos munkákba is.⁵³⁷ Feltehetően más itáliai szemináriumba is küldött papnövédeket. Erről tanúskodik egy 1766-os levél, amelyet egy ún. Marco Valsechi címzett a püspöknek, tájékoztatva a loretoi Collegio Illirico-ban tanuló diákjának - Giovanni Marevich vagy Marevich János - utolsó tanulmányi évének megkezdéséről. S egyúttal remélte, hogy Klimó egyházmegyéjének újjáépítését szolgálva egy Marevich-hez hasonló tehetségű - 14 és 19 életév között lévő - növendéket küld az intézménybe.⁵³⁸

⁵³² Gőzsy 2011. 142-154.

⁵³³ Gőzsy 2020. 66-90.

⁵³⁴ Muratori ekkortájt, pontosan 1750-ben, a már említett *Dei pregi dell'eloquenza popolare* című művében összegezte az ezzel kapcsolatos észrevételeit és javaslatait. Szelestei 2000. 27-42. Lásd még: Szelestei 2002. 263-281. A pécsi szemináriumban az egyházi szónoklattant pedig Koller József oktatta. Gőzsy 2011. 150.

⁵³⁵ Gőzsy 2019. 1186.

⁵³⁶ A kora újkori papi ideál fontosságát járta körbe Gőzsy Zoltán és Varga Szabolcs közös tanulmányukban, amelyben a pécsi egyházmegye 18. század eleji papi műveltségével foglalkoztak. Gőzsy Zoltán - Varga Szabolcs: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. In: *Jelenkor* LIV. 2011. (5.) 509-515.

⁵³⁷ Erről tanúskodik Koller József 1766 és 1768 közötti tanulmány- és kutató útja.

⁵³⁸ PEL. I.a.2./131/1766. július 19. Loreto/Marco Valsechi

1768-ban adta ki a szeminárium új házirendjét, amelyben többek között szabályozta az oktatók tevékenységét, a növendékek tanulási és gyakorlási előírásait. A következő év elejéig bevezetett fejlesztések Klimót arra ösztönözték, hogy egy új oktatási intézmény felállításának kérésével forduljon az uralkodónőhöz. Koller József mélyreható kutatásának köszönhetően olyan középkori forrással érvelt az egyetem alapítása mellett, amelyben az akkori pápa, az uralkodó és a püspök is egyetértettek egy felsőoktatási intézmény létrehozásában. Aktuális indokokkal - a papság kulcsszerepe a nép morális nevelésében, hogy egyaránt az egyház és az állam hasznára válhassanak, a tudományok sokszínű képviselője könyvtárában, a régióban egyedüli oktatási intézmény felállítása - is igyekezett meggyőzni az uralkodónőt. Indoklásait vizsgálta a Helytartótanács, azonban az év vége felé hirtelen megakadt a folyamat.⁵³⁹ Az 1773-ban bekövetkezett jezsuita rend felszámolása miatt a papnövendékek jövőbeli itáliai tanulmányai kétségessé váltak. Római ágense egy augusztusi levelében számolt be a jezsuiták által igazgatott *Collegium Germanicum et Hungaricum* bezárásáról.⁵⁴⁰ Ezt követően kevesebb, mint másfél év múlva már a *Collegium* új, domonkos szerzetesek általi berendezkedéséről kapott tájékoztatást Tommaso Maria Mamachitól.⁵⁴¹

Klimo tevékenysége azt mutatja, hogy egyszerre felelt meg a trienti püspöki ideálnak és a Mária Terézia 1752-es főispáni utasításában szereplő elvárásoknak. Az 1752-ben megfogalmazott célkitűzéseiben ez a kettőség köszön vissza, ugyanakkor először az uralkodónő akaratát emelte ki, mely által püspök lett. Az ezt követő pontban olvasható csak az egyházi normákhoz való igazodás útja. Ugyanakkor az is látható, hogy ezek az elvárások keresztezték egymást, s mint ilyenek, nehezen elválaszthatók egymástól.⁵⁴²

A pécsi püspök helyzetéhez hasonlóan alakult Eszterházy ugyanilyen törekvése, amelyet a józsefi rendszer viszontagságai még inkább hátráltattak. Az egri püspök is egyetértett XIV. Benedek pápa eszményével, miszerint a katolikus egyház hatalmi státuszát a tudományokban és a kultúra területén szükséges megerősíteni.⁵⁴³ A teológia mellett más tudományokat is pártolt, amelyekre egyetemi fakultásokként is tekintett, mint például az orvos- és a jogtudományok. Az előbbi 1769-től, az utóbbi már 1740-től iskolaként működött a városban.

Római ágense az egyházmegyei ügyek római képviselője mellett a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* magyar diákjainak tanulmányairól is tájékoztatta Eszterházyt. Az

⁵³⁹ V. Orbán pápa I. Nagy Lajos magyar királyhoz intézett 1367. szeptember 1-i levelével hagyta jóvá az egyetem megalapítását. Gözsy 2020. 81.

⁵⁴⁰ PEL. I.a.2./108/1773. augusztus 18. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁴¹ PEL. I.a.2./203/1774. december 6. Róma/Tommaso Maria Mamachi

⁵⁴² Gözsy 2019. 1180-1187.

⁵⁴³ Bitskey István: Eger a barokk Közép-Európában. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 2013. 26.

egri püspöki széket elfoglalva láthatóvá vált számára az egyházmegyéjében érzékelhető paphiány. A katolikus felvilágosodás egyik alaptételének tekinthető bensőségebb kapcsolat kialakítására a hívek és Isten között megfelelően felkészült papságra volt szükség. 1761-ben összesen 286 klerikus végzett lelkipásztori szolgálatot. Számuk szinte megduplázódott 1799-re, amikor is már 542 helyen foglalkoztak lelkipásztorkodással az egri püspökség területén.⁵⁴⁴ Eszterházy saját tapasztalataiból kiindulva fontosnak tartotta, hogy papsága a kornak megfelelő szellemi, kulturális és vallásos felkészültséggel rendelkezzen. Mindezen tudásra a római *Collegium*-ban tehettek szert a kispapok. Merenda ezzel kapcsolatos leveleiben általában az adott kispapok tanulmányairól, újabb tanulók felvételéről és az utóbbival együtt járó adminisztratív teendőkről számolt be: felvételt nyert diákokról, ajánlólevelek megírásáról.⁵⁴⁵ Az egri püspök szolgálata alatt összesen kilenc kispapot küldött a római intézménybe, ezzel előmozdítva egyházmegyéjének megfelelő hitéletét. Ehhez képest Klimó négy, Szily pedig két növendéket küldött - tekintve a rendelkezésére álló idő rövidségét - a *Collegium*-ba, annak 1782-ben történt bezárásáig.⁵⁴⁶ A római papképzést II. József 1782-es rendelete akasztotta meg, amikor is az uralkodó a külföldi tanulmányok színhelyéül a Páviában felállított, az udvarhoz hű intézményt jelölte ki.⁵⁴⁷

Eszterházy Klimóval egy időben kezdte megtapasztalni az 1770-es években az államhatalom terjeszkedését az oktatásügyben. Mária Terézia először az 1770-ben kiadott *Norma Studiorum*, majd az 1777-es *I. Ratio Educationis* rendeletekkel egyértelműsítette a magyar klérus számára, hogy az állam saját felügyelete alá vonja az oktatás egészét.⁵⁴⁸ Ez a helyzet tovább súlyosbodott II. József uralkodása alatt. 1783-ban az egyházmegyei papképzést egy központosított rendszerre alakította át, létrehozva a generális szemináriumokat. Ennek értelmében a papnevelés ügye kikerült a püspökök hatásköréből és az állam ellenőrzése alá került. Továbbá innentől a jogi és a filozófiai képzések is csak királyi egyetemeken és akadémiákon folyhattak tovább. II. József halálát követően felszámolták ezeket a szemináriumokat, az önálló papi képzés az 1790-91-es tanévtől indulhatott el ismét Egerben.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Sugár István: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984. 430. 433.

⁵⁴⁵ „Ab Em[minentissimi]mis Protectoribus Collegiis S. Apollinaris die 3. ineuntis huius recepti fuerunt in numero alumnorum eiusdem praedicti collegiis tum Antonius Prau, tum Gaspar Horvath ab Ex[celen]tiae V[ostr]ae R[everendissimi]mae commendati, prout ex literis R[everendissimi] P[atris] Turconi etiam.” EFL AV VIII/2266/1763. július 9. Róma/Giorgio Merenda. „D[omi]nus Nicolaus Edelspacher admissus est inter alumnos Collegii Germanici, et Hungarici...” EFL AV VIII/2266/1768. július 6. Róma/Giorgio Merenda

⁵⁴⁶ 1580-1782 között a római szemináriumban tanult kispapok névsorát lásd: Bitskey 1996. 205-235.

⁵⁴⁷ Bitskey 1996. 97-98.

⁵⁴⁸ Bitskey 2013. 28-31.

⁵⁴⁹ Szecsó Károly: Teológusképzés Egerben. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 2013. 222-223.

A nyilvánossági jogot azonban csak két év múlva kapta meg az intézmény, ekkor nyithatta meg könyvtárának kapuit is a nagyközönség előtt.⁵⁵⁰

Szily János e folyamatok közepette foglalta el püspöki székét és kezdett hozzá az új egyházmegye fizikai és szellemi kialakításába. Első teendői között a papi utánpótlás megszervezése található.

Az újdonsült püspök megkapta Mária Teréziától az engedélyt, hogy Szombathelyen a saját felügyelete alatt és a kornak megfelelően trienti szellemben működő papi képzést szervezzék meg. Az uralkodónő az intézmény megépítéséhez is hozzájárult anyagilag, viszont annak fizikai megnyitását már nem élhette meg. Nemcsak halála, de a fentebb említett 1783-as józsefi rendelet miatt sem. Szilynek át kellett volna adnia az iskola épületét a katonaságnak, azonban ezt azzal játszotta ki, hogy a felszentelt teológusokat, akik gyakorlati évüket töltötték, valamint a nyugalmazott papokat itt szállásolta el. Az egyházmegye kispapjai előtt a szeminárium végül II. József halálát követően nyílt meg.⁵⁵¹ Az egyházmegyei oktatáson kívül külföldre, a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba is küldött növendékeket. Beiktatását követően egy évre már küldte is a szombathelyi egyházmegye első kispapját az *alma mater*-be. Az újabb növendékek római taníttatásának lehetőségét néhány éven belül megakasztotta a már említett 1782-es józsefi rendelet, így a rendelkezésre álló idő csekélyége miatt mindösszesen két kispapot tudott küldeni. Bartholomeo összesen négy levelében olvasható a témával kapcsolatos információ: az első diák - Laky Antal - 1778 júliusában nyert felvételt az intézménybe.⁵⁵² Az ágens két év múlva, nyár elején hívta fel Szily figyelmét az újabb tanévre jelezve reményét egy újabb növendék küldésére a római intézménybe.⁵⁵³ A külföldi papképzés átszervezését követően 1784-ben II. József a szombathelyi szemináriumot Pozsonyba helyezte át.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Löffler Erzsébet: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 2013. 115.

⁵⁵¹ Sill Aba Ferenc: A püspökség alapítása. Az egyházmegye megszervezése. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke*. Szerk.: Dobri Mária. Szombathely, 1999. 38-39.

⁵⁵² Három levelében számol be a felvételtől: SzEL AC/1778. július 1./július 15./ augusztus 1./Bartholomeo Pinto Poloni

⁵⁵³ SzEL AC/1780. június 10. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁵⁵⁴ Géfin 1929. 27-154.

b) A magyar katolikus egyház és a Habsburg felvilágosult abszolutizmus

i. *Az 1764-1765. évi országgyűlés*

Az 1764-65. évi diéta mindhárom püspök életében fordulópontot jelentett. Először is ezt követően huszonöt évig nem hívták össze az országgyűlést az uralkodók, másodszor és ebből kifolyólag nyilvánvalóvá vált számukra a magyar katolikus egyház hatalmi helyzetének elmozdulása. Ezek az események így érthetően meghatározták mindhárom püspök viszonyát és hozzáállását az udvarral szemben.

Klimo György és Eszterházy Károly a felsőtáblán helyet foglalva már püspökökként vettek részt az országgyűlésen, Szily János ekkor még győri kanonokként képviselte káptalanját az alsótáblán. Klimót és Eszterházyt inkább jellemezte még a Bécshez való lojalitásuk ebben az időszakban, ugyanakkor a pécsi püspök szerepvállalása a diétán nem volt olyan hangsúlyos kortársaihoz képest. A diétát 1764. június 17-re hívta össze Mária Terézia és első három hónapját a már említett Kollár Ádám műve körül kialakult vita határozta meg. Az írás hideg zuhanyként érte a katolikus főpapságot, ugyanis az alapjaiban támadta meg privilégiumaikat - a nemesekével együtt. Érthető módon annál fontosabb - és elsődlegesebb - dolguk nem volt, minthogy a műben található jogellenes állításokat megcáfolják, mint például: a pápa hatalmának megkérdőjelezése a püspökök felszentelésének és megerősítésének ügyében, az egyházi javak állami elkobzása. Július végére egyre erősebbé váltak a Kollár művét ellenző hangok és ez érezhetően komoly feszültséget generált a bécsi udvarral. Az uralkodónő tanácsosai - Kaunitz, Haugwitz és Paul Joseph Riegger - felismerve a kényes helyzetet, a mű minél hamarabbi betiltását javasolták. Az uralkodónő elfogadva államkancellárja tanácsát, elrendelte a mű betiltását és a fellelhető példányok átadását a Helytartótanács számára.⁵⁵⁵ A Kollár műve keltette feszült szituáció Bécs számára kellemetlen volt, hiszen éppen az összbirodalom kiépítésének egyik sarkalatos pontján dolgozott: a felekezeti és jogilag is különböző, többnemzetű területek összefogásán. Ennek elérésében a zavaró, feszültséget keltő tényezők - a munkácsi görögkatolikusok státuszának kérdése, a rendek megadóztatása - megoldása volt a célra vezető.

Az egri püspök a felsőtáblai küldöttek vezetőjeként szólalt fel az adómegajánlás ügyében. Számára csak abban az esetben lett volna elfogadható az emelés, ha az a görögkatolikus egyházat is érinti. A bécsi udvar azonban nem ment bele egy ilyen kompromisszumba, tekintettel a munkácsi görögkatolikus püspökség önállósításának ügyére.⁵⁵⁶ Nyilvánvaló, hogy

⁵⁵⁵ Bahlcke 2013. 314.

⁵⁵⁶ Bahlcke 2013. 315.

Eszterházyt nem pusztán felekezeti, hanem egyházpolitikai szempontok is vezérelték, amikor ágensét megbízta a görögkatolikus egyházzal kapcsolatos információk összegyűjtéséről. A kialakult helyzet komplexitását jelzi, hogy a kérdéskör - az adómegajánlás ügye - magát a katolikus klérust is megosztotta hónapokig. Míg Eszterházy, s így a felsőtábla is az adóemelés mellett érvelt, Szily eleinte szembe ment ezzel, s a nép nehéz helyzetére utalva szólalt fel ellene.⁵⁵⁷ Batthyány József kalocsai érsek 1764 októbere és 1765 márciusa között küldött helyzetjelentéseiből kiderül az is, hogy Klimó György és Eszterházy Károly sem kedveztek az udvarnak magatartásukkal.⁵⁵⁸ Szily káptalani képviselőként adott tájékoztatásai az 1764. július 6-a és 1765. március 21-e közötti eseményekről további izgalmas betekintést adnak. Feljegyzései szintén alátámasztják a Kollár könyve miatt kialakult feszült hangulatot, s egyúttal kiderül belőlük, hogy még hónapokig nem tért napirendre felette az országgyűlés, így az odaillő problémák megvitatása is csúszott. Az adómegajánlás ügyében nem hogy az egyházi rend, de az alsótábla tagjai sem jutottak közös nevezőre: míg egyik követtársa a rendek álláspontját képviselte, a másik az uralkodói javaslat mellett állt ki. Szily beszámolója szerint október elején érkezett meg Pozsonyba az udvari kancellár három referensével, s ezzel felerősödött az udvar nyomásgyakorlása az adóemelés elfogadása érdekében. Október közepére végül az alsó- és a felsőtábla is megszavazta az adóemelést. Feljegyzéseiben többször is megemlíti az Eszterházy által vezetett felsőtáblai küldöttséget, kiemelve az egri püspök aktív szerepét az udvar álláspontjának hangoztatásában.⁵⁵⁹ Fontos megállapítás, hogy Szily magatartásával nem befolyásolta egyházi előremenetelét, hiszen 1777-ben Mária Terézia az újonnan alapított szombathelyi egyházmegye püspökének nevezte ki.⁵⁶⁰

Rómát foglalkoztathatták az egyes rendi országgyűlések, s vélhetően azok napirendi pontjai is. Erről tanúskodik Giordani Klimóhoz intézett levele 1764 elejéről, amelyben arról informálta a püspököt, hogy a német, a lengyel és a magyar diétákról *gyakran beszélnek* Rómában.⁵⁶¹ Miközben a magyar rendeket érintő 1764-65. évi országgyűlést csak nyár elejére, június 17-re hívta össze Mária Terézia.⁵⁶² A római ágens bizakodóan nyilatkozott a püspöknek *a diétákban bővelkedő évről*, hogy azok meghozhatják *a szükséges gyümölcsöket a vihar előtt*

⁵⁵⁷ Forgó 2017. 166.

⁵⁵⁸ Az érsek Zichy Ferenc győri püspökről is hasonló véleménnyel írt, tkp. *semmire sem alkalmas*. Bahlcke 2013. 316.

⁵⁵⁹ Forgó 2017. 164-169.

⁵⁶⁰ Forgó 2017. 172.

⁵⁶¹ „De dietis, Germanica[e], Polonica[e], ac Hungarica[e] frequentissimus hic est sermo.” PEL. I.a.2./100/1764. február 1. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁶² Forgó 2017. 158.

*álló embereknek.*⁵⁶³ Szinte egy év pontossággal, s még a magyar diéta befejezése előtt - 1765. március 21. - Giordani röviden és tömören jó kívánságát fejezte ki Klimónak a gyűlést illetően, hogy annak végeredménye mindenki számára örvendetes legyen.⁵⁶⁴ A római ágens a magyar diétáról csupán e két levelében emlékezett meg, ugyanakkor ezek arra utalhatnak, hogy Rómában is felismerhették a magyar katolikus egyház hatalmának egyre csökkenő tendenciáját. Ilyen, a diétával foglalkozó levelek nem találhatóak Giorgio Merendától az egri források között.

A három klerikus viselkedése két dologra mutat rá. Megállapítható Klimó esetében, hogy egyrészt az udvar ekkorra már megkezdte kiépíteni a hozzá hű tisztségviselői réteget, másrészt a pécsi püspök nem túl aktív ellenállása egy érdekes felvetést eredményezhet. Azokra a katolikus főpapokra, akik nem Rómában tanultak, lehetett-e Bécsnek erősebb befolyása? Klimó esetében a nemesi rangra emelést is figyelembe kell venni, ami még inkább az uralkodónőhöz köthette lélekben. Példájával szemben Eszterházy és Szily nemesi családból származtak, továbbá erős római hatás is érte őket. Későbbi - az 1770-es évek végétől, az 1780-as évek elejétől - ellenállásukkal nem veszélyeztették társadalmi rangjukat, azonban rendi jogaikra, privilégiumaikra már hatással lehetett mindenfajta szerepvállalás és véleménynyilvánítás.

Az 1764-65. évi diéta kudarca egyrészt a további országgyűlések összehívásának mellőzését, másrészt pedig láthatóan egy szigorúbb egyházpolitika kibontakozását eredményezte. II. József uralkodása pedig már egy labilis és ellentétes viszonyt eredményezett az állam és a magyar katolikus egyház között.

ii. Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ügye

Az 1764-1765. évi országgyűlésen ugyan a magyar rendek megajánlották a hadiadót a királynőnek, az udvar rájött, hogy máshogy kell növelnie hosszú távon a bevételeit. Erre megfelelő lépésnek bizonyult a szabad királyi városok számának megemelése.⁵⁶⁵ Pécs városa és vele együtt javadalmai a pécsi püspökhöz tartoztak, még ha annak tulajdonjoga nem is volt

⁵⁶³ „Annus dietis, et comitiis abundat, utinam et segete, et fructibus onustae arbores, et arva[e] humanae vitae necessitatibus succurrant (...)” PEL. I.a.2./100/1764. február 1. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁶⁴ „Votis omnibus desidero, ut Hungarica optimu[m] fin[em] habeant Comitua, adeo ut Augustissima[m] Domina[m], Praesules, Regni Proceres, Regnu[m] que... gaudere valeant.” PEL. I.a.2./101/1765. február 9. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁵⁶⁵ Kállay István: Mária Terézia várospolitikája és Pécs szabad királyi városi rangra emelése. In: Tanulmányok Pécs város történetéből. Pécs város szabad királyi rangra emelésének 200. évfordulója alkalmából rendezett II. várostörténeti konferencia előadásai 1980. november 14. - Baranyai Krónikáírás 6. Szerk.: Sándor László. Pécs, 1982. 28-29. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BARM_bk_6/?pg=29&layout=s (utolsó megnyitás: 2022. 12. 20.)

teljesen egyértelmű jogi szempontból. Klimó György az egyház birtokaiként tekintett a városra és földjeire, amelyekről a bevételek származtak. Érthető módon ragaszkodott a városhoz és ellenezte annak *elidegenítését*.

Pécs lakosai már a XVIII. század elején megkezdték a hosszú évtizedekig elnyúló küzdelmüket a szabad királyi városi rangra emelésének érdekében.⁵⁶⁶ Klimó György püspöki szolgálatát megkezdve hamar két tűz közé került az ügyet illetően. Az egyik oldalról az uralkodónő a belé vetett bizalma és tisztelete, a másik oldalról a Szentszékhez fűződő lojalitása miatt mindinkább óvatosabbá vált a kérdéskörben. Állásfoglalása az 1770-es évekre körvonalazódott: a város mint az egyházmegyéhez és a káptalanhoz tartozó tulajdon minden bevételeivel együtt, el nem idegeníthető azoktól. Ugyanakkor a város egyre határozottabban követelte, hogy a püspök mondjon le földesúri jogairól és Mária Terézia emelje a szabad királyi városok sorába.⁵⁶⁷ A helyzet pikantériáját fokozta az egyházi és főkegyúri jog ellentmondásossága. Ugyanis az első szerint az egyházi birtokok cseréjének, megváltásának és elidegenítésének ügyeit a Szentszék rendezte el. Azonban az uralkodónőt apostoli címe felruházta arra, hogy az egyház világi vonatkozású ügyeiben – mint az egyházi birtokok megváltása és elcserélése – maga döntsön.⁵⁶⁸

Fejérdy András és Soós István a már korábban említett közös tanulmányukban foglalkoztak az ügyben keletkezett Garampi – Koller – Klimó levelezésekkel.⁵⁶⁹

A problematikus ügy már az 1770-es évek elején tárgyalási témává vált Klimó püspök és Mária Terézia, valamint udvara között. 1775 decemberében Francesco Caraffa bíboros prefektus biztosította Klimót VI. Piusz támogatásáról és ügyének védnökségéről: a pápa nem engedi, hogy a püspök és a káptalan elveszítsék földesúri jogaikat.⁵⁷⁰ A bécsi udvar sem várt sokat az iránymutatással: a következő év elején az ügyben kinevezett királyi biztos a Helytartótanácsra keresztül szólította fel Klimót a kiküldött királyi bizottsággal való

⁵⁶⁶ A század eleji próbálkozásokat – a város, az egyház és az udvar földesúri viszonyait - Babics András mutatta be művének első felében. Dr. Babics András: Pécs város szabad királyi rangra emelésének történet 1703-1780. In: Pécs múltjából 2. (1937) Gózy Zoltán Pécs lakosainak, a földesúri, a püspökök, valamint a káptalannak a korabeli narrációit felfedve mutatta be a jogi procedúra összetettségét, amelyben egyaránt található gazdasági, társadalmi és idő tényezők is. Ezeknek az ismertetésével érthetővé válnak a szemben állt felek érvei, és a kialakult konfliktusok újabb szereplői mutatkoznak meg, mint például Lákóczi Mihály bécsi ágens személye, aki a város érdekeit képviselte Pozsonyban és Bécsben 1730-1750-es években. Gózy Zoltán: A szabad királyi városi rangra emelkedési törekvések forrásainak értelmezési kérdései a 18. századi Pécs és Szigetvár példáján. In: Urbs: Magyar várostörténeti évkönyv 15. (2021) 65-82.

⁵⁶⁷ Babics 1937. 36-45.

⁵⁶⁸ Babics 1937. 51-52.

⁵⁶⁹ Fejérdy – Soós 2011. 131-135.

⁵⁷⁰ Vanyó Tihamér: A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786. Magyarország újkori történetének forrásai. Budapest, 1986. 239. 1775. december 9-i levél

közreműködésre.⁵⁷¹ Már ekkor érzékelhetővé vált a pécsi püspök tanácstalansága az ügyet illetően. Klimó ennek a feszült helyzetnek a minél hamarabbi rendezésére való törekvésére utal, hogy a királyi biztos levelét követően két hónapra a pápához fordult az útmutatás reményében. VI. Piusz válaszlevelében nyugtatta a püspököt és közölte, hogy ügyének érdekében az uralkodónőhöz fordult.⁵⁷²

Giuseppe Garampi ugyanennek az évnek augusztusában látogatott el Pécsre és nem kizárt, hogy ekkor már feljött az ügy a püspök és a nuncius között, ahogyan erre a két történész is utalnak tanulmányukban.⁵⁷³ A pécsi püspök szeptember elején levélben értesítette a pápát arról, hogy a város elidegenítésével kapcsolatban az uralkodónőt is megkérdezte, aki biztosította Klimót, hogy nem sérti meg az egyház jogait. Ezenkívül hozzájárulását adta ahhoz, hogy a püspök érveit a magyar kancellária legfőbb bírósága elé terjessze. Mindeközben *szavahihető forrásból* arról értesült, hogy az uralkodónő szándéka nem a város elidegenítése, hanem annak cseréje.⁵⁷⁴ A pécsi püspök az ügy iránti nagyfokú elköteleződését jelzi, hogy bő egy hónap múlva Eszterházy Ferenc kancellárt már arról értesítette, hogy a *csere* (*permutatio*) korabeli egyházi jogi értelmezés szerint az *elidegenítés* (*alienatio*) fogalmába tartozik. Az ilyen cselekedethez pedig jellegéből adódóan a pápa beleegyezésére van szüksége, egyedül nem dönthet.⁵⁷⁵ Eszterházy válaszlevelében tudatta egyet nem értését és a magyar törvények értelmezését tanácsolta a püspöknek, melyek szerint a csere nem egyenértékű az elidegenítéssel. A kancellár jelezte továbbá, hogy amennyiben kitart ezen álláspontja mellett, a továbbiakban *küldjön mindent a rendes úton, a Helytartótanácsra keresztül*.⁵⁷⁶ Eszterházy Ferenc láthatóan törekedett a püspök meggyőzésére informális, baráti úton, de Klimó Rómához fűződő lojalitása erősebbnek bizonyult. December közepén a királyi bizottság intézett levelet a püspökhöz, amelyben közölték Mária Terézia javaslatát a pécsi egyháziaknak az elidegenítéssel kapcsolatos aggodalmak rendezésére. Ennek értelmében az uralkodónő indítványozta, hogy az elidegenítésből származó esetleges kártalanításról készítsenek szerződést, amelyben tisztázzák annak pontjait.⁵⁷⁷ A püspök válaszlevelében közölte a bizottsággal, hogy a város szabad királyi rangra emeléséhez szüksége van a Szentszék hozzájárulására, amelyet még nem kapott meg.⁵⁷⁸ Ezzel egyúttal jelezte is az udvar felé, hogy

⁵⁷¹ Vanyó 1986. 239. 1776. február 29-i levél

⁵⁷² Vanyó 1986. 240. 1776. április 19-i levél

⁵⁷³ Fejérdy – Soós 2011. 132.

⁵⁷⁴ Vanyó 1986. 241. 1776. szeptember 2-i levél

⁵⁷⁵ Vanyó 1986. 242. 1776. október 9-i levél

⁵⁷⁶ Vanyó 1986. 242. 1776. október 18-i levél

⁵⁷⁷ Vanyó 1986. 243-244. 1776. december 16-i levél

⁵⁷⁸ Vanyó 1986. 244. 1776. december 21-i levél

meg van kötve a keze a döntést illetően. A pécsi püspök és a kancellár levélváltásából érzékelhető, hogy egyik fél sem értelmezte ugyanúgy a csere és az elidegenítés fogalmát. A *permutatio* egyházi értelemben az *alienatio* fogalmába tartozik, ugyanakkor nem tiltott, amennyiben az Egyháznak nem származik ebből kára.⁵⁷⁹ A jogi fogalmak nem egyforma értelmezése már ekkor megnehezítette a probléma megoldását. Mária Terézia még 1752. április 28-án adott ki utasítást az ország minden főispánjának – tehát Klimó püspöknek is –, amellyel a megyék belső kormányzásának egységesítésére törekedett. Az uralkodónő ugyanis már ekkor felfigyelt a rendeletek, a törvények eltérő értelmezésére, illetve az ebből származó mulasztásokra, túlkapásokra is.⁵⁸⁰

Garampi Klimóval és Kollerrel folytatott levelezéseiben 1776 végére vált meghatározó témává Pécs szabad királyi városi rangra emelésének ügye. Garampi december 20-i levelében utalt egyfajta kártalanításra a város elidegenítése esetében, amely igen kedvező lehetett, azonban más egyházakra nézve káros is. Tekintettel volt a pécsi püspök öregkorára és betegeskedésére, így azt tanácsolta Kollernek keresztül neki, hogy *vagy határozott, vagy engedékeny* legyen az ügyet illetően. A nuncius ugyanis tisztában volt *a döntés kényességével és kritikusságával*.⁵⁸¹ Néhány nap elteltével Koller levelében értesítette a nunciust a Rómából kapott hírről, miszerint a pápa Garampit jelölte ki, hogy tárgyaljon Mária Teréziával a pécsi egyházmegye jogairól és juttatásairól. A kancelláriából pedig azt a fenyegető üzenetet kapta Klimó püspök, hogy vegye komolyan az udvart és fogadja el a királyi határozatot a város rangra emeléséről.⁵⁸² A pécsi kanonok levelében ismertette az udvar érvelését három pontban, hogy tulajdonképpen miért nem számít elidegenítésnek a város magasabb rangra emelése és cserébe kárpótlásra számíthat a káptalannal együtt. Koller megosztotta az ügyel kapcsolatos véleményét is Garampival. Tudta, ha nem történik meg a város felszabadítása, akkor a

⁵⁷⁹ A két fogalom értelmezéséről bővebben értekeznek: Fügedy Antal-Levente: Az elidegenítés fogalma az egyházi jogban. Doktori Disszertáció. Budapest, 2010. 23. 72.

https://htk.ppke.hu/uploads/File/disszertaciok/Fugedy_PhD_dissertation.pdf (utolsó megnyitás: 2023. 03. 14.)

⁵⁸⁰ Gözsy 2019. 1169-1170.

⁵⁸¹ „... come se impossibile sia, che la Corte sia per recedere dall'impegno: onde ne inferivano, che avendo essi conseguito a gran stento, che si dia un equivalente in fondo di terra, il rifiutare ora un tale partito, era lo stesso, che perdere capra e cavoli, e così statuire un'esempio, che sarebbe poi pernicioso ad altre chiese. Io risposi, che fin da principio avevo creduto anche io, che se riparo ut v'è a trattenerne la Corte, ut dovrebbe sprezzarsi l'accennato compenso. (...) ch'io mi avvertai nel privato mio parere, anche per ut contristarli nella grave sua e infermicia età, e perché ha egli troppo zelo e prudenza, perché dovessi io consigliargli o fermezza o connivenza. La risoluzione essere assai critica e gelosa.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 42-43./1776. december 20. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁸² „Ci viene scritto da Roma, che S[ua] S[antit]á abbia determinato, si scrivesse a V[ost]ra E[minenza] a nome suo, che' Ella adopri tutti li uffizi i piú potenti appresso la nostra Sovrana, perché nelle presenti circostanze si sopengano i com[un]odi e diritti della nostra chiesa. (...) Ambedue cancellieri ungarici fecero dire a M[on]s[ig]no[re] per mezzo del S[ig]no[re] Döry, che non si burli, con un tuono che minaccia.” AAV FG 300/1776. december 23. Pécs/Koller József

viszálykodások, a zavargások és a civakodások soha nem érnek véget. Ebből következően beismerte Pécs szabad királyi városi rangra emelésének hasznosságát, de csak elméletben, mert véleménye szerint a gyakorlatban nem működött volna. Érvelésében felfedezhető a katolikus egyház az emberek felett betöltött egyfajta őrző-védő funkciója. Úgy gondolta továbbá, ha a lakosok nem az egyház alattvalói, akkor a klérussal egyenlővé válva sokkal több kellemetlenséget okoznak. Ezen a ponton Győr városának példájára hivatkozott a pécsi kanonok.⁵⁸³ A várost ugyanis annak lakói váltották meg saját pénzükön a káptalantól. Mária Terézia pedig 1743. március 6-án állította ki a szabadságukról és a jogaik szavatolásáról szóló kiváltságlevelet. Koller ezen gondolata így a város és a lakók jogi, illetve gazdasági egyenrangúságára vonatkozik. Ezt támasztja alá a következő okfejtése is az egyházi javadalmakkal kapcsolatban, amelyek a világiak kezébe kerülhetnek, így veszélyeztetve vannak. Koller maga előtt levetítve ezt a scénáriót, látta, hogy a katolikus egyház vesztesként szállhat ki a világi hatalommal való konfliktusból. A javak elrendezése pedig csak két egyházi intézmény között lehetséges, ugyanis az egyházi vagyon az Egyházon belül mozog.⁵⁸⁴ A pécsi kanonok az egyház holtkezére utalva cáfolta meg az udvar általi egyházi vagyon elidegenítésének jogosságát. Levelében utalt a kancellária tervére: a világi hatalom egyértelműen kárpótolta volna a pécsi püspökséget, még pedig a már feloszlott jezsuita rend vagyonából. A kanonok a város felszabadítását gazdasági csereként írta le, amelyért egy másik települést kaptak volna. Ugyanakkor a klerikus ezt nem tekintette megfelelő kárpótlásnak, mert értékében nem közelítette meg Pécs városát.⁵⁸⁵ Garampi egy héttel később tájékoztatta Kollert, hogy kihallgatást kért Mária Teréziától az ügyben. A királynő azonban hajthatatlan volt a döntését illetően, amit a *közjó is megkívánt*. Felszólította Garampin keresztül Klimót és a káptalant, hogy hagyjanak fel ellenállásukkal, s ezzel egyúttal le is zárta az ügyet. A korona érdekeinek megvédése céljából pedig egy új esküszöveg kidolgozását vetette fel.⁵⁸⁶

⁵⁸³ „V’è maggior difficoltà nella ragione ivi allegata: che se la città non diventa libera, le liti, turbolenze e scandali non finiranno mai. Io so, che q[ues]ta ragione sia molto efficace in theoria, ma in pratica non sussisse, perhé li cittadini se non saranno nostri sudditi, diventeranno nostri vicini, ed essendo pari a noi, ci faranno assai piú d’incomodi, che non possono fare restando sudditi, l’esempio vivo vediamo nella città di Giavarino.” AAV FG 300/1776. december 23. Pécs/Koller József

⁵⁸⁴ „Ora se si fa il cambio frá la chiesa, ed i laici, la chiesa perde certamente, perché quello che aveva, passa in mano secolare. Per ciò le permutazioni di beni si possono fare solamente frá due chiese, perché benché una di esse perda, acquista l’altra, e così restando il bene appresso qualche chiesa, la chiesa in genere non perde niente.” AAV FG 300/1776. december 23. Pécs/Koller József

⁵⁸⁵ „Ma nel caso progettato dal C. Cancelliere la cosa riesce piú evidente. La Città si cambia con un bene gesuitico (...) La Città però non passerebbe in massa Fundi Studiorum, ma in manod el Fisco Regio, oppur’ de’ cittadini laici, sicché La Chiesa generale perderebbe una città, ed il Findo de’ Studí verrebbe ricompensato con un Capitale. L’acquisto poi d’un Capitale non si può dire equivalente alla perdita d’una città. (...) Certamente non vi é niente da paragonarsi con una città come é Cinquechiese, perché non é veruna città in q[uesto] Fondo...” AAV FG 300/1776. december 23. Pécs/Koller József

⁵⁸⁶ AAV ANV 189. fol. 198-201/1776. december 30. Bács/Giuseppe Garampi

A Szentszék látva a királynő elszántságát, elhatározta, lép az ügyben: Koller január elején kapta meg a pápa levelének egy másolatát, amelyben szabad utat adott a bécsi nunciának a pécsi püspök és a káptalan érdekeinek képviselőjében a bécsi udvarnál.⁵⁸⁷ A pécsi kanonok ismertette Klimó püspök válaszát: a törökök utáni hatvan évben a város polgárai szerettek volna felszabadulni a püspöki joghatóság alól, viszont kérésüket előjogaikkal kapcsolatban mindig visszautasította az udvar. Azonban amíg a Szentszék ellenzi a város elidegenítését, addig semmisnek tekinthető Klimó beleegyezése, amelyet Mária Teréziának adott. További érveként a más vallásúak polgárjoghoz való jutását hozták fel, amely veszélyt jelenthetett a püspöki és a káptalani joghatóságra.⁵⁸⁸ A pécsi püspök a felelősséget érzékelhetően a bécsi udvarra próbálta hárítani, amely eleinte ezt visszautasította, majd látva, hogy az ügy nem tart semerre, határozottan állást foglalt. Ez a változás ekkor, 1777 elején tetőzött, ugyanis addig a város felszabadulásának kérvényeit a földesúr beleegyezésétől tették függővé. Viszont Klimó nyolc évvel korábban a döntés jogát átruházta a királynőre.⁵⁸⁹ Koller leveléből kitűnik, hogy miután a Szentszék állást foglalt, a pécsi püspök is merészebben vállalta fel érveit az uralkodónő előtt.

Garampi nem késlekedett cselekedni: a pécsi kanonok levelét követően már másnap arról adott tájékoztatást, hogy beszélt Batthyány Józseffel és Esterházy Ferencsel, akik ugyan megértették a pécsi püspök érveit, de nem találtak megoldást a helyzetre, ugyanis a bevételek kiszámolását már elrendelték.⁵⁹⁰ Ugyanezen a napon, január 7-én egy másik levelet is küldött Kollernek, amelyben elszántságáról biztosította a kanonokot és a püspököt: a pécsi püspökséggel kapcsolatos dokumentumok kutatásába kezdett a vatikáni levéltárban, hogy érvelésüket alátámaszthassák.⁵⁹¹ Garampi elhivatottan kereste a megoldást, hogy a pécsi püspököt és a káptalant megmenthesse minden gyötrelemtől. A kanonokot pedig ismételten figyelmeztette az udvar lépéséről, amelynek értelmében elrendelték a királyi biztosoknak, hogy

⁵⁸⁷ „...etenim Ap[os]t[ol]ico suo nuncio districte praecipiet, ut in aula ... omnia peragat, quae fieri oportebit (...)” AAV FG 282. fol. 546/1777. január 6. Pécs/Koller József

⁵⁸⁸ „Qui occorre riflettere, che la Chiesa sia in possesso della C[itt]à dal tempi di S. Stefano eccettuati li torbidi del Regno, mentre essa era posseduta da’ Turchi, il possesso era sempre pacifico, solamente da sessanta anni in circa i cittadini cercano la libertà per viam gratiae, perché i loro tentativi fondati sopra certi pretesi privilegi sempre sono stati rigettati (...) Basta che S[anta] S[ede] insista al rifiuto dell’assentire all’alien[azion]e siamo vincitori, perché così il consensi prestato rimane nullo. Sarà anche bene adoperare per argomento il mantenimento del voto di non am[m]ettere alla cittadinanza eterodossi, quale corre pericolo, se il V[...]o non rimane Padrone.” AAV FG 282. fol. 546/1777. január 6. Pécs/Koller József

⁵⁸⁹ Babics 1937. 45.

⁵⁹⁰ „Ho parlato con Monsig[ore] Primato, e col Gran Cancellerie rimostrando, (...) Capiscono anch’essi in qualche modo la cosa, ma dicono, che non v’è rimedio alcuno, e che già si è dato ordine a codesti commissari di liquidare il provento.” AAV FG 189. fol. 209/1777. január 7. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁹¹ „Nell’oggetto, che ho sempre avuto di aggiungere materiali alla di Lei storia di Cinquechiese, sperai di averne trovata una maniera abbondante (...). E in Roma l’Archivio della Dataria detto delle bolle, dove si conservano i registri de papi da Bonifacio IX. In qua assai più copiosamente che nel Vaticano.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 50/1777. január 7. Bécs/Giuseppe Garampi

bölcs belátásuk szerint állapítsák meg a város által az egyháznak fizetendő éves bevétel összegét.⁵⁹² Klimó bízott az isteni segítségben és a nuncius közbenjárásában is. Azonban a királynő nem tartotta jogosnak sem a püspök, sem a káptalan érveit. Koller pedig egyre kétségesebbnek érezte ügyük pozitív kimenetelét, és a fennálló helyzetet szélsőségesen összegezte: *vagy minden elveszik, vagy marad a régiben*, a kárpótlás gondolata pedig egyre bizonytalanabbá vált.⁵⁹³

Klimó György már nem volt tanúja a felszabadítási ügy további menetének 1777. május 2-án bekövetkezett halála miatt. Pécs városa végül 1780. január 21-én kapta meg a felszabadításáról szóló királyi okmányt. Garampi mintegy utolsó erőbedobásként világított rá a következményekre a pécsi kanonoknak címzett levelében: Pécs új püspökének nem lesz már lehetősége befolyásolni az ügyet, s a királynő döntésének fejet hajtva a káptalan bánni fogja, hogy nem fogadta el időben a felajánlott kárpótlást, amellyel jobban járt volna.⁵⁹⁴

Ahogy az Soós István és Fejérdy András is bemutatták tanulmányukban, a levelek azt a pillanatot rögzítették a pécsi püspökség ügyén keresztül, amikor a magyar katolikus egyház jogainak érvényesítésén keresztül a (még meglévő) hatalmi helyzetük fenntartásáért küzdött a bécsi udvarral szemben. A változást Garampi és Koller – továbbá Klimó püspök – is felismerte. A bécsi nuncius ugyanakkor bízott Mária Teréziában, aki véleménye szerint a *lelki hasznosságon és érdeken* munkálkodott. Ebben látta az egyház egyetlen mentsvárát: az uralkodónő jóakarátában. Mindemellett azzal is tisztában volt, hogy a királynőre hatással vannak tanácsadói és az egyháziak is megosztottak az érdekeiket illetően.⁵⁹⁵ Garampi a kléruson belüli egyet nem értésben veszélyt észlelt, amire felhívta Koller figyelmét. A

⁵⁹² „Nondimeno vivo sará sempre il mio desiderio, anzi il mio impegnato e per eseguire la commissione pontificia, e per sottrarre cod[est]o degnissimo Prelato e il suo Capitolo da ogni angustia. Sento, che ora sia andato ordine ai commissari, per liquidare, secondo la loro prodenza, la somma delle rendite, che poteva cod[est]a città annualmente produrre alla chiesa.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 52/1777. január 17. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁹³ „M[onsi]g[no]re continua a sperare, che Iddio ci aiuterá, e che V[ostra] E[minenza] sará il mezzo della divina providenza. Noi tutti siamo cosí disposti, che niente ci possa disportare dall’ubbidienza agl’ ordini di S[anta] S[ede]. S[ua] M[aiestá] non crede, che le nostre ragioni sussistano, perché vede, che il Primato tenga la cosa per praticabile (...) Non c’è rimedio, o perder tutto, o conservar tutto, non si pensa di ricompensa, se non di quella ne’ celi.” AAV FG 299. fol. 318/1777. január 23. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁹⁴ „Il nuovo vescovo non sará per farsi cosí presto. In tanto seguirá l’avulsione della città, il capitolo perderá tutto quello che non ha voluto confessare di percepirne. Il nuovo vescovo ratificherá quanto la corte avrá fatto, e il capitolo resterá col rimorso di non aver fatti a tempo i patti opportuni per essere indenizzato almeno il miglior modo possibile.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. III. fol. 25/1780. január 4. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁹⁵ „Era per venire al proposito degli odierni emergenti, siccome la Sovrana non ha altra intenzione, che di operar quello ch’ella crede di bene e di utile spirituale, questa é la tavola a cui possiamo tuttavia appigliarci, per salvarci dal naufragio. Trovasi ella talvolta sedotta da maliziosi consigli e se vari eccl[esiast]jici non solo non reclamano, ma anzi o per ignoranza, o per ambizione, o per mal intesa timodità vi accudiscono, ha allora luogo di vieppiú confermarsi nelle prese risoluzioni.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 58/1777. február 11. Bécs/Giuseppe Garampi

püspökök közül sokan a tanácskozás és egyetértés helyett hallgatólagosan beleegyeztek helyzetükbe, s emiatt nem is voltak tisztában a következményekkel. Eltérő cselekvésükkel így nem csak saját egyházmegyéjüknek okoznak kárt, de az Örökös Tartományok többi részének is azzal, hogy rossz példát mutatnak nekik.⁵⁹⁶ A magyar katolikus püspökök közötti megosztottságot a kánoni tézisek megújítása körül kialakult vitával is jelezte. Ezzel az ellenpéldával kihangsúlyozva az egységes fellépés és az egyetértés erejét, amelyben *nagy lehetőséget* látott.⁵⁹⁷

A bécsi nuncius levele két izgalmas megállapítást tartalmaz:

1. Mária Teréziában előbb a hű katolikus hívőt látta, aki a vallás és az egyház érdekeinek megfelelően cselekszik. Csupán ezt követően tekintett rá uralkodónőként.
2. a magyar katolikus egyház önérvényesítésének folyamatában bekövetkezett megtorpanás egyik lehetséges okaként fogalmazta meg a belső viszályokat. Felismerte, hogy hatalmi státuszuk megtartása nem pusztán a bécsi udvartól függött, hanem egy belső tényezőtől is, amely a klérus különböző érdekeiből és félelmeiből fakadhatott.

iii. Eger és a munkácsi görögkatolikus püspökség ügye

Giorgio Merenda már az 1760-as évek elején elkezdett kutatni a görög rítusú egyház helyzetével kapcsolatban. Az ágens első információ között tett említést a görögkatolikus püspökök kiválasztásáról és kinevezésének eljárásáról. A folyamatot csak röviden összegezte a Propaganda Fide titkárára hivatkozva, aki két dolgot erősített meg az ágens számára: a lehetséges új püspök *kiválasztásával és kinevezésével* – mint *apostoli vikárius* - egyaránt a

⁵⁹⁶ „... perché molt idei vescovi espressamente o implicitamente consentono, non si concertano e non si consigliano l'una l'altro, e leggermente esaminando le materie, non prevedono le conseguenze anche meno remote. Onde non si accorgono, che col loro separato modo di agire non solo perdono quei lumi che altri potrebbero somministrar loro, ma anche cagionando danno e pregiudizio non alla loro solo diocesi, ma a tutte le altre degli Stati Ereditari. (...) che nelle cose che interessano la disciplina comune della chiesa, ciascuno vescovo non solo è responsabile a Dio per la diocesi propria, ma anche per l'universalità delle altre, dacché con un fatto suo particolare statuisce un esempio, che influisce poi a danno di tutte le altre.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 58/1777. február 11. Bécs/Giuseppe Garampi

⁵⁹⁷ „Sicché l'unione e la consensione dei vescovi in simili casi è il miglior mezzo che la divina provvidenza ci lasci finora per il sostegno della buona disciplina, e mezzo che, unito ad altri che qui si ommettono, sul fondamento della igenita rettitudine della Sovrana, può riescir di grande opportunità.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. I. fol. 58/1777. február 11. Bécs/Giuseppe Garampi. A bécsi nuncius kortapasztalata finomít Joachim Bahlecke megállapításán, miszerint „a püspökök zárt egységként léptek fel és egy hangon beszéltek” volna a hetvenes évek közepétől a bécsi udvarral. Bahlecke 2013. 332.

buhai⁵⁹⁸ expedíció foglalkozik, a potenciális jelölte(ke)t pedig a Hitterjesztési Kongregáció elé terjeszti.⁵⁹⁹

Eszterházy Károly nagy fokú körültekintésére utal, hogy ágensével igyekezett felkutatni a munkácsi görögkatolikus püspökség uniós próbálkozásait és lehetőségeit az előző századból.⁶⁰⁰ Merenda 1765 végén értesítette megbízóját munkájáról, amelyet haszontalannak ítélt meg, mivel nem talált bizonyítékot a görögkatolikusokkal való unióra X. Ince pontifikátusa alatti időből.⁶⁰¹ Eszterházy kíváncsiságára utal, hogy Merenda 1766-ból származó leveleiben több alkalommal tesz említést Lippay György esztergomi érsek uniós törekvéseiről, amelyek nem jártak sikerrel.⁶⁰² A római ágens tudósított az aktuális eseményekről is, minthogy Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök már 1766-ban kérvényezte a görögkatolikusok unióját a Propaganda Fide-nél.⁶⁰³ Merenda egészen 1768 őszéig értesítette az egri püspököt az ügy menetéről, majd két év hallgatást követően leveleinek meghatározó részét ismét ez a témakör töltötte ki. A Szentszék álláspontja megegyezett Eszterházy Károlyéval, miszerint az önálló munkácsi görögkatolikus püspökség felállítását meg kellett akadályozniuk. Az ágens a Szentatya kérését továbbította az egri püspöknek levelében: Eszterházy személyesen kérje Mária Teréziától a felállítási kérelem elutasítását.⁶⁰⁴ Az egri püspök október eleji levelében fordult Giuseppe Garampihoz, akinek a közbenjárását kérte Mária Teréziánál a munkácsi görögkatolikusok uniójának ügyében, szem előtt tartva az egri egyházmegye érdekeit.⁶⁰⁵

Merenda levelei a püspökség felállításával kapcsolatos tárgyalások intenzív korszakát – leginkább az 1768. és az 1771. éveket - őrizték meg. Olsavszky püspök 1767-es halálával utódjára, Bradács Jánosra hárult az egri és a munkácsi görögkatolikus püspökségek viszonyának rendezése.⁶⁰⁶ Az egri püspök a munkácsi görögkatolikus eparchia ügyével kapcsolatos leveleit Merendán keresztül juttatta el a Propaganda Fide bíboros prefektusához, Giuseppe Maria Castellihez (1705-1780).⁶⁰⁷ Merenda a válaszlevelek továbbítása mellett egyben informálta Eszterházyt az általa egyeztetett dolgokról, mint például, hogy megkérte

⁵⁹⁸ Buha a mai Románia területén helyezkedik el, Erdélyben.

⁵⁹⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1763. március 5. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰⁰ Lippay György esztergomi érsek az 1640-es években többször is nagy erőfeszítéseket tett az unió létrejöttének érdekében. Véghseő 2011. 43-53.

⁶⁰¹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1765. november 30. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰² EFL AV VIII/ 2266 ARC/1766. február 22. Róma és 1766. május 3. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰³ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1766. május 10. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰⁴ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1767. szeptember 19. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰⁵ AAV ANV 126/1767. október 5. Eger/Eszterházy Károly

⁶⁰⁶ Véghseő 2013. 52.

⁶⁰⁷ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1768. január 23. Róma/Giorgio Merenda

Castelli bíborost, hogy értesítse az egri püspököt Bradács kinevezésének és a munkácsi eparchia felállításának folyamatairól.⁶⁰⁸ Beszámolt arról, hogy Bradács a Propaganda Fide konzisztoriális ülésén kérte a munkácsi püspökség felállítását, s Merenda a Szentszék és Eszterházy érdekeit képviselve kérte Antonellitól, a Kongregáció titkárától az ügy megtárgyalásának elhalasztását.⁶⁰⁹ A római ágens apró helyzetjelentéseket tett, és kisebb tényekről számolt be Eszterházyknak, mint például, hogy Mária Terézia idővel elérte a munkácsi görögkatolikus püspökség felállítását; az uralkodónót a tárgyalásokon Alessandro Albani bíboros képviseli, aki szintén a görög rítusúak önállósodását szorgalmazta.⁶¹⁰ Az ágens leveleiből megtudhatóak munkájának metódusai is. Egyaránt hírvivői és kutatói munkájában segítette Castelli bíboros, akivel 1768 őszén folytatott beszélgetést a rutén katekizmusról szóló könyvekkel kapcsolatban, amelyek eljuttatását a bíboros vállalta az egri püspök számára.⁶¹¹

Merenda jelentéseiből kiderül, hogy a Szentszék kitartott hosszan azon taktikája mellett, miszerint az uralkodónót le kell beszélni az önálló püspökség felállításáról. 1770 nyarán Antonelli üzenetét továbbította az egri püspök számára: a pápa Bécsben kívánt tanácskozni és felkészülni az uralkodónővel történő tárgyalásra. Az ágens levelében röviden kifejtette véleményét erről, miszerint nem lesz különösebben nehéz bebizonyítani Mária Teréziának tévedését a püspökség felállításáról.⁶¹² A római ágens négy nap múlva továbbította a Castelli bíboros által hivatkozott egyházmegyei zsinatok iratainak összefoglalóit, amelyek a többnyelvű és -felekezetű egyházmegyek igazgatását rendezték. Kitért XIV. Benedek pápa intézkedésére is, amely előírta, hogy kevert rítusú hely esetén egy latin és egy görög katolikus püspök is működjön.⁶¹³ Ezek szerint a Szentszék tudatosan készítette fel Eszterházy Károlyt az uralkodónővel való tárgyalásokra, hogy jogi érvrendszere kellőképp megalapozott legyen.⁶¹⁴

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található források között az 1769-es évből nem lelhetőek fel a római ügyvivőnek ezzel az ügygel kapcsolatos levelei, a következő évből pedig a fentebb említett kettő maradt fenn. 1771-től ismét és nagy számmal találhatóak meg ezen témájú írásai Merendának: ismét rendszeresen adott tájékoztatást és osztotta meg gondolatait a tárgyalás folyamatairól. Január 19-i levelében három megfigyelését ismertette a görögkatolikusok ügyével kapcsolatban. Először is, hiába a törvények és a szokásjogok, nem

⁶⁰⁸ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1768. május 28. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁰⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1768. július 16. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹⁰ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1768. szeptember 17. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹¹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1768. szeptember 20. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹² EFL AV VIII/ 2266 ARC/1770. június 12. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹³ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1770. június 16. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹⁴ Az egri püspök által hivatkozott egyházi dokumentumokra és az érvrendszer felállítására már Hodinka Antal is felhívta a figyelmet 1910-ben megjelent művében, amelyben a munkácsi görögkatolikus püspök történetét dolgozta fel. Hodinka Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest, 1910. 619-621.

akadályozható meg a munkácsi görögkatolikus eparchia felállítása.⁶¹⁵ Másodszor, Mária Terézia már XIII. Kelemen pápánál is közben járt az önálló püspökség felállításáért a görög rítusúak *uniója, lelki üdvösségük és a megosztott munkácsi, továbbá a máramarosi egyházmegyék helyzete* miatt.⁶¹⁶ S harmadszor, a pápa támogatja az uralkodónő kérését a munkácsi püspökség felállításáról, feltéve, hogy Bradács helyett más püspököt nevez ki.⁶¹⁷ Az ágens továbbá felvilágosítást adott az egri püspök számára arról, hogy a pápa kánoni szankciói szerint joga van arra, hogy maga válassza ki a vikáriust, s akinek az ellátásáért az egri egyházmegye területén élő görögkatolikusok felelnek éves adó megfizetése fejében.⁶¹⁸ Merenda XIV. Kelemen pápa dekrétumát, amelyben helyt adott az önálló munkácsi görögkatolikus püspökség felállításának, március végén továbbította Eszterháznak. Ugyanakkor kikötötte benne, hogy a munkácsi püspöknek be kell tartania a görög szertartásokat, valamint teljesítenie kell a Propaganda Fide összes rendeletét a római katolikusokkal vegyesen élő görögök tekintetében.⁶¹⁹ A római ágens Bradács hivatalos kinevezéséről 1771. szeptember 21-i levelében értesítette az egri püspököt; a püspökség felállításáról pedig csupán említés szintjén emlékeztette, mivel az arról szóló dokumentummásolatot már augusztusban megküldte.⁶²⁰

Merenda ezen leveleinek témakörébe tehetők azok az értesítései, amelyek döntő többsége Habina Lukács (?-1775) görögkatolikus pap rítusváltási kérvényezésének ügyét mutatják be az 1771-es évből.⁶²¹ Az eset párhuzamosan zajlott a munkácsi görögkatolikus eparchia felállításával, s bár Eszterházyt ezt feltehetőleg nem zavarta, XIV. Kelemen pápa utasításai inkább utalnak egy olyan kezelési folyamatra, amiben kivárt, míg nem rendeződött a két püspökség közötti helyzet.

Habina már az 1760-as években összetűzésbe került Olsavszky püspökkel, s egyre inkább közeledett az egri püspöki udvarhoz, s felszólalt Bradács János kinevezése ellen is. Miután kinevezték az új munkácsi püspököt, Habina Egerbe menekült és rítusváltását kérvényezte XIV. Kelemen pápától.⁶²² Merenda a pápa megoldási javaslatáról tájékoztatta az egri püspököt, mely szerint Habinának el kellett hagynia a munkácsi püspökség, valamint az egri

⁶¹⁵ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. január 19. Róma/Giorgio Merenda

⁶¹⁶ Uo.

⁶¹⁷ Uo.

⁶¹⁸ Uo.

⁶¹⁹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. március 30. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁰ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. szeptember 21. Róma/Giorgio Merenda

⁶²¹ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. július 13. Róma/Giorgio Merenda

⁶²² Földvári Sándor: Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában. In: *Magyarok kelet és nyugat metszésvonalán*. Szerk.: Bárdos István - Beke Margit. Esztergom, 1994. 301-303. http://byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/foldvari_eger_szerepe.pdf (utolsó megnyitás: 2022. 09. 14.)

egyházmegye területeit és egy idegen, latin rítusú egyházmegyében kellett eltöltenie egy hónapot, ahol biztonságban megvárhatta kérvényezésének végeredményét.⁶²³ A római ágens augusztusban már arról informálta az egri püspököt, hogy a pápa jövő év januárjában engedélyezheti a görögkatolikus pap rítusváltását.⁶²⁴ Egy hónap múlva XIV. Kelemen már azt javasolta, hogy Habina a procedúra érdekében maradjon még pár hónapig az egri egyházmegyén kívül, s mivel még nem állították fel hivatalosan a munkácsi püspökséget, így Eszterházy által engedélyt adnak a papnak az eltávozásra.⁶²⁵ Az ágens összegezte az egri püspöknek a teendőket, amelyeket a pápa állapított meg, viszont a kivitelezés és a végrehajtás már Eszterházy dolga volt.⁶²⁶ Szeptember végére sikerült is teljesítenie a Szentatya által előírtakat Habinával kapcsolatban, ugyanis ekkorra már a pap elhagyta egyaránt a munkácsi görögkatolikus püspökség és az egri egyházmegye területét is. Az ágens levelét folytatva ismertette a procedúra adminisztratív köreit, melyek szerint Eszterházynek bizonyítania kellett XIV. Kelemen pápa előtt, hogy a görögkatolikus pap valóban elhagyta az érintett területeket és a számára kijelölt egyházmegyében tartózkodik. Merenda ezen információkat levelek formájában kérte az egri püspöktől, s már ekkor, szeptember végén utalt a *rengeteg teendőre* az ügyel kapcsolatban.⁶²⁷ Az 1790-es évek elején további két rítusváltással kapcsolatos ügy közvetítésében is segített a már agg Merenda. 1791 nyarán két fiatal görögkatolikus rítusváltásának procedúrájáról értesítette három levelében Eszterházyt. Az ágens továbbította a Szent Inkvizíció generálisának felvilágosítását, miszerint a rítusváltás megoldható a két fiatal a latin rítushoz tartozó kisebb rendbe történő felvételével, amelyet az egri püspök is megtehetett.⁶²⁸ Carlo Rezzonico bíboros (1724-1799) is írt az ügyel kapcsolatban egy olasz nyelvű levelet – Merenda értesítése után három nappal – Eszterházynek. A római ágens információit kiegészítve tájékoztatta az egri püspököt arról, hogy a rítusváltáshoz nem csak a pápai engedély, hanem a munkácsi görögkatolikus püspök beleegyezése is szükséges.⁶²⁹

⁶²³ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. július 17. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁴ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. augusztus 10. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁵ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. szeptember 14. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁶ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. szeptember 14. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁷ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1771. szeptember 28. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁸ EFL AV VIII/ 2266 ARC/1791. június 8. Róma/Giorgio Merenda

⁶²⁹ „... Giorgio Kőszögi, e Michele Vladimir chierici di rito greco, che vogliono passare al rito latino, al qual effetto Ella implora per essi la necessaria licenza della Santa Sede; La Santità Sua (...) é venuta nella determinazione di accordare ad essi la richiesta grazia di passare al rito latino, qualora però vi acconsenta il loro vescovo greco di Munkacs...” EFL AV VIII/ 2266 ARC/1791. június 11. Róma/Cardinale Carlo Rezzonico

iv. *A Habsburg-magyar viszonyrendszer az 1780-as években*

A magyar katolikus klérus széthúzását a kortárs egyháziak is már az 1770-es évek végén érzékelték. Giuseppe Garampi pedig határozottan veszélyesnek találta ellentétes viselkedésüket a magyar katolikus egyház hatalmi státuszának fenntartása miatt. A több fronton vívott harc fokozatosan szélesedett, Mária Terézia halálával pedig egyenesen felgyorsult. A kihívásokkal való lépéstartás pedig kemény próbatételnek bizonyult a klerikusok számára.

Az egyház joghatóságának módszeres csökkentéseként említhető a cenzúrából történő kiszorítása is. A bécsi nuncius 1780 elején Koller Józsefnek címezve vetette papírra meglátásait ezzel kapcsolatban. Az Örökös Tartományokban ekkor már élt az az uralkodói rendelet, amelynek értelmében a cenzúra jogát világiak is gyakorolhatták. A nuncius tisztában volt, hogy a korabeli sajtó és könyvek ellenőrzése kulcsfontosságú hatalmat adott a klerikusok kezébe. Azonban a bécsi udvar ezen jogkörükhöz is hozzányúlt. Félelme, miszerint nem gyakorolhatják ezt a jogot, s amelyről le kell mondaniuk hamarosan, a Magyar Királyság területén másfél év múlva igazolódott be a cenzúraügy központosításával.⁶³⁰

Ez a jelenség is mutatja, hogy a bécsi udvarban ekkor már szilárd elképzelésekkel rendelkeztek az egyház az államról történő leválasztásának metódusáról. Garampi pedig szemés – minden bizonnyal – fültanúja lehetett a bécsi udvar falai mögött zajló eseményeknek. Az éppen alakuló ügyek pedig gondolkodásra készítették a nunciust. A Kollerhez 1780 nyarán írt levelében osztotta meg elképzeléseit a papok feladatáról az új helyzetben. Korukban már kevésnek tartotta a szív által diktált cselekedetet Isten akaratának kiteljesítéséhez. A korszakok, az emberek és az Egyház szükségleteinek akkori, különböző helyzeteiben látta meg ezt a mozgató erőt. A bécsi nuncius érkezettnek látta az időt a cselekvésre, s úgy gondolta, hogy az egyházi ügyeket az egyháziakra kellene bízni. Olyanokra, akik Istentől tehetséget, műveltséget és szószerket kaptak, ezáltal megfelelően az isteni akaratnak.⁶³¹ A papok legfőbb

⁶³⁰ „Lo stesso decreto fu già anni sono trasmesso ai vescovi dei Stati Ereditari in Germania e Galizia. Tutti se ne sono sia se lamentati come di cosa, che ferisce la poderstá delle chiavi, e che lo soggetto totalmente nell’articolo in quistione alla secolare? Credo, che d’allora in poi non abbiano promulgate piú censure: onde per schivare un male (ch’era il disgusto della Corte), se ne incorre a poco a poco un altro, che é di arrestare l’attività delle chiavi, e quasi di abdicarne l’uso, o di tacitamente consentire che venga tolto.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. III. fol. 25/1780. január 4. Bécs/Giuseppe Garampi. Bővebben a józsefi cenzúra ügyről: A magyar sajtó története. I. kötet. Szerk.: Kosáry Domonkos – Kókay György – Németh G. Béla. Budapest, 1979. 70. <https://mek.oszk.hu/04700/04727/html/75.html> (legutolsó megnyitás: 2023. 01. 10.)

⁶³¹ „Deve indagarsi a volontà di Dio, che si manifesta non tanto colle inclinazioni del cuore, quanto colle direzioni dei superiori, e nelle varie circostanze ora dei bisogni della Chiesa, ora dei tempi, dei luoghi, o delle persone. Pertanto chi ha ricevuti da Dio talenti, e la scienza, e cattedra, e tutti quei studi, che direttamente, o indirettamente contribuiscono all’edificazione e onore della Chiesa (...) Parmi adunque, che chiunque trovarsi coi talenti e nelle circostanze sud[ett]e, debba far l’uno, e non preterire l’altro, e che per agire con merito, e piú conformamente alla volontà divina, deve non fidarsi del proprio giudizio inclinazione, ma sottomettersi con tranquillità al giudizio, e

feladatának a hívők szolgálatát tekintette: a hit tanítása, a szentségek, a missziók és minden olyan tevékenység által, amelyekben tehetségesek. Szükségesnek találta megmutatni az erősségeiket és egyúttal felhívni figyelmüket, hogy életüknek a folyamatos tevékenységről kellene szólnia.⁶³² Garampi gondolatai párhuzamba állíthatók Mária Terézia elképzeléseivel a papok szerepéről az állam és a nép közötti kommunikációban. Azonban a nuncius sorai arra engednek következtetni, hogy a plébánosok munkájára az Egyház hasznosságának és létjogosultságának bizonyítékeként tekinthetett.

Garampi az 1780-as évekből fennmaradt leveleiből érzékelhetően kimaradtak az ennyire markáns véleménynyilvánítások. Az 1781-ben és 1782 elején kiadott királyi rendeletek – *placetum regium*, a hazai kolostorok külföldi kapcsolatainak megszüntetése, türelmi rendelet és a „hasznos munkát” nem végző szerzetesrendek feloszlata – nem jelennek meg említésként sem a nuncius, sem a kanonok leveleiben, de még az ágensek sem tértek ki ezekre tájékoztatójaikban. A következő esemény, amely érintőlegesen (?) nyilvánult meg az információáramlásban, VI. Piusz pápa bécsi látogatása volt 1782 elején. Az említett rendeletek ugyanis már cselekvésre készítették a Szentszékét.

Garampi 1781. december 18-án kelt levelében értesítette Kollert a pápa elhatározásáról, amelyet *nyugtalanító forradalomként* említett: mellőzve a hosszas és bosszantó levelezést, inkább személyesen beszélne a császárral.⁶³³ Beszámolt VI. Piusz levelének ismertetéséről II. József előtt jelezve a kanonoknak, hogy az ügy további menete az uralkodó válaszában feltételeitől függött. A pápa nem mindennapi tette 1782 elejére már köztudottá vált, derül ki Garampi írásából.⁶³⁴ A Szentatya utazásra való elszántsága és az uralkodó tárgyalásra való készsége pedig reményekkel kecsegtették a nunciust.⁶³⁵ Azonban II. József határozott kiállása

alle disposizioni de'superiori dattigli da Dio.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. III. fol. 72/1780. január 4. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³² „Io però credo, che un ecclesiastico non deve limitarsi alla sola santificazione propria, ma anche deve estendersi anche all'altrui. Non v'ha dubbio, che non formino porzione della edificazione altrui anche gli studi sud[ett]i, ma credo ancora dovere ogni ecclesiastico abilitarsi a sovvenire anche piú direttamente le anime nei loro bisogni coll' amministrazione della divina parrocchia e dei SS. Sacramenti, con catechismi, con missioni, e con altre funzioni, alle quali possano proporzionarsi le proprie forze, i propri talenti, e altri suoi impieghi d'ubbidienza. In ciò consiste principalmente la perfezione della vocazione ecclesiastica, sempre che taluno non venga dall'ubbidienza considerato da altri uffici. (...) La nostra dev'essere una continua fatica...” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. III. fol. 72/1780. január 4. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³³ „Stupirá Ella della inquietate rivoluzione del Papa. Afflitto com'è dalle odierne circostanze, e confidando di portare intendersela con S[ua] M[ajestá] I[mperatore] a voce meglio che per via di lunghi e noiosi carteggi, ha preso il partito di portarsi qui in persona.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 87/1781. december 18. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³⁴ „La rivoluzione del Papa é già pubblica in tutto il mondo, e prego cuore il Sig[nore] a felicitarla. Credo che fra poco S[ua] M[ajestá] qui spedirá la risposta, dai termini della quale dovrà dipendere l'effetto.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 89/1782. január 15. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³⁵ „Veramente dopo gli incidenti accaduti io ero ben lungi dall'aspettarsi l'eseecuzione del viaggio, che aveva concepita S[ua] S[antità]. Ma il suo zelo é veramente intenso e magnanimo, giacché con nuovo Breve dei 9

rendeletei mellett és VI. Piusz pápa tehetetlensége hamar megmutatták a zord valóságot a magyar katolikus egyházfők számára. A tárgyalások sikertelenségéért természetesen a pápát vagy tanácsadóit nem okolták, ahogyan Garampi sem, aki örvendezett a Szentatya jó egészsége és általános tisztelete miatt.⁶³⁶ A nuncius ezt követően elnémult a találkozóval kapcsolatban. Nyár végi levelében hívta fel Koller figyelmét arra, hogy minden – *kinevezés, engedélyezés és könnyítés* –, amelyben megegyezett a pápa a magyar katolikus püspökökkel, azt iktatókönyvbe foglalta már Batthyány József esztergomi érsek. Ezzel jelezve a prelátusnak, hogy minden más ügyről, amelyről ezen kívül egyezmény születhet, az tulajdonképpen nem hivatalos, úgy mondvá *rossz megállapodás* következménye.⁶³⁷ A uralkodó októberben kiadott határozatával, az új eskütétellel már világosan a főpapok a koronához való hűségét akarta biztosítani Rómával szemben.⁶³⁸ VI. Piusz pápa és II. József végül a francia eskütétel bevezetésében egyeztek meg, amely így is rendkívül elszomorította a nunciust.⁶³⁹

Az aktuális egyházpolitikai történésekkel kapcsolatos levélváltások, illetve véleménynyilvánítások száma érzékelhetően visszaesett az 1780-as években. Ezt támasztja alá az, hogy sem Garampitól, sem Kollertől nem maradt fent ilyen tartalmú levél VI. Piusz pápa bécsi látogatását követően egészen 1784 októberéig. A generális szemináriumok felállítását elrendelő királyi határozatról is a nuncius visszafogottan egy mondatban emlékezett meg.⁶⁴⁰ Nunciusi szolgálata 1785 elején ért véget, amikor VI. Piusz pápa kinevezte bíborossá és Rómába rendelte. A bécsi udvar elhagyása azonban nem jelentett törést a magyar egyháziakkal

corrente, che ho questa mattina presentato, dichiara, che visto il gradimento cesareo: spe (te complectendi alloquendique) illecti, ac religionis tuae cogitatione sustentati, quamprimus ad Te alacriter in nomine Domini proficemur et ut Te ecclesia, nobis, sanctae quae huic sedi arctissimis ancoris vinculis adstringamur.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 93/1782. február 26. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³⁶ „Continua, grazie a Dio, la Santità SUA a godere ottima salute, a sempre più si auresce quella venerazione che si è universalmente conciliata.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 97/1782. április 9. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³⁷ „Di tutto quello in che S[ua] S[antità] convenne oi Vesc[ovi] dell’Ungheria, se ne ha già il Protocollo fatto dall’E[minentissimo] Primate. Qualunque altra o dichiaraz[ione] o concessione o facilitazione che si sparga aver concessa il S[anto] Padre, e che possa servire di regola a tutti, é o ... o male intesa. Il Papa é stato cautissimo per tenere con tutti e singoli vescovi e altri, che un solo e unico tenore.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 107/1782. augusztus 13. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶³⁸ Bahlcke 2013. 378.

⁶³⁹ „La pregiatissima sua dei 14 corr[en]te accrescerebbe di molto la tristezza, dalla quale é già altronde occupato il mio povero spirito, se tuttavia non mi lusingassi, che la proibizione, ch’ella suppone nuovam[en]te fatta rispetto al giuramento dei vescovi altro non sia in sostanza, che la sostituzione della formola del giuramento dei vescovi di Francia a quella, che’erasi l’anno scorso prescritta di un tenore affatto nuovo nella Monarchia Austriaca. In fatti, dopo che in questi termini erasi espressa col S[anto] Padre S[ua] M[aiesta] Imp[eratore] e dopo che la stessa M[aiesta] S[ua] l’aveva così fatto annunciare vari dipartimenti del suo governo, non posso persuadermi, chi sia poi per risolversi diversamente.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. IV. fol. 112/1782. szeptember 20. Bécs/Giuseppe Garampi

⁶⁴⁰ „Sento con mio dispiacere, che nuova mutazione si faccia rispetta ai seminari generali, e che quegli di Agria e Zagabria veranno trasferiti a Pest.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. V. fol. 79/1784. október 26. Bécs/Giuseppe Garampi

fenntartott kapcsolataiban. A Koller Józseffel való levelezése II. József halálával észrevehetően újból felélénkült. A pécsi kanonok 1790. március 3-i levelében üzentek meg Garampinak az általa hallott híreket, miszerint *vissza kell térni az előző rendszerekhez*. S az új uralkodó könyörületességében és tisztességében bízva remélte, hogy elnyeri a nemzet szeretetét és megerősíti az egyházat.⁶⁴¹

v. *Az 1790-91. évi országgyűlés – egy új viszonyrendszer születése a magyar katolikus egyházfők és a Habsburg állam között*

Eszterházy Károly bécsi ágense, Schulcz János a hónap végén már arról számolt be, hogy azokat az udvari bizottságokat, amelyek II. József uralkodása alatt a vallási, az egyházi és az oktatási ügyekkel foglalkoztak, felszámolták.⁶⁴² A történeti események forrásaiban a magyar katolikus klérus érthető módon reményekkel telve és kíváncsian kezdett készülni az 1790-1791. évi országgyűlésre. Koller következő leveléből érthetővé válik ez a lelkesedése nem csak a klérus, de az ország többi rendjének a szempontjából is. Ugyanis 1789 végén, amikor még tartott a török-orosz háború (1787-1792), II. József a rendekhez fordult támogatásért.⁶⁴³ Az uralkodó leiratában ügyes felvezetéssel ígéretet tette a sérelmeik megtárgyalásáról a harcokat követően, jelezte, hogy nem késlekedhet a szükséges gabona a kereszténység ellenségével szembeni háborúra való tekintettel. A rendek válaszukban II. Ulászló 1504-es törvényére hivatkozva közölték, hogy bármilyen támogatás megadásához a diéta összehívása szükséges.⁶⁴⁴ Az uralkodó a következő év elején, 1790. január 28-án egy új leiratot intézett a rendekhez, tele reménytelen ígérekkel. Ezek tulajdonképpen a magyar rendek jogainak helyreállításáról szóltak, kezdve a diéta összehívásával, az uralkodó megkoronázásán át Mária Terézia haláláig fennálló rend visszaállításáig. Vagyis ez az a dokumentum, amelyben hármat

⁶⁴¹ „Ora però sento dalle gazzette, che si deve ritornare ai preced[ent]i sistemi, e spero anch'io, che il nuovo sovrano colla sua clemenza e rettitudine sará per conciliarsi l'amore della nazione. Dio faccia ch'ei rimetta al loro testo anche le cose ecc[lesiastic]he! Ho goduto piú modo speciale nel sentire, che per i s[...]nari ne sia già escito il decreto della ... defonto. Statem' ora a vedere quello, da succederá degli altri stabilimenti ecc[lesiastic]i.” AAV FG 282. fol. 558/1790. március 9. Pécs/Koller József

⁶⁴² „Com[m]issiones Aulicae, in quibus seclusa Cancellaria Hung[ar]ico – Aulica sub regimine defunctus Imperatoris res religionariae, eu ecclesiasticae, et studiorum pertractabantur, feliciter sublatae sunt.” EFL AV AVC 2267/1790. március 23. Bécs/Schulcz János

⁶⁴³ „.. Le nuove notorie della nostra Patria sono le seguenti. Il defonto Imperadore c'invio un rescritto, de 18 Decem[b]re 1789. con cui ci promese la Dieta dopo che la guerra, e l'inquietudini esterne tutte saranno estinti, e che allora vorrá sentire i nostri aggravii, e soddisfarcí.” AAV FG 282. fol. 559/1790. április 10. Pécs/Koller József

⁶⁴⁴ „Siccome poi l'Imperadore nel medesimo rescritto palesa la sua speranza, che gli stati, attesa la presente guerra contro il nemico del nome cristiano, non mancheranno di fornire l'esercito di grani necessari, e direclete anche per l'anno 1790, risposero li stati, che non lo possono fare senza dieta, essendo poribit tutti li sussidi da risolversi extra dietam, allegando la legge di Ulidaslao II. Decr. V. An[no] 1504. (...)” AAV FG 282. fol. 559/1790. április 10. Pécs/Koller József

kivéve visszavonta addigi rendeleteit.⁶⁴⁵ A Koller általi beszámolóban olvasható továbbá a korona Budára történő hozatala, a német nyelv használatának eltörlése, továbbá az újonnan emelt szabad királyi városok visszahelyezése régi jogosultságaikba. A három vissza nem vont rendelete a türelmi (tolerancia), a parókiák és a jobbágyok jogállásaiban történő szabályozások voltak. A bizottságoknak azonban nem volt ínyére ez az uralkodói döntés.⁶⁴⁶ Bár válaszuk nem tartalmazott mélyreható megoldási javaslatot, a király tudtára adták benne, hogy a törvények az uralkodói akarat felett állnak, s a diétának tulajdonképpen nem feladata foglalkozni sem a parókiák, sem pedig a jobbágyok szabályozásával.⁶⁴⁷

A kanonok levelének ezen része megfelelően példázza egyrésről a korszak sajátosságát, másrésről ennek a sajátosságnak a bomlását is. II. József halálával ismét megjelentek a vallási, egyházi kérdések az 1790-1791. évi országgyűlés napirendi pontjai között még megtalálhatóak voltak, de érzékelhetően már nem ezek voltak a központi témák. Az egyháziak igyekeztek a *régi rendszert* visszaállítani, ugyanakkor kezdték felismerni, hogy ebben a világiak csak bizonyos szintig működnek együtt. A fennálló helyzet előtt Koller értetlenül állt, ezt meg is osztotta Garampival: még a nem katolikusok is tiltakoztak a vallást negatívan érintő rendeletek ellen, még sem történt semmi előre mozdulás az egyház érdekében. S míg mindenki más örvendezett, a klerikusok még csak reménykedtek az új uralkodó jóakarátában.⁶⁴⁸ A kanonok hasonlóan az egykori nuncius megállapításaihoz, a vallásos tétlenséget érzékelték az egyháziakon, miközben mindinkább politikussá váltak.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ „Allora il Imp[erado]re ci mandó un altro rescritto dei 28 di Gennaio 1790 in cui ci promette la dieta e coronazione sua, la quale ora non si può tenere per la malatia sua, da non differirsi oltre l'anno 1791, e che quanto prima rimanderá la corona al grembo del Regno, e ristabilirá tutto nello stato, in cui erano le cose nel 1780: alla morte di sua madre.” AAV FG 282. fol. 559/1790. április 10. Pécs/Koller József

⁶⁴⁶ „In fatti fece portare la corona a Buda, cassó l'uso di lingua tedesca in politicis, assicuró, che non si penserá mai d'introdurla in juridicis (...), rimise li comitati, e città libere regie ne' loro antichi diritti (...). Si riserbó soltanto tre punti: Tollerantiam, e quel che ne aveva decretato, regulationem parochiarum, et regulationem subditorum, horumque cum suis dominis terrestribus. Questi tre punti riserbati dispiacquero a tutti i comitati.” AAV FG 282. fol. 560/1790. április 10. Pécs/Koller József

⁶⁴⁷ „Essi risposero che l'esercizio religioso degli acatolici sia stato fissato dalle leggi, le quali sono piú possenti ad assicurarli della stabilitá del loro esercizio, che l'arbitrio del sovrano, e le quali non si servono del termine di tolleranza tanto a loro odis... Che la regolazione delle parrocchie venga de ferito dalle leggi, e dall'uso costante ai vescovi. Che la regolazione de sudditi sia non oggetto trattato sempre nelle diete, e perciò non suscettibile della direzione del solo sovrano.” AAV FG 282. fol. 560/1790. április 10. Pécs/Koller József

⁶⁴⁸ „E incredibile le quanto abbino zelato li comitati, anche dominati dagli acatolici per l'antica giurisdizione ecclesiastica de' vescovi, principalmente: in cose appartenenti al culto divino, quanto si sian' lagnati nelle loro rappresentanze contro l'abolizione di ordini regolari, (...) dissolutezza della disciplina nelle accademie, ed altre scuole, distruzione della religione, corruzione irrimediabile de costumi eccetera, eccetera. Dove, oh dolor, non si sente interessarsi la tromba evangelica de' sacri pastori. Dopo la morte del sovrano venne anche l'ordine da lui fatto spedire che le cause matrimoniali vengano restituite al foro ecclesiastico. E fuor di questo non ci venne nulla in favore della chiesa. Speriamo tutto mentre altri già godono quasi tutto.” AAV FG 282. fol. 560/1790. április 10. Pécs/Koller József

⁶⁴⁹ „E noi languidi, piú politici, che cristiani, avvezzi a fare pompa dell'irreligione, a disprezzare le leggi della chiesa, a quoi aboutivons nous?” AAV FG 282. fol. 560/1790. április 10. Pécs/Koller József

Garampi éppúgy elcsodálkozott a magyar katolikus püspökök tétlenségén és hallgatásán, főként egy olyan pillanatban, amikor úgy látszott, hogy az új uralkodó nem törekszik az egyház sérelmeinek orvoslására.⁶⁵⁰ Koller nem volt optimista a júniusra összehívott diétával kapcsolatban. Tisztában volt korának politikai és tudományos gondolataival, amelyekről úgy vélekedett, nem szolgálják sem a vallást, sem az emberi természetet, s végül a társadalmat sem.⁶⁵¹

Az 1790 júniusára összehívott országgyűlésen a pécsi kanonok is részt vett káptalani követként.⁶⁵² II. Lipót a Magyar Királyság és Habsburg Monarchia eddigi viszonyának megőrzéséért belement a rendek követelésébe, vagyis a koronázási hitlevél kiadása, a nádori tisztség betöltése, valamint annak szavatolásába, hogy a Királyságot annak törvényei szerint és saját rendi intézményein keresztül kormányozza.⁶⁵³ Koller beszámolója arról tanúskodik, hogy a józsefi egyházpolitika következményeként felélénkült vallásügy tárgyalása ismét felkorbácsolta a felekezeti ellentéteket az országgyűlésen. A protestánsok szabad vallásgyakorlásuk követelésében a diétát akadályozó okot látta. Nem csak vallási téren, de politikai szempontból is veszélyesnek tartotta őket, mert az állam működésének megváltoztatására törekedtek. A pécsi kanonok pedig minden újítást veszélyesnek talált.⁶⁵⁴ A koronázásra szeptemberben sem került sor, ezt már a rendek rovására írta, amelyek az uralkodó hatalmát akarták korlátozni, azonban II. Lipót kijelentette, hogy III. Károly és Mária Terézia diplomáin kívül mást nem ír alá.⁶⁵⁵ Koller érezhetően ellenezte a más felekezetűek

⁶⁵⁰ „In questa inconclusione per questo punto, mi sprrende non poco il silenzio e l'inazione di code[ett]o corpo vescovile. In un momento, in cui il nuovo sovrano pare che nulla cerchi maggiormente, azni che unicamente e sinceramente desideri di contentare appiena i suoi popoli, perché sono restati codetti vescovi senza fare alcun passo, senza presentare veruna supplica, direi quasi senza parola e senza moto?” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 66/1790. május 25. Corneto/Giuseppe Garampi

⁶⁵¹ „Ma averá delle ragione politiche, forse tali, quali ha anche il nostro clero, repugnante me, che non si tocchi da noi il punto di religione, né anche quello, che tocca la rovina di ogni religione, il degradamento della natura umana, l'estinzione di ogni manchano alla vera e soda virtù, che sono la peste la piú crudele di tutte le societá.” AAV FG 282. fol. 567/1790. június 2. Pécs/Koller József

⁶⁵² Erről Garampit az első ülés napot megelőző napon tájékoztatta. „Monsignor nostro ed il Preposito Maggiore del Capitolo hanno voluto assolutamente, ch'io venga deputato dal Capitolo alla dieta.” AAV FG 282. fol. 569/1790. június 9. Pécs/Koller József

⁶⁵³ Forgó 2017. 199-200.

⁶⁵⁴ „La dieta si continua, o per meglio dire si tira alla lunga scena conhiuder quasi nulla. La cagione é perché gli protestanti pretendono libertá e religione illimitata, ed illimitabile dal med[esimo] ré per sempre, con prerogative non mai dimandare, cioè con perfétta uguaglianza alla cattolica religione. Anzi, cosa non mai udira, vogliono essere chiamati cattolici. (...) Vogliono anche cangiare tutto il sistema del governo, innovazione sempre pericolosa, e che sorpassa l'autoritá de' soli stati.” AAV FG 282. fol. 572/1790. augusztus 3. Pécs/Koller József

⁶⁵⁵ „La coronazione non riuisci finora, perché li stati spreganono il tempo nel dibattere sopra l'esercizio delle sette acatoliche senza potersi accordare, e perché volevano ristretta l'autoritá regia piú che mai. Il ré dichiaró, che non sarebbe per sottoscrivere altro diploma inaugurale fuori di quello di Carlo VI. o Maria Teresa.” AAV FG 282. fol. 575/1790. szeptember 22. Pécs/Koller József

egyenjogúsági törekvéseit és kifejezetten károsnak találta azokat.⁶⁵⁶ Az egykori nunciust ekkor már aggodalom töltötte el a diéta addigi alakulása, amelyben a rendek, az alattvalók és a magyar egyház jövőjének alakítóját fedezte fel.⁶⁵⁷ II. Lipót november 11-én küldött leiratában végülis a protestánsok egyenjogúsítása mellett foglalt állást. Garampit teljesen elszomorította ez és nem értette, hogyan lehet a katolikusokra vonatkozó megszorításokon alapuló elveket a vallás és az egyház számára fenntartani.⁶⁵⁸ A történésekből pedig arra a következtetésre jutott, hogy a protestánsok nem csak egyenlővé váltak a katolikusokkal vallásügyben, de kezdtek magasabbra törni szabadságukat illetően.⁶⁵⁹ Az egykori bécsi nuncius értetlenül állt a Koller által megosztott hírek – tolerancia, aposztázia, vegyes házasságok engedélyezése – előtt, és úgy vélte, hogy többet ártottak maguknak azzal, hogy saját felekezeti jogaikat védték.⁶⁶⁰

Garampi Kollerhez hasonlóan fenyegetést látott a reformokban a katolikus egyházra nézve. A fény századában pedig a sötétséget látta, azt a szakadékot, amelybe a reformok bevezetésére törekvő emberek zuhannak.⁶⁶¹ Az egykori nuncius és a pécsi kanonok leveleiben a felvilágosodás programjának egyházi kritikája olvasható ki. Azoknak az újításoknak a bírálata ez, melyek jogi, társadalmi és felekezeti szempontból egyaránt csorbították a katolikus egyház szuverenitását. A kialakuló új rend pedig egyre világosabban adta tudtukra, hogy a birodalmi és állami érdekek felülkerekednek az egyházéin.

Az események és a példák áttekintésével láthatóvá válik, hogy mire a hazai klérus tagjai - akik később főpapi székbe kerültek – is elkezdtek a *Tridentinum* szellemében szervezni egyházmegyéjüket, továbbá megismerkedtek a felvilágosodás katolikus verziójával, az

⁶⁵⁶ A kanonok példája megerősíti Forgó András azon megállapítását, miszerint a káptalani követek a század végén is a konfesszionális álláspontot támogatták, így csatlakozva a magyar főpapokhoz. Forgó 2017. 210.

⁶⁵⁷ „Io sto con ansietà aspettando l’esito di cod[ett]a dieta, dalla quale dovrà principalmente dipendere lo stato, il buon ordine, e la tranquillità della chiesa ungarica. Quanto nei scandalizzo quel Can[onic]o Saver, che da certi giornali MSS., che venivano in Roma, intesi aver sempre portate le parti dei protestanti e dei falsi cattolici. Conosco da molti anni il cuor suo politicamente guasto.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 73/1790. október 23. Róma/Giuseppe Garampi

⁶⁵⁸ „Mi ha contristato però altamente, che le pacificazioni di Vienna del 1606, e di Linz del 1647 sieno state posse per base del nuovo diploma. I principi ivi addottati ed avvalorati dalla moderna maniera di penuri come per debbono farei sempre piú tenere per la religione e la chiesa?” AAV FG 282. fol. 579/1790. november 17. Róma/Giuseppe Garampi

⁶⁵⁹ „In sostanza vedo, che i protestanti diventano non solo pari ai cattolici, almeno nelle cose piú importanti, ma anche di molto superiori, nella libertá cioé della polizia loro interna.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 75/1790. december 25. Róma/Giuseppe Garampi

⁶⁶⁰ „Per quanto io vado calcolando, non so comprendere come la dilicata coscienza del nuovo ré, e degli altri che hanno avuto parte a quest’affare.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 77/1791. január 19. Róma/Giuseppe Garampi. Továbbá: „Ma per quanto si possa aver guadagnato con questi due articoli sul primo atto [apostasia] in tal materia, vedo però che molto maggiori, anzi incommensurabili sono le perdite fatte dalla causa cattolica.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 81/1791. február 23. Róma/Giuseppe Garampi

⁶⁶¹ „Tanto é vero, che quando gli uomini cercano luce e riformare nelle loro passioni, non fanno che precipitare di tenebra in tenebra e di abisso in abisso.” OSZK Kézirattár Quart. Ital. 33. vol. VI. fol. 82/1791. március 9. Róma/Giuseppe Garampi

egyházpolitikai viszonyok megváltoztak. A felvilágosodás extrém változatai, mint a janzenizmus, febronianizmus és jozefinizmus, az egyházi és a világi hatalom közötti viszonyt alapjaiban kezdték átalakítani. A felvilágosodásból mindegyik fél csak annyit használt fel és adaptált azokból a saját területein, amelyekkel biztosítani tudta a céljaihoz vezető utat. A 18. század második felében elindult változások gyökeresen kezdték el megbolygatni az addig megszokott hatalmi és társadalmi berendezkedéseket.

VI. Összegzés

A disszertációban bemutatott kutatással elsődleges célom a felvilágosodás és a magyar katolikus egyház 18. század második felére jellemző viszonyának bemutatása volt a kijelölt korszakot - hazai távlatokban - meghatározó három magyar katolikus püspök itáliai kapcsolatain keresztül. Elsődleges vizsgálati csatornaként római ágenseik leveleit jelöltem ki, amelyeken keresztül törekedtem újfajta megvilágításba helyezni a korszakban végbemenő változásokat.

A három klerikus – Klimó György, Eszterházy Károly és Szily János – püspöki tevékenysége azt az időszakot (1750-1799) fedte le, amikor a politikai, egyházpolitikai és kulturális folyamatok egyszerre jelentettek fejlődést és teremtettek válságot a katolikus egyház számára nemzeti, továbbá globális szinten. A fennmaradt ágensi levelek 1764-től 1798 végéig a korszak tájékoztatási lehetőségei mellett a változás folyamatainak megélésére és interpretálására is izgalmas példát szolgáltatnak. A bemutatott levelekkel alátámasztható, hogy a magyar püspöki kart is elérte a felvilágosodás kulturális hulláma – könyvbeszerző akciók, a helyi papság megfelelő, modern oktatása -, ugyanakkor nem vettek át minden újító gondolatot: Eszterházy Károly a helyi, kisebb szentek tiszteletét meghagyta. A római ágensek bennfentességüket és kapcsolataikat felhasználva igyekeztek informálni a püspököket koruk legfontosabb eseményeiről. Ezek szellemi katalizátoraiként szintén a felvilágosodás egyes gondolatai nevezhetők meg. A munkácsi görögkatolikus püspökség önállósodásának ügye az összbirodalom eszméjét szolgálta; a jezsuita szerzetesrend feloszlatásának folyamatában a rendtagok hatalmi térnyerésének csökkentését, továbbá gazdasági okok figyelhetők meg; a francia forradalom alapjaiban rázta meg a katolikus egyház hatalmi státuszát, s ezt a szellemet hozta magával Napóleon itáliai hadjárata során. A római ügyvivők a felvilágosodás egyes gondolatai által formálódó világot rajzolták meg a magyar püspökök előtt. Az ágensek levelei első ránézésre a szakirodalomban olvasható általános jellemvonásokra, témakörökre mutatnak rá. A közelebbi szemügyre vételükkel mindinkább összetettebbé és a korabeli, nagy távolságokat átívelő hírközlés speciális típusait alkotják.

A három katolikus püspök párhuzamos életútjának áttekintése során a felvilágosodás, s annak egyházi, továbbá katolikus formájának magyar adaptációját igyekeztem bemutatni, olykor az ágensi levelekre támaszkodva. A Magyar Királyság területén megjelenő szellemiség általános jellemvonásai érezhetők, ugyanakkor a források annak, elsősorban kulturális jellegű megvalósulásáról tanúskodnak. Klimó György közvetett módon került kapcsolatba a szellemi áramlattal, elsődlegesen Koller József kanonokon keresztül. Megbízásának fontos pontját

képezték a magyar történelemmel és a pécsi egyházmegyével kapcsolatos addigi források felkutatása. A pécsi püspök érdeklődésének másik, meghatározó részét képezték azok a könyvkülönlegességek, amelyek nem csak az előbbi századok, de saját korszakának gondolkodóinak művei. Erről tanúskodnak Szalágyi István kanonok, Bernáth György bécsi és Bernardo Paolo Giordani római ágenseinek egyes levelei. Küldeményeikből az ágensi hálózat működése is kirajzolódik, ahogyan összedolgoztak a megrendelések beszerzése és eljuttatása céljából. Eszterházy Károly és Szily János római évei meghatározóan hatottak a két püspök kulturális tevékenységére, amely során külföldi könyvek és műalkotások, sőt külföldi festők jelentek meg egyházmegyénkben. Utóbbiak pedig munkájukkal ékesítették a helyi püspöki palotát és papneveldek termeit. Esetükben művészetpártolói attitűdjük is helyt kapott, amelynek célja nem csak a szemek kápráztatása volt, de a korszakukban bekövetkező és zajló egyházpolitikai változásokra adott reakciójuk, véleményük kinyilvánítása is. Az életutak bemutatása során fontosnak tartottam kitérni az eddigi művészettörténeti kutatásokon keresztül Eszterházy Károly és Szily János esetében a Habsburg egyházpolitikára adott szimbolikus reakcióikra. A római ágensek a könyvek és a művészeti alkotások beszerzésével, illetve művészek felkeresésével a század második felének itáliai-magyar kulturális transzferjében is szerepet vállaltak.

Az egyházi felvilágosodás katolikus típusának meghatározó ismérvei kevésbé jellemző módon jelentek meg az egyes egyházmegyékben, amennyire erre az ágensi levelekben található információk utalnak. A szentkultusz virágzásáról tanúskodik az egri püspök példája, amellyel a kisebb szentek tiszteletének megtartására törekedett. Eszterházy számos bűnbocsánati kérvényt és diszpenzációs ügyet juttatott el ágenseivel Rómába, hogy képviseljék nevében azokat. Az egri püspök ilyen tevékenysége megfelelően mutatja, hogy ha nem is szorgalmazta a katolikus felvilágosodás minden egyes tézisének, törekedett arra, hogy megőrizze és megerősítse egyházmegyéje hitéletének bensőségességét annak (egyház)történeti előzményeit és szokásait figyelembe véve.

Az ágensi levelek azon csoportjának, amely a katolikus egyházat érintő eseményeket rögzítették, részletes vizsgálatával igyekeztem rámutatni a válság felismerésének és megtapasztalásának pillanataira. Bár a levelek értelmezésének és feldolgozásának folyamatába forrás- és szakirodalomhiány miatt csak részlegesen tudtam bevonni az ügyvivők személyének és életútjának vizsgálatát, fontosnak tartottam kitérni ezekre az információkra is. Ugyanis ezek az apró részletek olyan összefüggésekre világítanak rá, mint az ágensek személyes kapcsolatainak hatása az információ minőségére. Az ügyvivőket két csoportra osztottam társadalmi hovatartozásukat illetően: egyházi és világi személyekre, mivel ez a jellemvonás

erősen meghatározta az ágensek nem csak kapcsolathálózatát, de az információk jellegét, hitelességét és sokszínűségét is, továbbá a korabeli események értelmezését is. Az utóbbival a levelekben olvasható korabeli történeti események megélésére kívántam választ találni, mégpedig, hogy azokban fenyegetettséget láttak-e a katolikus egyház működésére és hatalmára vonatkozóan.

1. A válság folyamatának ábrázolásai az ágensi levelekben

Paolo Bernardo Giordani beszámolóí arról tanúskodnak, hogy a római ágens felismerte a korok történéseiben rejlő veszélyt az egyházra vonatkozóan. Nem csupán a fizikai jellegűt, amely a jezsuita szerzetesrend felszámolási hullámával kapcsolatos, de a szellemi is, amit például a janzenista tanok jelentettek.⁶⁶²

Az ágens sikeres egyházi diplomatának számított a korban. Közép- és Kelet-Európa világi fejedelmeit, továbbá felsőpapságát látta el aktuális információkkal. A nápolyi jezsuita rend felszámolásának folyamatát rendkívül részletesen ismertette, köszönhetően az általa továbbított levélmásolatoknak és hivatalos iratoknak. Nápolyi származása feltételezhetően közrejátszhatott az ottani események mélyreható tudósításában. Leveleiben nem egyszer fejtette ki megállapításait és véleményét a feloszlítás folyamatának megéléséről. Giordani 1773 első harmadában felismerte az ekkor kialakuló helyzetben a döntési pontokat. Bizonyossá vált számára a rend felszámolása, továbbá a világi hatalmak felelőssége egy esetleges háború kialakításában.⁶⁶³ Az eseményeket veszélyként jellemezte és azok kialakulásáért, de leginkább fenntartásukért a világi hatalmakat okolta. Ilyen zavarkeltésnek tekinthető Tanucci 1767. végi levele, amelyben a száműzött szerzetesek hajón való veszteglését a pápa felelősségévé tette, miszerint azért nem engedte partra szállni őket, mert *más nemzetiségűek*.⁶⁶⁴ Ez egyfajta eszkalációs folyamatnak tekinthető, amely mélyítette a meglévő feszültséget a két hatalom között. Az ágens leveleiből kirajzolódik a világi hatalom törekvése az új rend felállítására és bebiztosítására is. Ilyennek tekinthető a francia parlamentek a feloszlításra irányuló magyarázata, amely szerint az egyházat akarták megvédeni a hamis és káros tanoktól.⁶⁶⁵ Ennek a folyamatnak egy másik példjaként említhető meg a száműzött jezsuita szerzeteseknek a

⁶⁶² PEL.I.1.a.2. 101/1765. április 2. Róma. PEL.I.1.a.2. 101/1765. május 11. Róma. PEL.I.1.a.2. 85/1771. szeptember 17. Róma. PEL.I.1.a.2. 85/1771. szeptember 21. Róma. PEL.I.1.a.2. 1776. április 20. Róma. PEL.I.1.a.2. 1776. augusztus 14. Róma

⁶⁶³ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. január 23. Róma. PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. március 20. Róma

⁶⁶⁴ PEL.I. 1.a. 2. 67041/1767. december 11. Portici

⁶⁶⁵ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. május 23. Róma

spanyol udvar által felajánlott életjáradék fizetése.⁶⁶⁶ Ez a csavar a feloszlatás mint krízis egyik végpontjaként tekinthető, ami együttműködésre készítette az egyháziakat. Ezt nevezi a Denord-Réau-Palme hármás a hatalom által kikényszerített engedelmességnek. A kritikus helyzet végleges lezárását a rendet teljes egészében feloszlató pápai bulla jelentette. Az egyháziak bizonyos része ezt megalkuvásként élte meg, amelyet az Apostoli Palotára tűzött gúnyirat példája megfelelően szemléltet.⁶⁶⁷

Leveleiben nem tér ki a csatolt dokumentumok megszerzésének folyamatára, vagy akár eredetére. Egyedül a spanyol és a nápolyi-szicíliai jezsuita szerzetesrend feloszlatásával kapcsolatos beszámolóiból derül ki, hogy az eseményekről egy madridi futár által értesült. Ezekben az esetekben a levelekkel együtt érkezett dokumentumok másolatai a futár által kézbesített eredeti példányról készülhettek.⁶⁶⁸ Giordani 1776 tavaszán írt levelében megosztotta Klimó püspökkel aggodalmait *veszedelmes* korukkal kapcsolatban, amelyben az Egyház fennmaradásáért az emberek egyre kevesebbet tesznek. Megállapítása válasz volt a pécsi püspök márciusban küldött leveleire, amelyek tartalmára csak érintőlegesen tér ki üzenete első soraiban: Klimó egyháza kárt szenved és orvoslása szorul.⁶⁶⁹ Az ágens levelei és a mellékelt dokumentumok megfelelően rögzítették a század második felében zajló folyamatokat, amelyekben a katolikus egyház egyre inkább veszített hatalmi státuszából.⁶⁷⁰ Ugyan csupán néhány alkalommal használta Giordani (és a Sala által küldött névtelen levelekben is feltűnik) a *discrimen*, *discriminis* n. latin főnevet leveleiben a nemzetközi, katolikus egyházat érintő negatív történések, s így korszakuk jellemzésére alkalmazva.⁶⁷¹ A latin szó magyar megfelelőjére a Finály Henrik féle szótárban a *távolság*, *különbség*, *(el)döntő* -, *forduló pont*, továbbá a *válság*, *veszély* szavak találhatók.⁶⁷² Amennyiben az utolsó értelmezéseken keresztül vizsgáljuk ezt a néhány levelet, úgy megállapítható, hogy az ügyvivő az aktuális eseményeket veszélyként értelmezte és élhette meg.

⁶⁶⁶ PEL.I. 1.a. 2. 131/1767. december 5. Róma

⁶⁶⁷ PEL.I. 1.a. 2. 108/1773. augusztus 7. Róma

⁶⁶⁸ Meghatározóan az 1767-es leveleiben utal a spanyol futárra *Cursor Aulae Hispanicae*, *Cursorem Madritum* vagy *Cursor* megnevezésekkel.

⁶⁶⁹ „... epistolae, quae dolorem illi augebit, et eo majore[m], quod damno Ecclesiae Tuae inferendo remediū[m] vel minimū[m] parare valet. In saeculo vivimus adeo Ecclesiae, ejusque Juribus pernicioso, ut Deus ta[n]tum[m]odo sit eae orandus, qui miraculis Suae Omnipotentiae S[anct]ae Sedi, et Ecclesiae suo pretioso sanguine fundera assistere dignetur, na[m] humana praesidia undisque deficient, nec ratione filiter sperandu[m] est, quod ea nec mediocrem sortiantur effectū[m].” PEL.I. 1.a. 2. 1776. április 3. Róma/Paolo Bernardo Giordani

⁶⁷⁰ A folyamatokat legmegfelelőbben a Bernardo Tanucci nápolyi minisztertől származó fogalmazványok ábrázolják.

⁶⁷¹ PEL. I.a.2. 101/1765. január 12. Róma és 131/1767. május 23. Róma/Paolo Bernardo Giordani. Továbbá: EFL AV 2266 ARC/1796. december 13. Róma és 1797. február 10. Róma. N.é.

⁶⁷² Finály Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884. 622.

A Merenda család három generációja az ágensi szerepkör azon típusát képviselte, amely esetében világi személyek kereskedőként dolgoztak. Giorgio Merenda ügyvivői éveiből csupán egy olyan egyházpolitikai jellegű vonatkozással bíró dokumentum maradt fenn, amelyet mellékletként küldött.⁶⁷³ A jezsuita szerzetesrend felosztatásával kapcsolatos információkat tényként közölte mindegyik levelében, nem utalt azok eredetére, s nem osztotta meg véleményét az eseményekkel kapcsolatban. Csupán egy levelében tért ki arra, hogy dokumentumokat továbbít, mégpedig a francia papság polgári alkotmányát elítélő pápai leveleket.⁶⁷⁴ A Merenda családot leváltó Domenico Sala, az Apostoli Datária vezetője már Paolo Bernardo Giordanihoz hasonló részletgazdagsággal szolgáltatott információkat az egri püspök számára. Az új ágens Napóleon itáliai hadjáratáról és annak következményeiről tudósított. Kritikus pontként a bolognai népnek a francia alkotmánynak és az új francia kormányzó megjelenésének örvendésében fedezte fel.⁶⁷⁵ A levelek megfelelően mutatják be a Szentszék válságkezelését, amely a jezsuita rend felosztatásához hasonlóan az együttműködést jelentette. A kikényszerített jellegét a 16 cikkely elfogadása szolgáltatja.⁶⁷⁶ Személyes válságmegélésének egy levelében adott helyet, amelyben ezt az időszakot veszteségesnek jellemezte.⁶⁷⁷

Az előzőekben bemutatott forrásanyag egy része aláírás nélkül került Eszterházyhoz. Ezekben a szerző gyakran hivatkozott José Nicolas de Azara spanyol követre, akitől az aktuális információk származtak. A *rendkívüli* követ kifejezetten a spanyol korona és a Szentszék között végzett diplomáciai munkát.⁶⁷⁸ Sala egyházi emberként értesüléseit a római katolikus papság körein, s a Szentszék falain belül szerezte. Ahogy Caprara bíboros fogalmazta 1795-ös levelében, az ágens az Apostoli Datária vezetőjeként a *legnagyobb befolyással bírt*.⁶⁷⁹ Az aláírás nélküli levelek megszerzésének lebonyolításával példaértékű információmennyiséget és -minőséget biztosított Eszterházy számára. A levelek hangvétele - az eseményekkel

⁶⁷³ Az egyetlen érdekes melléklet 1791-ből származik, amely Giuseppe Balsamo itáliai szabadkőművessel kapcsolatos határozat. EFL AV 2266 ARC/1791. április 16. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁷⁴ „Transmisse a me semper fuerunt Ex[cellenti]ssim[ae] V[ost]rae R[everendissim]ae suis loco, et tempore littera[e] omnes Apostolica[s] Summi Pontificis feliciter nunc Regnantis, ex quibus colligitur Judicium Sancta[e] Sedis Apostolica[e] adversus civitem Constitutionem Cleri Regni Galliarum...” EFL AV 2266 ARC/1794. április 19. Róma/Giorgio Merenda

⁶⁷⁵ EFL AV 2266 ARC/1796. szeptember 10. Róma

⁶⁷⁶ EFL AV 2266 ARC/1797. március 23. Róma

⁶⁷⁷ EFL AV 2266 ARC/1798. október 12. Róma

⁶⁷⁸ Több alkalommal is így olvasható a levelekben: *Cursor extraordinarius Eques Nicolaus de Azara*.

⁶⁷⁹ „... l'avere qui un agente capace, onesto, destro, e conoscitore delle vie, per le quali puó ottenersi quanto si dimanda (...) mi faccio coraggio di proposte per suo nuovo agente, (...) il Sig[no]r[e] a[gen]te Domenico Sala, amministratore delle Componende, o sia quello, che in Dateria, dopo l'e[minentissim]o Datario, ha la maggiore influenza.” EFL AV 2266 ARC/1795. december 12. Róma/Giovanni Battista Cardinal' Caprara

kapcsolatban saját megjegyzések olvashatók - és a tartalmazott információk minősége Giordani leveleihez hasonlók.

Bartolomeo és Francesco Pinto Poloni mindkét típust képviselték, ugyanis az apa világi, fia egyházi személy volt. Az általuk szolgáltatott információk minőségében azonban nem érzékelhető eltérés. Leveleikben részletgazdagon tájékoztatták Szily Jánost számos csatolt dokumentummal.

Az ágensek legtöbb levelükben a francia forradalom Itália területén érzékelhető hatásairól számoltak be. Szily megismerkedhetett a Bartholomeo által 1792-ben elküldött apostoli levélen keresztül a Szentszék válságkezelésével a francia papság polgári alkotmányával kapcsolatban.⁶⁸⁰ VI. Piusz pápa a francia egyháziakat az alkotmánytól való eltávolodásra szólította fel. Bartholomeo egy levelében fedezte fel – kritikus pontnak tekintve – a Szentszék politikai hatalomvesztését a francia területeken.⁶⁸¹ Francesco 1797 elején két dokumentumot továbbított, amelyek a Szentszék és Napóleon között zajló béketárgyalást és annak eredményét mutatták be.⁶⁸² Az Egyház a békefeltételek elutasításával átlépte az ún. eszkalációs küszöböt, amellyel az aktuális krízis helyzet elmélyült és végül fegyveres konfliktusba torkolt. Annak ellenére, hogy végül békét kötöttek februárban, a római ágens és Szily is egy következő eszkalációs küszöböt érzékeltek, de ezt már a világi hatalmak között.⁶⁸³

A továbbított dokumentumok a bécsi nunciatúra, továbbá a Szentszék által kiadott levelek és nyomtatványok voltak. Egy részükhöz - a bécsi dokumentumokhoz - feltételezhetően futár által, másik részükhöz - a rómaiakhoz - helyben, elsőkézből juthattak hozzá. Azoknak a leveleknek az esetében, amelyek csatolmány nélkül érkeztek, de fontos információt tartalmaztak, Pinto Poloniék ritkán utaltak forrásszemélyekre. Bartolomeo egy 1786-os levelében VI. Piusz pápa és IV. Ferdinánd nápolyi király között folytatódó hatalmi harcra számolt be, amely újabb tárgyaláshoz vezetett. A hír forrásaként Giuseppe Garampi auditorát, Laurentius Caleppit nevezte meg, akit pedig VI. Piusz küldött Nápolyba, hogy kiderítse az uralkodói álláspontot az egyházi kinevezések ügyével kapcsolatban.⁶⁸⁴ Egy másik

⁶⁸⁰ SzEL AC/1792. március 24. Róma

⁶⁸¹ SzEL AC/1793. január 12. Róma

⁶⁸² SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1797. január 28. SzEL AC/ Pápai, szentszéki nyomtatványok/1797. január 31.

⁶⁸³ SzEL AC/1798. október 20. Róma/Francesco Pinto Poloni. SzEL AC/1798. december 16. Szombathely/Szily János

⁶⁸⁴ SzEL AC/1786. december 9. Róma/Bartolomeo Pinto Poloni. Lásd még: VI. Piusz: *Historical and Philosophical Memoirs of Pius VI. and of His Pontificate*. Vol. 2. Dublin, 1800. 46. <https://books.google.hu/books?id=oW8pAQAAAJ&lpg=RA1-PA47&dq=pius%20VI%20galeppi&hl=hu&pg=RA1-PA19#v=onepage&q&f=false> (utolsó megnyitás: 2021. 03. 27.)

esetben már nem hivatkozott aktuális dokumentumra, ami alátámasztotta volna valamelyest a hír hitelességét, hanem hallásból értesülve adta tovább Szilynek.⁶⁸⁵ Francesco beszámolója meghatározóan a Szentszék és a Francia Köztársaság között erősödő konfliktust mutatták be. A leveleiben nem olvashatóak a Giordanihoz hasonló véleménynyilvánítások, azonban a rendkívüli hírértékkel bíró dokumentumokkal és levélrészletekkel minőségi tájékoztatást szolgáltatott apjával együtt a püspök számára. Ez utóbbi munkájuknak köszönhetően Szily is részletes körképet kaphatott korának fontos történéseiről, változásairól.

A kutatás során vizsgált forrásanyagból kitűnik, hogy az egyházi pályával rendelkező ágensek - Giordani, Sala és Francesco Pinto Poloni - megbízhatóbb, vagyis relevánsabb információkkal tudták ellátni a magyar püspököket. Olyan iratokhoz jutottak hozzá, amelyek kevésbé a nyilvánosságnak szánt dokumentumok - XIII. Kelemen pápa és Mária Terézia levélváltása 1768-ból - másolatai lehettek. Ezeknek megszerzése már egyfajta bennfentességet, otthonos mozgást feltételez a római klérus köreiből. Ezzel szemben a Merenda családot kereskedőknek lehet tekinteni, akik könyveket, műalkotásokat és információkat kutattak fel és adták át megbízóiknak. Munkájukat kifejezetten megélhetés szempontjából végezték. Ezt támasztja alá az a közel harminc, éves elszámolást tartalmazó feljegyzés, amelyeket 1762 és 1796 között mellékletként küldtek el leveleik mellé. A többi római ágens esetében csekély számú ilyen jellegű dokumentum maradt fenn. A pécsi Püspöki Levéltár római ágensi levelei között egy ilyen elszámolást sem találtam. Az egri Püspöki Levéltár további öt költségvetési dokumentumot őriz, amelyek Domenico Sala 1796-1798 közötti leveleinek mellékleteiként kerültek be. A szombathelyi Püspöki Levéltárban is csupán néhány elszámolást találtam meg az ágensi levelek között.⁶⁸⁶

Az egyházi pályával rendelkező ágensek leveleikben több alkalommal véleményezték az eseményeket, ugyanakkor ezek visszafogott megnyilvánulások voltak. A levelekben olvasható olykor nem egyértelmű véleménynyilvánítások többféleképp is magyarázhatók. Mint megbízott referensek jogkörüket a képviselt ügyek beszámolója képezték, s csak abban az esetben osztották meg saját hozzáfűzéseiket, amennyiben az adott püspökkel bizalmasabb nexust ápoltak. A másik lehetséges és elfogadható magyarázatot a korabeli információáramlás kiszolgáltatottsága adhatja. Erre maga Giuseppe Garampi hívta fel Szily János figyelmét.⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ „Publica hic est vox, quod brevi sequetur aliquis amicabile tractatus, inter Regem Neapolitanum, et Summum nostrum Pontificem, (...)” SzEL AC/1789. április 4. Róma/Bartholomeo Pinto Poloni

⁶⁸⁶ Bartholomeo Pinto Polonitól 1778-1785 között hét, Francesco Pinto Poloni csupán egy 1796-os levelében tértek ki költségeikre.

⁶⁸⁷ SzEL AC/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciatura/1781. június 18. Bécs

Az ágensi levelezések az átvizsgált források alapján a korabeli tájékoztatási lehetőségek egy eddig kevésbé feltárt aspektusát jelenítik meg, amelyek egy rendkívül izgalmas, gazdag és minőségi információáramlásról tanúskodnak. Az utóbbiak egyszerre teljesülésének feltételei között pedig az ágens személye, kapcsolatai és a megrendelővel lévő közös attitűdök álltak. Ez utóbbit támasztja alá az a feltételezésem, hogy a tájékoztatás minőségének egyik meghatározó tényezője, hogy az ágens rendelkezett-e egyházi karrierrel vagy múlttal. Így ugyanis tisztában lehetett a katolikus egyház belső működésével, felépítésével, továbbá tudhatta, hogy hol, kinél és mikor milyen információkhoz juthat.

A jelen dolgozattal igyekeztem a 18. század második felében történő szellemi és egyházpolitikai változások folyamatait, s hatásait feltárni egy különleges forráscsoporton keresztül. A római ágensi levelek ilyen jellegű vizsgálatával a katolikus egyházat globálisan, de nemzeti szinten is érintett eseményekben felismert válságos momentumok, a változásokra adott egyes reakciókhoz, s az ezek által kialakult specifikumokhoz vezető folyamatok értelmezhetők.

VII. Függelék

1. Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár

A jezsuita rend feloszlásának ügye		
Feladó	Címzett	Dátum
PEL.I. 1.a. 2. 100/1764.		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1764. április 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1764. november 14.
PEL. I.a.2. 101/1765		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. január 12.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. április 2.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. május 11.
PEL.I. 1.a. 2. 131/1766		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1766. január 11.
PEL.I. 1.a. 2. 131/1767		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. január 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. március 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. március 21.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. március 25.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. április 15.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. április 18.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. április 22.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. május 2.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. május 9.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. május 16.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. május 23.

Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. május 30.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. június 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. június 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. június 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. június 24.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. június 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. július 4.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. július 11.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. július 18.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. augusztus 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. augusztus 5.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. augusztus 19.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. szeptember 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. szeptember 12.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. október 31.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. november 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. november 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. november 21.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. november 22.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. november 25.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. december 5.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. december 16.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. december 26.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1767. december 30.

PEL.I. 1.a. 2. 114/1770		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. január 10.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. január 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. február 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. február 10.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. február 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. február 24.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. március 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. március 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. április 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. május 2.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. május 9.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. augusztus 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. augusztus 11.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. augusztus 18.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. augusztus 22.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. szeptember 29.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. október 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. október 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. november 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1770. december 8.
PEL.I. 1.a. 2. 85/1771		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. január 5.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. január 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. február 9.

Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. február 20.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. március 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. április 10.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. április 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. április 24.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. május 11.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. június 8.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. június 15.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. június 26.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. július 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. július 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. augusztus 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. augusztus 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. szeptember 4.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. szeptember 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. szeptember 21.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. szeptember 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. november 9.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1771. november 30.
PEL.I. 1.a. 2. 108/1773		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. január 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. január 23.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. január 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. február 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. február 13.

Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. február 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. február 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. március 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. március 20.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. április 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. április 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. április 21.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. április 24.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. április 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. május 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. május 5.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. május 8.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. május 22.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. június 5.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. június 16.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. június 23.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. július 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. augusztus 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. augusztus 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 1.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 4.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 8.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 11.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 15.

Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 22.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 25.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. szeptember 29.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. október 28.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. november 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. november 20.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. november 24.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1773. december 4.
PEL.I. 1.a. 2. 203/1774		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. február 2.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. február 19.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. április 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. június 23.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. július 16.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. július 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. augusztus 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. augusztus 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. augusztus 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. augusztus 31.
PEL.I. 1.a. 2. 179/1775.		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. január 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. május 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. május 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. június 7.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. június 14.

Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. június 21.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. július 8.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. július 19.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. augusztus 26.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1775. augusztus 30.
PEL.I. 1.a. 2. /1776		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. február 17.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. április 20.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. április 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. június 8.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. június 12.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. június 15.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. július 3.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. augusztus 14.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. szeptember 25.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. december 11.
Kulturális, művelődésszervezői tevékenység		
Feladó	Címzett	Dátum
PEL.I. 1.a. 2. 100/1764		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1764. szeptember 1.
PEL.I. 1.a. 2. 101/1765		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. április 6.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. május 11.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1765. január 24.
Koller József	Klimo György	1765. december 21.

Koller József	Klimo György	1765. december 25.
PEL.I. 1.a. 2. 131/1766		
Kerticza Máté	Klimo György	1766. január 26.
Jablánczy József	Klimo György	1766. április 22.
Koller József	Klimo György	1766. május 13.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1766. június 11.
Pietro Maria Gazzaniga	Klimo György	1766. július 11.
Koller József	Klimo György	1766. augusztus 6.
Koller József	Klimo György	1766. augusztus 16.
Koller József	Klimo György	1766. augusztus 15.
Koller József	Klimo György	1766. szeptember 24.
Pietro Maria Gazzaniga	Klimo György	1766. szeptember 27.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1766. november 19.
Koller József	Klimo György	1766. november 19.
Pietro Maria Gazzaniga	Klimo György	1766. november 21.
Pius Perolius	Klimo György	1766. december 6.
PEL. I.a.2./203/1774		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1774. június 4.
PEL. I.a.2./1776		
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. április 20.
Paolo Bernardo Giordani	Klimo György	1776. augusztus 14.

2. Egri Főegyházmegyei Levéltár

Munkácsi görögkatolikus püspökség ügye		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. március 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. július 2.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1765. augusztus 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1765. november 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. február 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. május 3.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. május 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. június 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. szeptember 6.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. október 18.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1767. szeptember 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. január 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. január 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. március 26.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. május 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. július 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. augusztus 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 3.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 24.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. június 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. június 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. január 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. február 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. március 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. március 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. április 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. május 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. június 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. augusztus 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. október 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. április 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. június 8.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. június 11.
A jezsuita rend feloszlásának ügye		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. június 18.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. augusztus 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1773. június 12.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1773. június 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1773. július 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. január 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. január 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. szeptember 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. július 9.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. szeptember 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1777. május 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1777. május 17.
Az egyházi és a világi hatalom viszonya az 1780-as években		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1782. február 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1782. március 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. július 22.
A francia forradalom hatásai és Napóleon első itáliai hadjárata		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. január 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. február 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. március 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. március 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. június 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. április 19.
Giovanni Battista Cardinal' Caprara	Eszterházy Károly	1795. december 12.

Giovanni Battista Cardinal' Caprara	Eszterházy Károly	1796. február 6.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1796. február 27.
Giuseppe és Pietro Merenda	Eszterházy Károly	1796. május 14.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. május 28.
Giuseppe és Pietro Merenda	Eszterházy Károly	1796. június 18.
Giuseppe és Pietro Merenda	Eszterházy Károly	1796. június 28.
Giuseppe és Pietro Merenda	Eszterházy Károly	1796. június 29.
Giuseppe és Pietro Merenda	Eszterházy Károly	1796. június 30.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1796. július 7.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. július 9.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. július 13.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. július 16.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. július 23.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. július 30.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 6.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 13.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 17.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 20.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 24.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 27.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. augusztus 31.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. szeptember 3.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. szeptember 7.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. szeptember 10.

N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. szeptember 14.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. szeptember 17.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. november 9.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. november 12.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 10.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 13.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 14.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 17.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 24.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1796. december 31.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. január 14.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 4.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 8.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 10.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 15.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 18.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 20.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 21.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. február 22.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. március 3.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. március 23.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1797. október 21.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. február 12.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. február 13.

N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. február 14.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. február 15.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. február 19.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. február 20.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. március 3.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. augusztus 6.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. október 12.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. december 13.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. december 19.
N.n. (Domenico Sala)	Eszterházy Károly	1798. december 22.
Egyházmegyei ügyek (felmentési ügyek, szentek tisztelete, bűnbocsánat, egyházi ünnepek)		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. május 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. augusztus 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. május 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. május 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. május 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1762. május 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. április 2.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. április 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. július 9.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. augusztus 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. január 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. január 8.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. május 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. március 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1763. március 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1765. március 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1765. november 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. február 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. május 3.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. május 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. június 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1766. november 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1767. február 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1767. szeptember 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. július 6.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. január 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. május 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. augusztus 05.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. augusztus 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. augusztus 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. december 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. január 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. július 15.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. július 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. november 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. november 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. november 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. október 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. szeptember 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1769. szeptember 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. április 07.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. április 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. február 03.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. február 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. február 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. február 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. január 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. június 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. május 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. május 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. május 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. március 03.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. június 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1770. június 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. január 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. március 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. február 9.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. május 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. augusztus 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. augusztus 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. augusztus 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. augusztus 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. július 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. június 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. november 09.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. november 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. október 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. október 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. október 26.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. szeptember 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1773. február 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1773. január 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. február 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. július 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. június 25.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1774. szeptember 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1775. december 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1775. június 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1775. március 04.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. augusztus 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. január 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. július 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. július 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. március 09.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. november 09.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. szeptember 03.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1776. szeptember 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1777. szeptember 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1778. december 26.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1778. január 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1778. május 09.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1778. október 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1779. február 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1779. május 08.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1779. szeptember 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1780. március 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. február 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. július 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. július 21.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. július 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. június 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. június 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. június 7.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1781. szeptember 8.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1782. március 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1783. május 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1783. március 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. augusztus 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. december 18.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. július 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. június 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. március 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. október 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. október 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1784. október 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1785. január 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1785. június 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1785. június 4.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1785. március 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1785. március 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1786. december 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1786. február 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1786. július 29.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1786. június 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1786. június 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. április 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. április 4.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. december 1.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. december 8.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. február 1.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. július 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. június 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. június 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. június 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. november 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. október 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1787. szeptember 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. december 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. december 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. december 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. május 3.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. március 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. március 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. szeptember 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1788. szeptember 6.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. augusztus 1.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. február 7.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. január 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. január 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. január 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. július 18.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. július 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. június 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. március 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. november 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. szeptember 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1789. szeptember 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. január 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. június 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. június 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. június 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. június 9.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1790. május 29.
Schulez János	Eszterházy Károly	1790. március 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. április 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. április 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. augusztus 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. december 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. december 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. december 3.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. február 12.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. február 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. január 1.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. január 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. január 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. július 30.
Cardinale Carlo Rezzonico	Eszterházy Károly	1791. június 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. június 8.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. június 2.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. június 4.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. május 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. május 21.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. május 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. május 7.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. március 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. március 26.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. március 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. november 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1791. november 19.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. április 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. augusztus 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. december 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. december 7.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. január 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. január 5.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. július 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. július 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. július 6.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. június 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. június 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. november 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. november 9.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. október 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. szeptember 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1793. szeptember 7.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. április 12.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. április 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. augusztus 23.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. február 1.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. február 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. február 8.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. január 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. január 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. január 4.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. június 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. június 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. május 10.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. május 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. május 24.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. május 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. március 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. november 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. szeptember 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1794. december 31.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. augusztus 15.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. augusztus 22.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. augusztus 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. december 30.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. december 5.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. február 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. február 7.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. január 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. január 24.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. július 11.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. július 4.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. június 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. június 27.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. június 6.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. május 16.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. március 28.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. november 14.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. november 29.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. november 7.

Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. október 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1795. szeptember 5.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1796. június 1.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1796. október 8.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. január 9.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. január 16.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. január 18.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. március 22.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. június 12.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. július 9.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. július 15.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. augusztus 9.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. szeptember 7.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1797. november 18.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. január 9.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. február 12.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. március 12.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. április 10.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. április 17.
Domenico Sala	Eszterházy Károly	1798. május 12.

Kulturális, művelődésszervezői tevékenység		
Feladó	Címzett	Dátum
EFL AV 314.2266 Agentis Romani corrispondentia		
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 13.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 17.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1768. szeptember 20.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. február 9.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. május 25.
Giorgio Merenda	Eszterházy Károly	1771. október 26.

3. Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

A francia forradalom hatásai és Napóleon első itáliai hadjárata		
Feladó	Címzett	Dátum
Acta Cancellariae. Római ágensi levelezések		
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1780. július 22.
Acta Cancellariae/Római ágensi levelezések/Bécsi nunciatúra iratai (1777-1799)		
Giuseppe Garampi	Szily János	1781. június 18.
Acta Cancellariae. Római ágensi levelezések		
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1782. április 30.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1782. május 18.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1782. július 5.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1783. január 3.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1783. január 22.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1783. február 21.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. január 28.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1784. február 24.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. május 5.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. május 10.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. június 30.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1784. július 20.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1786. december 9.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1786. december 26.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1788. augusztus 13.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1788. október 21.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1791. november 15.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. március 24.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1792. augusztus 10.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. november 17.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1792. december 4.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1793. január 5.

Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1793. január 12.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1793. február 1.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1793. február 12.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1793. november 19.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1794. március 8.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. május 21.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1796. június 10.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. augusztus 20.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. augusztus 27.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. szeptember 3.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. szeptember 17.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1796. szeptember 23.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. október 1.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. október 8.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1796. október 9.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1796. október 23.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. október 29.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. november 5.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. november 26.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1796. november 30.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. január 14.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. február 4.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1797. február 17.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. február 18.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. február 25.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1797. március 17.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. május 27.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1797. június 23.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. augusztus 5.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. augusztus 26.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. november 25.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. december 9.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1797. december 15.

Francesco Pinto Poloni	Szily János	1797. december 23.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. január 6.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1798. január 17.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1798. február 3.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. február 3.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. február 10.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1798. február 13.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. február 24.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. március 10.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. október 20.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1798. december 16.
Egyházmegyei ügyek (felmentések, bűnbocsánat, egyházi ünnepek, papképzés)		
Feladó	Címzett	Dátum
Acta Cancellariae. Római ágensi levelezések		
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1778. július 1.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1778. július 15.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1778. augusztus 1.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1778. augusztus 5.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1778. december 19.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1778. november 18.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1778. november 28.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1778. október 10.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1779. január 6.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1779. február 6.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1779. február 24.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1779. március 20.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1779. július 24.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1780. március 18.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1780. március 18.
Szily János	Bartholomeo Pinto Poloni	1780. május 6.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1780. június 10.

Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1780. október 21.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1780. november 29.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1780. november 29.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1780. december 23.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1781. január 13.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1781. január 31.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1781. február 3.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1781. február 14.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1781. március 3.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1782. június 15.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1784. május 21.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. június 9.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. szeptember 22.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1785. szeptember 3.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1788. augusztus 13.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1790. június 19.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1790. június 26.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1790. július 23.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1792. május 8.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. szeptember 5.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. november 17.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1792. december 4.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1793. január 3.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1793. január 23.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1793. január 5.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1793. február 1.
Szily János	Francesco Pinto Poloni	1796. augusztus 5.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. augusztus 20.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. augusztus 27.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1796. szeptember 3.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. január 20.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. február 3.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. február 10.

Szily János	Francesco Pinto Poloni	1798. február 13.
Francesco Pinto Poloni	Szily János	1798. július 15.
Kulturális, művelődésszervezői tevékenység		
Feladó	Címzett	Dátum
Acta Cancellariae. Római ágensi levelezések		
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1784. szeptember 22.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1792. május 8.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. szeptember 5.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1792. november 17.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1792. december 4.
Bartholomeo Pinto Poloni	Szily János	1793. január 5.
Szily János	Barholomeo Pinto Poloni	1793. február 1.

4. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Italica

Feladó	Címzett	Dátum
OSZK KT Quart. Ital. 33. Vol. I.		
Giuseppe Garampi	Koller József	1776. december 20.
Giuseppe Garampi	Koller József	1777. január 7.
Giuseppe Garampi	Koller József	1777. január 17.
Giuseppe Garampi	Koller József	1777. február 11.
OSZK KT Quart. Ital. 33. Vol. III.		
Giuseppe Garampi	Koller József	1780. január 4.
OSZK KT Quart. Ital. 33. Vol. IV.		
Giuseppe Garampi	Koller József	1781. december 18.
Giuseppe Garampi	Koller József	1782. január 15.
Giuseppe Garampi	Koller József	1782. február 26.
Giuseppe Garampi	Koller József	1782. április 9.
Giuseppe Garampi	Koller József	1782. augusztus 13.
Giuseppe Garampi	Koller József	1782. szeptember 20.
OSZK KT Quart. Ital. 33. Vol. V.		
Giuseppe Garampi	Koller József	1784. október 26.
OSZK KT Quart. Ital. 33. Vol. VI.		
Giuseppe Garampi	Koller József	1790. május 25.
Giuseppe Garampi	Koller József	1790. október 23.
Giuseppe Garampi	Koller József	1790. december 25.
Giuseppe Garampi	Koller József	1791. január 19.
Giuseppe Garampi	Koller József	1791. február 23.
Giuseppe Garampi	Koller József	1791. március 9.

5. Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Garampi és Archivio della Nunziatura in Vienna

Feladó	Címzett	Dátum
AAV FG		
Koller József	Giuseppe Garampi	1776. december 23.
Koller József	Giuseppe Garampi	1777. január 6.
Giuseppe Garampi	Koller József	1777. január 7.
Giuseppe Garampi	Koller József	1777. január 23.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. március 9.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. április 10.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. június 2.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. június 9.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. augusztus 3.
Koller József	Giuseppe Garampi	1790. szeptember 22.
Giuseppe Garampi	Koller József	1790. november 17.
AAV ANV 189		
Eszterházy Károly	Giuseppe Garampi	1767. október 5.
Giuseppe Garampi	Koller József	1776. december 30.

VIII. Bibliográfia

1. Rövidítésjegyzék

AAV FG - Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Garampi

AC - Acta Cancellariae

ANV - Archivio della Nunziatura in Vienna

AVC – Agentis Viennensi Correspondentia

ARC - Agentis Romani Correspondentia

AV - Archivum Vetus

EFL - Egri Főegyházmegyei Levéltár

HML – Heves Megyei Levéltár

KKEGY - Klimó Könyvtár és Egyetemtörténeti Gyűjtemény

OSZK KT – Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

PEKT - Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

PEL - Pécsi Egyházmegyei Levéltár

SzEL – Szombathelyi Püspöki Levéltár

TGYO - Történeti Gyűjtemények Osztálya

2. Levéltári és kézirattári források

Archivio Apostolico Vaticano, Archivio della Nunziatura in Vienna, 126

Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus VIII, 2266 Agentis Romani Correspondentia

Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus VIII, 2267 Agentis Viennensi Correspondentia

Heves Megyei Levéltár, Egyházi szervezetek, intézmények XII.3., Vegyes iratok

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Garampiana

Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár és Egyetemtörténeti Gyűjtemény 67037, 67041

Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratanyag, Iktatókönyvek, 85, 100, 101, 108, 114, 131, 179, 203

Szombathelyi Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Acta Cancellariae, Római ágensi levelezések

3. Irodalomjegyzék

A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe. Szerk.: LEHNER, Ulrich L. – PRINTY, Michael. Leiden, Boston, 2010.

ANDERSON, James William: The Methodology of Psychological Biography. In: *The Journal of Interdisciplinary History* Vol. 11. No. 3. (1981) 455-475.

ANTAL Beatrix: Eszterházy Károly és Róma. In: *Archivum - A Heves Megyei Levéltár közleményei* 18. Eger, 2007. 21-55.

ANTAL Beatrix: Károly Eszterházy, vescovo di Eger e la Curia Romana (1761-1799). In: *Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15-20.)*. Szerk.: PLATANIA, Gaetano – SANFILIPPO, Matteo – TUSOR, Péter. Budapest - Róma, 2008. 175-191.

BAHLCKE, Joachim: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686-1790)*. Budapest, 2013.

BEALES, Derek: *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*. London - New York, 2005.

BEALES, Derek: *Joseph II*. Vol. I-II. Cambridge, (1987) 2009.

BEALES, Derek: The Making of Joseph II's Policy towards the Monasteries. In: *Politics and Culture in the Age of Joseph II*. Szerk.: SZABO, Franz A. J. – SZÁNTAY, Antal – TÓTH, István György. Budapest, 2005. 49-69.

BENDA Kálmán: A jozefinizmus és a jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. In: *Történelmi Szemle* 1965. (8. évf.) 388–422.

BITSKEY István: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: *Eszterházy Emlékkönyv*. Szerk.: KOVÁCS Béla. Eger, 1999. 7-23.

BITSKEY István: Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk.: SZAUDER József - Tarnai Andor. Budapest, 1974. 333-367.

BITSKEY István: Eger a barokk Közép-Európában. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. PETERCSÁK Tivadar. Eger, 2013. 13-41.

BITSKEY István: *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, 1996.

BITSKEY István: *Il Collegio Germanico-Ungarico di Roma. Contributo alla Storia della Cultura Ungherese in Etá Barocca*. Roma, 1996.

BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*. Eger, 1997.

BRENNER Vilmos: Az ifjú Szily János és a barokk kor Rómája. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke. Konferencia a halálának 200. évfordulója alkalmából*. Szerk.: DOBRI Mária. Szombathely, 1999. 73-82.

BULMAN, William J.: Introduction: Enlightenment for the Culture Wars. In: *God in the Enlightenment*. Szerk.: BULMAN, William J. – INGRAM, Robert G. Oxford University Press, New York, 2016. 1-41.

BURSON, Jeffrey D.: Introduction: Catholicism and Enlightenment, Past, Present, and Future. In: *Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History*. Szerk.: BURSON, Jeffrey D. – LEHNER, Ulrich L. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana. 2014. 1-41.

CHAUNU, Pierre: *Felvilágosodás. Európa kultúrtörténete*. Budapest, 1998.

DENORD, François - PALME, Mikael - RÉAU, Bertrand: Introduction. In: *Researching Elites and Power. Theory, Methods, Analyses*. Szerk.: DENORD, François - PALME, Mikael - RÉAU, Bertrand. Cham, 2020. 5-9.

DÓBÉK Ágnes: Szily János püspök irodalompartoló tevékenysége. In: *Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában a 17-18. században*. Szerk.: SZELESTEI N. László. Budapest, 2019. 47-54.

Dr. LÖFFLER Erzsébet: Hit és Tudomány Eszterházy püspök világképében. In: „*Én is a lelkek halásza vagyok*” Galánthai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történt kinevezésének 250. évfordulója emléke. Szerk. PÁLOS Frigyes. Vác, 2011. 89-105.

Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History. Szerk.: BURSON, Jeffrey D. – LEHNER, Ulrich L. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana. 2014.

ENTZ Géza (ifj.): *Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége.* Külön lenyomat a Pannónia 1940. évi április-június számából (197-221.). Pécs, é.n.

ENTZ Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. In: *Pannonia*, 1940. április-június sz. 197-221.

FEJÉRDY András - SOÓS István: Klimó György és Giuseppe Garampi. In: *Klimó György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században.* Szerk.: POHÁNKA Éva - SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. 125-142.

FORGÓ András: Katolikus felvilágosodás? A katolikus egyházi értelmiség válaszkeresése a felvilágosodás korának kihívásaira. In: *Vigilia* 87. évf. (2022) 9. 761-767.

FORGÓ András - GÖZSY Zoltán: A katolikus egyház viszonya a 18. századi jozefinista reformokhoz. Kihívások és válaszok. In: *Pontes* 1. (2018) 115-132.

FORGÓ András: A kései konfesszionalizáció magyarországi jellegzetességeiről. In: *Korall* (2014) 15. évf. 92-110.

FORGÓ András: Egy politikai küzdelem tanulságai. A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig.* Szerk.: DOBSZAY Tamás - FORGÓ András - Ifj. BERTÉNYI Iván - PÁLFFY Géza - RÁCZ György - SZIJÁRTÓ M. István. Budapest, 2013. 218-229.

FORGÓ András: *Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein.* Budapest, 2017.

FORGÓ András: *Rebellious Priests? The Catholic Clergy and the Diet, 1764-1765*. In: *The Hungarian Historical Review* (2021) 10/1. 73-95.

FRIED István: *II. József, a jozefinisták és a reformerek (Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról)*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. Szerk.: Bata Imre – Ferenczy Endréné – Haraszthy Gyula – Soltész Zoltánné – Windisch Éva. Budapest 1981. 563-591.

FÜLÖP-MILLER, René: *The Power and Secret of the Jesuits*. London, 1957.

GALAVICS Géza: *Program és műalkotás a XVIII. század végén: egy festmény születése és fogadtatása*. Budapest, 1971.

GAY, Peter: *The Enlightenment: An Interpretation*. New York, 1966-1969.

GÁRDONYI Máté: *A Trentói zsinat teológiai jelentősége*. In: *Vigilia* 5. (1999). 335-339.

GÁRDONYI Máté: *A katolikus egyház tridenti reformja*. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon*. Szerk.: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 29-52.

GÉFIN Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története*. I. Szombathely, 1929.

GÖZSY Zoltán: *A katolikus felvilágosodás és a papképzés kapcsolata*. In: *Vigilia* (2022) 9. 767-773.

GÖZSY Zoltán - VARGA Szabolcs: *Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében*. In: *Jelenkor* LIV. 2011. (5.) 509-515.

GÖZSY Zoltán: *Egyetemalapítási terv Pécsen Klimo György püspök idején*. In: *Gerundium* (2020) XI. 1-2. 66-90.

GÖZSY Zoltán: *Szemponatok Klimo György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez*. In: *Klimo György püspök és kora*. Szerk.: POHÁNKA Éva – SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. 142–154.

H. BALÁZS Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765-1800*. Budapest, 1987.

HAZARD, Paul: *La Crise de la conscience européenne*. Paris, 1935.

HERNÁDY Ferenc: Klimó György könyvtárának két felirata - Adatok a pécsi műemlékkönyvtár nyilvánosítása és szabályzata történetéhez. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959*. Budapest, 1961. 302–315.

HOLL Béla: Lo sviluppo del pensiero teologico il luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo. In: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese*. Szerk.: KÖPECZI Béla – SÁRKÖZY Péter. Budapest, 1982. 211-224.

HOÓS Ildikó: Szily János irodalom pártolása. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke*. Szombathely, 1999. 95-108.

HORVÁTH Margit: Klimó püspök könyvtáralapítása. In: *Közlemények az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából*, 12. szám. 1932. október. 1–23.

HÖLVÉNYI György: Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon. In: *A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianismo*. Szerk.: JANKOVICS József - MONOK István - NYERGES Judit. Budapest-Szeged, 1998. 882-892.

IM HOF, Ulrich: *A felvilágosodás Európája*. Budapest, 1995.

IM HOF, Ulrich: *The Enlightenment: an historical introduction*. Oxford, 1997.

ISRAEL, Jonathan: Enlightenment! Which Enlightenment? In: *Journal of the History of Ideas*. University Pennsylvania Press. 67. (2006) 523-545.

ISRAEL, Jonathan: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*. Oxford, 2001.

ISTVÁN Vilmos: *Szily János Szombathely első püspökének élete és működése*. Szombathely, 1909.

JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest, 2004.

JEDIN, Hubert: *A zsinatok története*. Budapest, 1998.

KATUS László: A magyar katolicizmus a XVIII. És XIX. században (josefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: *A katolikus egyház Magyarországon*. Szerk.: SOMORJAI Ádám - ZOMBORI István. Budapest, 1991. 59-75.

KÁRMÁN Gábor: Egy teológushallgató találkozása a felekezeti sokszínűséggel: Conrad Jacob Hildebrandt Erdélyben, 1656–1658. In: *Korall* (2014) 15. évf. 27-49

KÓKAY György: Bessenyei és Muratori. In: *A szétszórt rendszer. Tanulmányok Bessenyei György életművéről*. Szerk.: CSORBA Sándor - MARGÓCSY Klára. Nyíregyháza, 1998. 36-43.

KÓKAY György: Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században. In: *Magyar Könyvszemle* 114. 3. sz. 1998. 193-206.

KÓKAY György: Muratori és Révai Miklós. In: *Vigilia*. 1992. 583-586.

KOSÁRY Domokos: Felvilágosult abszolútizmus – felvilágosult rendiség. *Történelmi Szemle* 19 (4). (1976) 675-720.

KOSÁRY Domokos: *A felvilágosodás Európában és Magyarországon*. Budapest, 1987.

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, (1980) 1996.

KOSELLECK, Reinhart - RICHTER, Michaela W.: Crisis. In: *Journal of the History of Ideas*. 2006. (67.) 357-400.

KOSELLECK, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest, 2003.

KOSELLECK, Reinhart: *Kritika és válság. Tanulmány a polgári világ patogenezisééről*. Budapest, 2016.

KOVÁCS Ákos András: Krízistől válságokig. In: *Aetas* 2014. (29.) 5-18.

KÖKÉNYESI Zsolt: Szolgálat és reprezentáció. Magyar főpapok IV. Károly és Mária Terézia udvarában. In: *Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11. Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. FORGÓ András - GŐZSY Zoltán. Pécs, 2019. 93-133.

LEHNER, Ulrich L.: *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*. Oxford University Press, New York, 2016.

LEVI, Giovanni: Az életrajz használatáról. In: *Korall* (2000. Tél). 81-92.

LÖFFLER Erzsébet: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. PETERCSÁK Tivadar. Eger, 2013. 111-151.

LUDÁNYI Gabriella: Az épület freskói. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763-2013*. Szerk. PETERCSÁK Tivadar. Eger, 2013. 71-109.

LUDÁNYI Gabriella: Eszterházy Károly és a líceumi freskók programja. In: *Eszterházy Károly emlékezete*. Szerk. Nagy József. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szerk. PÓCS Tamás - V. RAISZ Rózsa. Eger, 1993. 67-83.

Magyarország története 1526-1790. A késői feudalizmus korszaka. Szerk.: H. BALÁZS Éva – MAKKAI László. Budapest, 1972.

MARCZALI Henrik: *Az 1790-91. országgyűlés*. I. 1907.

MARCZALI Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815)* Magyar nemzet története 8. kötet, szerk. Szilágyi Sándor, Athenaeum Kiadó, Budapest 1898.

MARCZALI Henrik: *Magyarország története* II. Budapest 1911.

MAZZOTTI, Massimo: Maria Gaetana Agnesi (1718–1799): Science and Mysticism. In: *Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History*. Szerk.: BURSON, Jeffrey D. – LEHNER, Ulrich L. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana. 2014. 291-311.

MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest, 1939.

MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846)*. Budapest, 1934.

MIHALIK Béla Vilmos: Mérföldkövek az egri egyházmegye megújulásában. Az 1635. évi jászói és az 1734. évi egri zsinatok. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2014. 149-165.

MISKEI Antal: Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768). In: *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*. Szerk.: NAGY Andor - DINNYÉS Patrik. Eger, 2020. 89-96.

MORTIER, Roland: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Budapest, 1983.

NAGY Éva: Szily János. In: *Vasi életrajzi bibliográfiák XXIX*. Szombathely, 1992.

O'BRIEN, Charles H.: Ideas of Religious Toleration at the Time of Joseph II. A Study of the Enlightenment among Catholics in Austria. In: *Transactions of American Philosophical Society*. 1969. (59) 1-80.

OLÁH P. Róbert: Zichy Ferenc győri püspök római ágensi levelezése. In: *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18-19. században*. Szerk.: DÓBÉK Ágnes. Budapest, 2022. 261-277.

PÁLOS Frigyes: Gróf Eszterházy Károly élete és váci püspöksége. In: „*Én is a lelkek halásza vagyok*” Galánthai gróf Eszterházy Károly váci püspökké történt kinevezésének 250. évfordulója emléke. Szerk. PÁLOS Frigyes. Vác, 2011. 81-89.

PATAKI László: A szombathelyi egyházmegyei könyvtár története. In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777-1977)*. Szerk.: FÁBIÁN Árpád. Szombathely, 1977. 431-463.

POCOCK, John G. A.: *Barbarism and Religion. Vol. 1*. Cambridge 1999.

POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel!” (Klimo György pécsi püspök példamutató könyvtáralapítása). In: *Jelenkor* LIV. 2011. (5.) 524-529.

POHÁNKA Éva: Klimo György élete. In: *Klimo György püspök és kora*. Szerk.: POHÁNKA Éva - SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. 9-15.

R. VÁRKONYI Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*. Studia Agriensia 20. Szerk.: PETERCSÁK Tivadar - BEREZCZ Mátyás. Eger, 1999. 9-33.

RAPPAPORT, Rhoda: *When Geologists Were Historians, 1665-1750*. London, 1997.

RÖCKELEIN, Hedwig: A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”. In: *Aetas* 17. évf. (2002.) 2-3. sz.

RUSZKAI Zsófia: Az egyházi információszerzés lehetőségei a 18. század második felében. Bernardo Giordani levelei Klimo Györgyhez. In: *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában*. Szerk.: B. SZÉKELY Dorottya Piroska - KOVÁCS Dóra - VIDA Bence - VIRÁG Csilla. Budapest, 2021. 180-207.

SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve odakint!” A pécsi püspöki bibliotéka alapításának korabeli ismertetései és recepciói. In: „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.” Tudomány és kutatás a Klimo Könyvtárban. Szerk.: DEZSŐ Krisztina - MOLNÁR Dávid - SCHMELCZER-POHÁNKA Éva. Pécs, 2016. 25-47.

SILL Aba Ferenc: A püspökség alapítása. Az egyházmegye megszervezése. In: *Szily János (1735-1799) Szombathely első püspöke*. Szerk.: DOBRI Mária. Szombathely, 1999. 31-43.

SOÓS István: Giuseppe Garampi érsek, pápai nunciuss levelezése magyarországiakkal és erdélyiekkel. In: *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században – Tanulmányok*. Szerk. SZELESTEI N. László. Budapest, 2006. 75-84.

SORKIN, David: *The Religious Enlightenment. Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*. Princeton University Press, New Jersey, 2008.

SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984.

SWEIJS, Tim - USANOV, Artur - RIK, Rutten: *Back to the Brink: Escalation and Interstate Crisis*. Hague Centre for Strategic Studies, 2016.

SZALAI Júlia: Társadalmi válság és reform-alternatívák In: *Fordulat és reform. Három tanulmány*. Készült a Hazafias Népfront Társadalompolitikai tanácsa részére. Budapest, 1987. 48-66.

SZAUDER József: A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73. évf. (1969) 2-3. sz. 131-156.

SZAUDER József: L. A. Muratori két erkölcstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban. In: *ItK* 1973. 77. évf. 171-179.

SZECSKÓ Károly: Teológusképzés Egerben. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum*. Szerk. PETERCSÁK Tivadar. Eger, 2013. 205-241.

SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet* V. köt. Budapest, 1936.

SZELESTEI N. László: A barokk prédikációs gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből. In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére*. Szerk. ROZSONDAI Marianne. Budapest, 2002. 263-281.

SZELESTEI N. László: Eszterházy Károly, a püspök. In: *In Agriam adveni*. Szerk.: MONOK István. Eger 2013. 34-44.

SZELESTEI N. László: Klimo György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében. In: *Klimo György püspök és kora*. Szerk.: POHÁNKA Éva - SZILÁGYI Mariann. Pécs, 2011. 70-86.

SZELESTEI N. László: Koller József és a historia litteraria. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Szerk. FONT Márta - VARGHA Dezső. Tanulmányok Pécs történetéből 13. Pécs, 2003. 77-89.

SZELESTEI N. László: Lodovico Antonio Muratori Magyarországon a 18. század második felében. In: *Magyar Könyvszemle* (2000) 116/1. 27-42.

SZIJÁRTÓ M. István: A „professzionális” hivatalnokok tereziánus nemzedéke és a „bürokraták” hatalomátvétele. In: *Századok*. 153. évf. 6. sz. (2019) 1189-1207.

SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708-1792*. Keszthely, 2010.

SZIJÁRTÓ M. István: A kosellecki „nyeregidő” a 18. század végi magyar politikában. In: *Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Szerk.: HERMANN István. Veszprém, 2014. 7-25.

SZILÁGYI Márton: Vallás, felvilágosodás, irodalom. In: *Korunk* 10. (2019) 12-19.

SZULY Rita: *Katolikus alsópapság a győri egyházmegye vasvári főesperességében a 18. században*. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2021.

TARNAI Andor: Az udvari és nemesi rokokó kultúra. In: *A magyar irodalom története*. II. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Budapest, 1964. 505-514.

TÍMÁR György: Koller József 1745-1832. In: *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24-25.) válogatott előadásai*. Szerk. FONT Márta - VARGHA Dezső. Tanulmányok Pécs történetéből 13. Pécs, 2003. 19-55.

TÓTH László: XVIII. századi olasz és magyar theologusok harca a felvilágosodás ellen. In: *Katolikus Szemle* 46. (1932) 180-195.

TÓTH Tamás: Patachich Ádám: Főpap, tudós, mecénás. In: Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században. Szerk. DÓBÉK Ágnes. Budapest 2022. 277–293.

TUSOR Péter: A katolikus konfesszionalizáció a kora újkori Magyarországon. Egyetemi jegyzet. PPKE 2008.

TUSOR Péter: Felekezetszerveződés a kora újkorban. In: *Vigilia* 73. évf. (2008) 1. 12-18.

TUSOR Péter: A magyar püspökök első római ágensei. In: *Vigilia* 6. évf. (2002) 5. 338–342.

VAN KLEY, Dale K.: Conclusion: The Varieties of Enlightened Experience. In: *God in the Enlightenment*. Szerk.: BULMAN, William J. – INGRAM, Robert G. Oxford University Press, New York, 2016. 278-317.

VANYÓ Tihamér Aladár: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. 1600-1850. Pannonhalma 1933.

VANYÓ Tihamér Aladár: A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611-1786. Magyarország újkori történetének forrásai. Budapest, 1986.

VÁRADY, Emerico: *Gli Ungheresi nell’Arcadia romana*. Roma, 1932.

VÁRADY, Emerico: *Il Muratori e gli „Ungheri”*. Torino, 1951.

VELLADICS Márta: A szerzetesrendek feloszlása II. József korában. In: *Egyháztörténeti Szemle* (2001). 2. évf. 1. sz.

VENTURI, Franco: *Settecento riformatore*. Torino, 1969-1991.

VI. PIUSZ: *Historical and Philosophical Memoirs of Pius VI. and of His Pontificate*. Vol. 2. Dublin, 1800.

WALLNIG, Thomas: Franz Stephan Rautenstrauch (1734-1785). Church Reform of the Sake of the State. In: *Enlightenment and Catholicism in Europe. A Transnational History*. Szerk.:

BURSON, Jeffrey D. – LEHNER, Ulrich L. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana. 2014. 209-227.

WALLNIG, Thomas: *Critical Monks. The German Benedictines, 1680-1740*. Leiden, 2019.

YOUNG, B. W.: John Jortin, Ecclesiastical History, and the Christian Republic of Letters. In: *The Historical Journal*. Vol 5. 2012. (4. sz.) Cambridge University Press, New York, 961-981.

Z. KARVALICS László: Az információtörténelem mint „Big History”. In: *Világtörténet* (2014) 1. 5-26.

Z. KARVALICS László: *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest, 2004.

Z. KARVALICS László: Hírforgalom és információáramlás - új elméleti és történeti narratívák felé. In: *Jel-Kép* (2014)

[Vissza a tetejére](#)